

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΝ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ - ΤΟΜΕΑΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

ΚΕΝΤΡΟΝ ΕΡΕΥΝΩΝ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ

Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Τεύχος 7

ΙΩΑΝΝΙΝΑ - Άνοιξη 2001

Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Ἑξαμηνιαία ἔκδοση

Τεύχος 7 - Ἀνοιξη 2001

Ἰδιοκτήτης: Τομέας Φιλοσοφίας Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων
Κέντρον Ἐρευνῶν Νεοελληνικῆς Φιλοσοφίας

Υπεύθυνος ἔκδοσης: Νίκος Κ. Ψημμένος

Ἐπιμέλεια: Σοφία Γ. Τακουρλῆ

Διεύθυνση: Πανεπιστημιούπολη Ἰωαννίνων
451 10 Ἰωάννινα

Τηλέφωνο: (0651) 95651 καὶ 95669

Φάξ: (0651) 95801

Ἡ ἔκδοση τοῦ ἑβδομοῦ τεύχους “Τῶν νέων τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.” χρηματοδοτήθηκε ἀπὸ τὸ ἀναπτυξιακὸ πρόγραμμα τοῦ Κέντρου, ποὺ ἐγκρίθηκε ἀπὸ τὴν Ἐπιτροπὴ Ἐρευνῶν τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων.

Νίκου Κ. Ψημμένου

ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

Κάθε ιστορικός τῆς φιλοσοφίας διατρέχει διαρκῶς τὸν κίνδυνο νὰ χαρακτηριστεῖ ὡς ἓνας ἀπὸ τοὺς λογίους, γιὰ τοὺς ὁποίους ἡ φιλοσοφία - σύμφωνα μὲ τὴ δηκτικὴ ὡς ἓνα σημεῖο παρατήρηση τοῦ Kant στὴ δευτέρη κιόλας παράγραφο τῶν Προλεγομένων του σὲ κάθε μελλοντικὴ μεταφυσικὴ - “εἶναι ἡ ἱστορία τῆς φιλοσοφίας” καὶ μάλιστα, ὅπως δὲν παρέλειψε νὰ σημειώσει ἐντὸς παρενθέσεων ὁ κατὰ τὸν Κωνσταντῖνο Μ. Κούμα “περικλεέστατος” ἀρχιτέκτονας “τῆς ἐνδόξου κριτικῆς φιλοσοφίας” καὶ “δευτερός Σωκράτης”¹, “τόσο τῆς ἀρχαίας ὅσο καὶ τῆς νέας”². Καὶ ὁ κίνδυνος αὐτὸς μᾶλλον αὐξάνεται παρὰ μειώνεται γιὰ ὅσους ἀποδεχτοῦν ἐν μέρει ἢ ἐν ὅλῳ τὶς σχετικὲς θέσεις τοῦ Hegel, ὁ ὁποῖος στὸ εἰσαγωγικὸ μέρος τῶν ιστορικοφιλοσοφικῶν παραδόσεων του κατέδειξε καὶ ἀνέδειξε τὴν ἱστορικὴ διάσταση τῆς φιλοσοφίας ἐν γένει καὶ τῶν ποικίλων συστηματικῶν ἢ μὴ μορφωμάτων τῆς³ καὶ ἔτσι ὀλοκλήρωσε τὴν πρώτη φάση τοῦ ἔντονου διαλόγου μεταξὺ Γερμανῶν διακόνων τῆς δέσποινας τῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς ἱστορίας τῆς γιὰ τὰ δύο κατεξοχὴν βασικά ζητήματα τῆς φιλοσοφικῆς ἱστοριογραφίας - τί εἶναι ἱστορία τῆς φιλοσοφίας καὶ πῶς πρέπει νὰ γράφεται.

Ἡ συγγραφή τῆς “φιλοσοφούσας ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας”, γιὰ τὴν ὁποία μίλησε στὰ Σκόρπια φύλλα τοῦ ὁ Kant⁴ καὶ τὴν ὁποία ἐπιχείρησε νὰ συνθέσει στὶς

1. Πρβλ. Κωνσταντίνου Μ. Κούμα, *Σύνταγμα φιλοσοφίας*, τ. Α', Βιέννη 1818, σ. κ' κ.έ. Ὁ χαρακτηρισμὸς “περικλεέστατος” ἀπὸ τῆ σ. 22.

2. Πρβλ. Immanuel Kant, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können* στὰ *Kants-Werke* (Akademie Textausgabe), τ. IV, Berlin 1911 (Walter de Gruyter, Berlin 1968), σ. 255.

3. Πρβλ. G. W. F. Hegel, *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie*. Teil I: *Einführung in die Geschichte der Philosophie - Orientalische Philosophie*, neu hrsg. von Walter Jaeschke, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1993, σ. 235 κ.έ.

4. Πρβλ. Immanuel Kant, *Lose Blätter F 3* στὶς *Kants gesammelten Schriften*, Bd. XX, Berlin 1942, σ. 340-341.

ιστορικοφιλοσοφικές παραδόσεις του ό Hegel, προϋποθέτει όχι απλώς τήν αποδοχή ως απόλυτα όρθής τής ταύτισης τής φιλοσοφίας με τήν ιστορία της στή βάση τής αναγκαίας διαδοχής τών αξιωμάτων τών μορφωμάτων τής πρώτης κατά τρόπο πού ή κάθε φορά νέα φιλοσοφία να διατηρεί "έν άρσει" τά αξιώματα τών προγενέστερών της φιλοσοφιών⁵, αλλά - κι αυτό είναι τó ιδιαίζόντως δύσκολο - τήν ύπαρξη ήδη διαμορφωμένης φιλοσοφίας, στο φώς τής όποιας ό ιστορικός θα καταστήσει όρατή και τήν άλληλουχία τών προγενέστερών του φιλοσοφιών και - προπάντων - τήν πραγματικότητα, πού ή καθεμιά τους έχει διαθλώντας την ανεξίτηλα αποτυπώσει. Με άδρομερέστερη διατύπωση: "Όποιος επιθυμεί να συγγράψει ή να άφηγηθεί έστω και μέρος τής ιστορίας τής φιλοσοφίας όφείλει πιό πριν να έχει διαμορφώσει μία δική του φιλοσοφία, ή όποία να διαθλά καταρχήν τήν πραγματικότητα του δικού του λαού ή τής δικής του κοινωνίας στή δική του έποχή· στο φώς αυτής τής δικής του φιλοσοφίας θα μπορούσε να παρακολουθήσει τά φιλοσοφικά δρώμενα του παρελθόντος επίσης ως διαθλάσεις τής πραγματικότητας ενός κάθε φορά συγκεκριμένου λαού ή μιας κάθε φορά συγκεκριμένης κοινωνίας σε συγκεκριμένη κάθε φορά έποχή.

Έτσι και μόνον έτσι ή πραγματικότητα αναδεικνύεται ως τó πλέον στέρεο θεμέλιο τής φιλοσοφικής ιστοριογραφίας - ένα θεμέλιο πού ως ένα βαθμό μας επιτρέπει να αποτολμήσουμε και τόν όρισμό του τελικού στόχου της, ό όποιος άλλωστε τήν νομιμοποιεί ως πνευματική δραστηριότητα: 'Η φιλοσοφική ιστοριογραφία στοχεύει - ακριβέστερα: όφείλει να στοχεύει - στή διάθλαση σε φιλοσοφικό επίπεδο τής κάθε φορά σύγχρονης ιστορικής πραγματικότητας μέσα από τήν ανάδειξη τών διαθλάσεων τής ιστορικής πραγματικότητας προγενέστερων συγκεκριμένων λαών ή κοινωνιών σε συγκεκριμένες κάθε φορά προγενέστερες έποχές. 'Ως διάθλαση τής κάθε φορά σύγχρονης ιστορικής πραγματικότητας ή φιλοσοφική ιστοριογραφία παύει πιά να θεωρείται ως μία από τις ποικίλες δευτερογενείς δραστηριότητες έρμηνείας προγενέστερων μορφών τής πνευματικής ζωής, πού πρό πολλού χρόνου έχουν άπωλέσει κάθε σχέση με τήν πραγματικότητα αυτή, και, συνακόλουθα, αναγνωρίζεται ως ισάξια με άλλους κλάδους τής δέσποινας τών επιστημών, πού ειθίσται να προβάλλονται γενικά ως τά μόνα αξιόπιστα μέσα διάθλασης του έκάστοτε παρόντος.

Η ανάδειξη τής πραγματικότητας ως του πλέον στέρεου θεμέλιου τής φιλοσοφικής ιστοριογραφίας συνοδεύεται, ωστόσο, από κάποια δυσεπίλυτα προβλήματα,

5. Πρβλ. G.W.F. Hegel, ό.π., σ. 27.

ἐκ τῶν ὁποίων τὸ σημαντικότερο εἶναι ὄχι, βέβαια, ἡ ἐπαρκὴς γνώση τῶν ἱστορικῶν δεδομένων ἐνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς κοινωνίας, ὅπως οἱ πόλεμοι ἢ τὸ ἐμπόριο, ἀλλὰ ἡ διακρίβωση τῆς διαλεκτικῆς σχέσης τῶν ἱστορικῶν αὐτῶν δεδομένων μὲ τις διαθλάσεις τους σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο - στὴν περίπτωσή μας: μὲ τὴν ἐμφάνιση νέων ἢ τὴν περαιτέρω ἀνάπτυξη καθιερωμένων φιλοσοφιῶν τὴν ἴδια ἐποχὴ. Τὸ στοιχεῖο, ποὺ καθιστᾷ αὐτὴ τὴ διακρίβωση ὅπωςδῆποτε δυσκατόρθωτη, ἂν ὄχι ἀνέφικτη, εἶναι ἡ ἀδυναμία τοῦ ἱστοριογράφου νὰ ἀναγνωρίσει ἀνεπιφύλακτα ἢ νὰ μὴν ἀναγνωρίσει διόλου τὰ ἱστορικὰ αὐτὰ δεδομένα ὡς τὴν πρώτη καὶ κυρίως ὡς τὴν κατεξοχὴν ἀναγκαῖα γενεσιουργὸ δύναμη τῶν πνευματικῶν διεργασιῶν. Τὸ ἐρώτημα, ἂν ἡ ἀρθρωση φιλοσοφικοῦ λόγου ἀποτελεῖ ἀναγκαῖο καὶ ἐπομένως ἀναμενόμενο ἐπακόλουθο τῶν πολιτικῶν, κοινωνικῶν, θρησκευτικῶν ἢ ἄλλων μὴ φιλοσοφικῶν δεδομένων τοῦ ἱστορικοῦ γίνεσθαι ἐνὸς λαοῦ μιᾶς ὁποιασδήποτε ἐποχῆς, θὰ μποροῦσε, ἀσφαλῶς, νὰ ἀπαντηθεῖ μὲ ἓνα ξεκάθαρο - πλήν ὅμως πάντα ξεκάρφωτο - ναὶ ἢ ὄχι. Τὸ ἀβάσιμον τέτοιου εἶδους ἀπαντήσεων μᾶς ἀποκαλύπτεται, ὥστόσο, ὅταν ἀναρωτηθοῦμε πῶς ἐξηγεῖται ἡ ἐναλλαγὴ τῶν φιλοσοφιῶν στὴν ἐκ μέρους ἐνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς κοινωνίας ἀναγνώρισή τους ὡς κυρίαρχων ἢ, ἀδρομερέστερα, σὲ ποιους παράγοντες χρεώνεται ἡ βαθμιαία ἐγκατάλειψη ἀπὸ κάποιον λαὸ ἢ κάποια κοινωνία τῶν σχημάτων σκέψης μιᾶς ἀπὸ παλιὰ καθιερωμένης φιλοσοφίας, ὅπως ἡ Ἀριστοτελική, καὶ ἡ ταυτόχρονη, ἐπίσης βαθμιαία, υἱοθέτηση ἀπὸ τὸν ἴδιο λαὸ καὶ τὴν ἴδια κοινωνία τῶν θέσεων κάποιας ἄλλης πρωτοεμφανιζόμενης φιλοσοφίας, ὅπως ἡ Νεωτερικὴ. Ἄν κανεὶς ἀπαντήσῃ ὅτι ἡ ἐναλλαγὴ αὐτὴ τῶν φιλοσοφιῶν ἐρμηνεύεται ἀποκλειστικὰ μὲ τὴν ἀναγωγὴ της στὴν τυχὸν μεταβολὴ τῶν ἱστορικῶν δεδομένων, τότε ἀναμφίβολα παρασιωπᾷ τὴ δυνατότητα ἀνάπτυξης τῆς φιλοσοφίας καὶ μέσω τοῦ διαλόγου της εἴτε μὲ τὴν ἐν γένει ἱστορία της εἴτε μὲ ἄλλες σύγχρονές της μορφές, ποὺ διαθλοῦν τὴν πραγματικότητά ἄλλων πιὸ προηγμένων κατὰ κανόνα λαῶν καὶ κοινωνιῶν· ἂν πάλι θεωρήσῃ τὴν ἐναλλαγὴ αὐτὴ ὡς προϊόν μόνου τοῦ διαλόγου τῆς φιλοσοφίας μὲ παλαιότερες ἢ σύγχρονες μορφές της, τότε κινδυνεύει νὰ τὴν ἐμφανίσῃ οὔτε λίγο οὔτε πολὺ ὡς παραλήρημα ἀγγέλων, ποὺ διαβιοῦν ἐνδεχομένως - γιὰ νὰ θυμηθοῦμε καὶ τὸν ἀρχαῖο Ἐπίκουρο⁶ - σὲ κάποια μετακόσμια κενὰ αἴρος καὶ ὄχι στὸν δικό μας κόσμον. Ὑπάρχει, βέβαια, καὶ ἡ μέση ὁδός, ἡ ὁποία διευκολύνει ἀναντίρρητα τὸν ἱστοριογράφο νὰ ἐπιτελέσῃ τὸ ἔργο του,

6. Πρβλ. Ἐπικούρου, *Ἠθική. Εἰσαγωγή - μετάφραση - σχόλια*: Γιώργος Ζωγραφίδης. Ἐκδ. Ἐξάντας, Ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, Ἀθήνα 1991, σ. 254 κ. ἐ. (Usener: σ. 240 κ.ἐ.).

παρόλο πού τόν ἐπιφορτίζει μὲ τὸ πρόσθετο χρέος νὰ ἐπιμερίσει τὶς ὀφειλές κάθε φιλοσοφίας στὶς δύο κύριες πηγές της - στὴν ἱστορικὴ πραγματικότητα, πού διαθλά, καὶ στὸν διάλογό της μὲ τὴν ἱστορία της ἢ ἄλλες σύγχρονες μορφές της - λαμβάνοντας παράλληλα ὅπωςδήποτε σοβαρὰ ὑπόψη του καὶ τὴν ἰδιαιτερότητα τοῦ κάθε διακόνου τῆς φιλοσοφίας, πού σὲ κάθε περίπτωση ἐμφανίζεται ὡς τὸ μέσο ἄρθρωσης τοῦ λόγου της.

Ὅμως, ἡ ἐκτίμηση τῆς ἰδιαιτερότητας τῶν διακόνων, ὀφείλουμε νὰ παρατηρήσουμε, ἀποτελεῖ συχνὰ ἓνα ἀπὸ τὰ πλέον δυσυπέρβλητα ἐμπόδια γιὰ ἐκείνους τοὺς ἱστοριογράφους, οἱ ὁποῖοι δὲν ἔχουν ἀκόμη ἀνακαλύψει ἢ ἀρκούντως ἀναγνωρίσει τὴν ἱστορικὴ διάσταση τῆς φιλοσοφίας καὶ γι' αὐτὸ ἀκριβῶς ἀδυνατοῦν νὰ κατανοήσουν - πόσο μᾶλλον νὰ ἀνταποκριθοῦν - στὸ αἶτημα τοῦ Kant γιὰ τὴ συγγραφή μιᾶς “φιλοσοφούσας ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας”. Ἔτσι προσφεύγουν στὴν ἐκπόνηση ἱστοριοφιλοσοφικῶν πραγματειῶν καὶ ἐγχειριδίων μὲ σταθερὸ ὁδηγητικὸ νῆμα πότε τοὺς βίους τῶν κατ' αὐτοὺς “μεγάλων” φιλοσόφων, στοὺς ὁποίους συναριθμοῦν μερικὲς φορές καὶ ἰδρυτὲς θρησκείων, καὶ πότε τὰ ἐπίσης κατ' αὐτοὺς “αἰώνια” προβλήματα τῆς φιλοσοφίας, στὰ ὁποῖα, ἐννοεῖται, πρωτεύουσα θέση κατέχουν τὰ λεγόμενα μεταφυσικά, πού διατύπωσαν καὶ “ἔλυσαν” τελικὰ ἄνδρες, ὅπως ὁ Παρμενίδης, ὁ Σωκράτης, ὁ Πλάτων, ὁ Αὐγουστίνος, ὁ Σπινόζα καὶ ὁ Kant, ἀλλὰ καὶ ὁ Βούδας, ὁ Κονφούκιος καὶ ὁ Ἰησοῦς⁷.

Ἀφετηριακὴ ἀρχὴ τῆς ἱστοριογράφησης τοῦ ἔργου “μεγάλων” φιλοσόφων ἢ τῶν “λύσεων” κάποιων “αἰώνων” προβλημάτων φαίνεται νὰ εἶναι σὲ πολλὲς περιπτώσεις ὁ θαυμασμὸς γιὰ τὴν πρωτοτυπία τῆς ἐπιγραμματικῆς συχνὰ διατύπωσης ἐρωτημάτων γενικοῦ χαρακτήρα καὶ τῆς εὐφυοῦς ἢ καὶ ἐμβριθοῦς ἀπάντησής τους - ἓνας θαυμασμὸς πού συνήθως συνεπιφέρει καταρχὴν τὴ θεώρηση τῶν ἐρωτημάτων καὶ τῶν ἀπαντήσεών τους ὡς ἐπιτευγμάτων τῆς στοχαστικῆς δεινότητος ὧν τὰ διατύπωσαν ἢ τὰ “ἔπέλυσαν” καὶ στὴ συνέχεια τὴν ἀνάγκη ἐπαναστοχασμοῦ τους ὡς ὑπεριστορικά, δηλαδὴ ἐκτὸς χρόνου καὶ ἐκτὸς τόπου - ἀκριβέστερα: ἔξω ἀπὸ τὸ πλαίσιο τῶν συγκεκριμένων ἱστορικῶν συνθηκῶν ἑνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς κοι-

7. Δεῖγμα στοχαστικῆς ἱστοριογραφίας ἀποτελεῖ, γιὰ παράδειγμα, τὸ ἔργο τοῦ Karl Jaspers *Die grossen Philosophen - Erster Band* (R. Piper und Co Verlag, München 1959), ἀπὸ τὸν ἐσώτιτλο τοῦ ὁποῖου ἀντλοῦνται ἐπιλεκτικὰ τὰ ὀνόματα τῶν “massgebenden Menschen”, τῶν “fortzeugenden Gründer des Philosophierens” καὶ τῶν “aus dem Ursprung denkenden Metaphysiker”.

νωνίας, στο ὄνομα τοῦ ὁποίου ἢ τῆς ὁποίας πρωτο- ἢ ἐπαναδιατυπώθηκαν καὶ πρωτο- ἢ ἐπαναπαντήθηκαν. Κενές ἀπὸ τὴν κάθε φορά συγκεκριμένη φόρτισή τους οἱ ἔννοιες, τῶν ὁποίων ἡ σύνδεση στὰ ἐρωτήματα καὶ στὶς ἀπαντήσεις τους συγκρατεῖ τὸ διαφορετικὸ νόημα καὶ τὸ διαφορετικὸ στίγμα κάθε περιόδου τῆς ἱστορίας ἑνὸς λαοῦ ἢ μιᾶς κοινωνίας, χρησιμοποιοῦνται πολλές φορές ἀπὸ τοὺς μεταγενέστερους ὡς ἀπλές κυψελίδες γιὰ τὴ δική τους πνοή ἢ ὡς διέξοδος τῆς δικῆς τους στοχαστικῆς διάθεσης ἢ ἀνάγκης γιὰ ζητήματα πότε τῆς προσωπικῆς τους καὶ πότε τῆς δημόσιας ζωῆς, ἐνεργὰ μέλη τῆς ὁποίας φροντίζουν νὰ παραμένουν.

Ἡ διαφορὰ ἀνάμεσα στὴ στοχαστικὴ καὶ στὴ φιλοσοφικὴ καταγραφή τῶν δεδομένων τῆς ἱστορίας γενικὰ καὶ τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας ἰδιαίτερα εἶναι ἀσφαλῶς προφανῆς καὶ γιὰ τὴν ἀνάδειξή της θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ ἀνατρέξει ὄχι μόνο στὸν Hegel, στὴ θεώρηση τοῦ ὁποίου ὁ στοχασμός (die Reflexion) προβάλλεται ὡς ὄργανο τοῦ φιλοσοφεῖν⁸, ἀλλὰ καὶ στὸν Πλάτωνα, ὁ ὁποῖος ἀναζητώντας τὸν ὄρισμὸ τῆς ρητορικῆς τέχνης ὡς “μυρίου τῆς κολακείας” συνέδεσε τὴν τελευταία μὲ τὸ στοχασμὸ καὶ ὄχι μὲ τὴ γνώση⁹, πὺ ἀνήκει στὶς προϋποθέσεις τοῦ φιλοσοφεῖν¹⁰. Ὅπως πάντως κι ἂν ὀρίσουμε τὴν ἔννοια τοῦ στοχασμοῦ, αὐτὴ ὡς ἱστοριογραφικὴ ἀρχὴ ἢ μέθοδος δὲν μᾶς προσφέρει τὴν ἴδια εἰκόνα τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας, τὴν ὁποία μᾶς ἀποκαλύπτει ἢ ἀντίστοιχη ἀρχὴ ἢ μέθοδος, πὺ δέχεται τὴ φιλοσοφία ὡς τὴν ἐρμηνευτικὴ προσπάθεια σύλληψης τῆς πραγματικότητας στὴ διαρκὴ καὶ πάντα ἀναγκαία ροή της. Ἡ φιλοσοφικὴ ἱστοριογράφηση, μὲ ἄλλα λόγια, στοχεύει ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ στὴν κατάδειξη τῆς ἀναγκαιότητας, πὺ διέπει τὸ γίγνεσθαι τόσο τῆς πραγματικότητας αὐτῆς καθ’ ἑαυτῆς ὅσο καὶ τῶν ποικίλων διαθλάσεων της σὲ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο, ἐνῶ ἡ στοχαστικὴ φαίνεται νὰ ἀντανακλᾷ περισσότερο τὴν εὐαισθησία τοῦ ἱστοριογράφου ἀπέναντι στὶς κορυφαῖες στιγμὲς τῆς διάθλασης αὐτοῦ τοῦ γίγνεσθαι καὶ λιγότερο, ἂν ὄχι καθόλου, τὸ ἴδιο τὸ γίγνεσθαι. Γι’ αὐτὸ καὶ οἱ μὲν καταγράφουν τὴν ἱστορία τῆς φιλοσοφίας ὡς μία συνεχὴ πορεία με-

8. Πρὸβλ. G.W.F. Hegel, *Differenz des Fichte'schen und Schelling'schen Systems der Philosophie*, Felix Meiner Verlag, Hamburg 1962, σσ. 17-21.

9. Πρὸβλ. Πλάτωνος, *Γοργίας* 463a-465a. Ἰδιαίτερα: 444c. Τὸ παράθεμα ἀπὸ τὸ 463c: “ὁποῖόν φημι ἐγὼ τῆς κολακείας μύριον εἶναι τὴν ῥητορικὴν.”

10. Πρὸβλ. τὶς ἔμμεσες ἀναφορὲς στὴν *Πολιτεία* 476b (“τὸ γὰρ φιλομαθὲς καὶ φιλόσοφον ταῦτόν; Ταῦτόν ἔφη.”) καὶ 581b (“Φιλομαθὲς δὲ καὶ φιλόσοφον καλοῦντες αὐτὸ κατὰ τρόπον ἂν καλοῖμεν; Πῶς γὰρ οὐ;”)

τάβασης τῆς σκέψης τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ βαθμίδα σὲ βαθμίδα, οἱ δὲ ὡς μία σειρά ἀξιοσπούδαστων καὶ συχνὰ διδακτικῶν ἀπόψεων καὶ γνωμῶν, ποὺ ταλαντοῦχοι θεράποντες τῶν γραμμάτων καὶ τῶν τεχνῶν κατέθεσαν στὴν παγκόσμια κοινότητα ὡς ἓνα εἶδος παρακαταθήκης γιὰ τὸ μέλλον καὶ ὡς κτῆμα ἔσαι.

Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἡ ἀπόπειρα τοῦ Hegel νὰ καταδείξει τὴν ἀναγκαιότητα, ποὺ διέπει τὴν ἀλληλουχία τῶν διαθλάσεων τῆς πραγματικότητας σὲ φιλοσοφικὸ ἐπίπεδο ἀπὸ τοὺς Προσωκρατικούς μέχρι τοὺς νεώτερους φιλοσόφους δὲν τελεσφόρησε. Ὁ σημαντικότερος λόγος γιὰ τὸ ἀτελέσφορον τῆς ἀπόπειράς του θὰ ἔπρεπε ἐνδεχομένως νὰ ἀναζητηθεῖ στὸν γνωστὸ ἰσχυρισμὸ του, σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο “ἡ ἀλληλουχία τῶν συστημάτων τῆς φιλοσοφίας στὴν ἱστορία εἶναι ἡ ἴδια, ὅπως ἡ ἀλληλουχία στὴ λογικὴ παραγωγή τῶν ἐννοιολογικῶν ὀρισμῶν τῆς ἰδέας”¹¹. Ὁ ἰσχυρισμὸς αὐτός, ποὺ ἀκούγεται μᾶλλον ὡς παραδοξολόγημα, δὲν βρίσκει, βέβαια, τὰ ἀναγκαῖα γιὰ τὴν κατάδειξη τῆς ὀρθότητάς του ἐρείσματα στὴν ἱστορία, ἀφοῦ τὰ συστήματα τῆς φιλοσοφίας διαθλοῦν κάθε φορὰ τὴν πραγματικότητα ἑνὸς συγκεκριμένου λαοῦ ἢ μιᾶς συγκεκριμένης κοινωνίας μιᾶς συγκεκριμένης ὅπωςδήποτε ἐποχῆς. Γι’ αὐτὸ καὶ ἐπιτρέπεται ἴσως νὰ ἀναζητήσουμε τὴν ἔννοια τῆς ἀναγκαιότητας στὴν ἀλληλουχία τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων, ἢ, στὴ νεώτερη ἐποχῆ, τῶν Γάλλων ἢ τῶν Γερμανῶν, ὅχι ὅμως καὶ νὰ θεωρήσουμε καὶ τὰ μὲν καὶ τὰ δὲ ὡς διαθλάσεις τῆς συνέχειας μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς πραγματικότητας τῶν ἰδίων λαῶν. Μὲ ἀπλά λόγια: Ἡ κατάδειξη τῆς ἀναγκαιότητας, ποὺ διέπει τὴν ἀλληλουχία τῶν συστημάτων τῆς φιλοσοφίας, φαίνεται νὰ εἶναι ἐφικτὴ μόνο στὸ ἐπίπεδο τῶν ἐθνικῶν φιλοσοφιῶν.

Τὸ ἂν εἶναι ἐφικτὴ καὶ στὴν περίπτωση τῆς φιλοσοφίας τῶν Νεοελλήνων κυρίως κατὰ τὴν περίοδο τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας, παραμένει ἓνα ἐρώτημα ποὺ ἀναζητᾷ τὴν ἀπάντησή του.

11. Πρὸβλ. G.W.F. Hegel, *Einleitung*, ὁ.π., σ. 27: “Nach dieser Idee behauptete ich nun, dass die Aufeinanderfolge der Systeme der Philosophie in der Geschichte dieselbe ist als die Aufeinanderfolge in der logischen Ableitung der Begriffsbestimmungen der Idee.” Ἡ ἀραίωση τοῦ Hegel.

ΑΠΟ ΤΑ ΠΡΟΣΚΤΗΜΑΤΑ

Ἐπιμέλεια: Ἀθανασίου Σπ. Ζιάγκου

Συνεχίζουμε καὶ σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος τὴ βιβλιογραφικὴ καταγραφή τῶν προσκτημάτων, πού ἀφοροῦν ἓνα μόνο Νεοέλληνα φιλόσοφο. Σ' αὐτὸ τὸ τεῦχος τὰ προσκτῆματα, πού καταγράφονται, εἶναι ἔργα τοῦ “Σχολάρχου τοῦ τῆς Σμύρνης Φιλολογικοῦ Γυμνασίου καὶ διδασκάλου τῶν Μαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς φιλοσοφίας” Κωνσταντίνου Μ. Κούμα καθὼς καὶ μελετήματα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του. Ὅλα διατίθενται σὲ ὑποψήφιους διδάκτορες καὶ σὲ ἐρευνητές.

Δημοσιεύματα σὲ ἑφημερίδες καὶ λαϊκὰ περιοδικὰ δὲν καταγράφονται. Δὲν καταγράφονται ἐπίσης τὰ κείμενα τοῦ Κούμα ἢ γιὰ τὸν Κούμα, πού δημοσιεύτηκαν στὸν *Λόγιος Ἑρμῆς*.

Ἀπὸ τὰ ἔργα τοῦ φιλοσόφου

Σύνταγμα φιλοσοφίας ὑπὸ Κ.Μ. Κούμα Σχολάρχου τοῦ τῆς ΣΜΥΡΝΗΣ φιλολογικοῦ Γυμνασίου, καὶ Διδασκάλου τῶν Μαθηματικῶν ἐπιστημῶν καὶ τῆς Φιλοσοφίας εἰς χρῆσιν τῶν ἑαυτοῦ μαθητῶν. Τόμος πρῶτος. Περιέχων Ἐμπειρικὴν Ψυχολογίαν καὶ Κρηπίδα τῆς Φιλοσοφίας. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωαν. Βαρθ. Τεσεβεκίου. ,αωιη' (1818).

Σύνταγμα φιλοσοφίας... Τόμος δεύτερος. Περιέχων Λογικὴν, καὶ ἐπίμετρον αὐτῆς τὴν καθολικὴν Γραμματικὴν. Ἐν Βιέννῃ... ,αωιη' (1818).

Σύνταγμα φιλοσοφίας... Τόμος τρίτος. Περιέχων Μεταφυσικὴν καὶ αἰσθηματικὴν. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωάννου Σνειρέρου. ,αωιθ' (1819).

Σύνταγμα φιλοσοφίας ... Τόμος τέταρτος. Περιέχων τὴν πρακτικὴν Φιλοσοφίαν, ἧγουν Περί Δικαίου, Ἠθικὴν, Ἠθικὴν Θεολογίαν, καὶ ἐπίμετρον αὐτῶν τὴν Παιδαγωγικὴν. Ἐν Βιέννῃ ... ,αωκ' (1820).

Σύνοψις τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας. Συγγραφεῖσα μὲν Γερμανιστὶ ὑπὸ Βιλ.

Γοτλ. Τενεμάννου, *Μεταφρασθεῖσα δὲ εἰς χρῆσιν τοῦ φιλολογικοῦ τῆς Σμύρνης Γυμνασίου ὑπὸ Κ.Μ. Κούμα*. Ἐκδοθεῖσα δὲ διὰ φιλοτίμου δαπάνης Π. Νικολαΐδου Σμυρναίου. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας, Ἐκ τῆς Τυπογραφίας Ἰωαν. Βαρθ. Τεσεβέκιου ἁωτη' (1818). Ἐπανέκδοση ἀπὸ τὸ Κέντρον Ἑρεῖνης τῆς Ἑλληνικῆς Φιλοσοφίας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, σειρά Β': Ἐπανεκδόσεις, μὲ προλεγόμενα Ἰ.Ν. Θεοδωρακοπούλου καὶ ἐπιλεγόμενα "Ὁ Κούμας ὡς φιλόσοφος" τῆς Ρωξάνης Ἀργυροπούλου. Ἀθήνα 1973.

Βιβλιοκρισία τῆς ἐπανέκδοσης ἀπὸ τὴν Αἰκατερίνη Δώδου στὰ *Ἑλληνικά* 27/1974, σσ. 400-403.

Οἱ Ἕλληνες. Διαφωτισμός - Ἐπανάστασις (Ἱστορία τῶν Ἀνθρωπίνων Πράξεων, Τόμ. ΙΒ', ἐν Βιέννῃ 1832, σελ. 518-677, 736-744). Φωτοτυπικὴ ἐπανεκδόση ἀπὸ τὸ Βιβλιοπωλεῖον Νότη Καραβία, Ἀρχεῖον ἱστορικῶν μελετῶν ἀρ. 13, Ἀθήνα 1966 (καὶ 1998²).

"Ἀγγελία τῆς ἐκδόσεως τῆς Γεωγραφίας Α. Balbi σὲ μετάφραση Κ. Κούμα". Ἀπὸ τὴν ἐργασία τοῦ Στ. Φασουλᾶκη "Ἀγνωστες ἀγγελίες ἐκδόσεως βιβλίων τυπωμένες στὴ Γαλλία, τὴν Ἰταλία καὶ τὴν Ἑλλάδα - Προσθῆκες στὴν Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία 1800-1863", ἀνατύπωσις ἐκ τοῦ περιοδικοῦ *Παρνασσός*, Ἀθήνα 1979, σσ. 9-13.

Ἐπιστολὴ πρὸς Φραγκῖσκον Κ. Μαῦρον (Σύνταγμα φιλοσοφίας, τ. Α', Βιέννη 1818, σσ. γ'-ξβ'). Προλεγόμενα, ἐρμηνευτικὸ ὑπόμνημα καὶ εὔρετήρια Νίκου Ψημμένου. Βιβλιοπωλεῖο Διονυσίου Νότη Καραβία, Βιβλιοθήκη ἱστορικῶν μελετῶν ἀρ. 150, Ἀθήνα 1980.

Βιβλιοκρισίες τῆς Ρωξάνης Ἀργυροπούλου στὴ *Φιλοσοφία* (10-11/1980-1981, σσ. 251-522) καὶ τοῦ Γιάννη Καρᾶ στὰ *Ἑλληνικά* (34/1982-1983, σσ. 264-267).

"Ἐξὶ ἀνέκδοτες ἐπιστολές τοῦ Κ. Κούμα πρὸς τὸν Ἰωάννη Πέζαρο (1798-1801)". Στὴν ὁμότιτλη ἐργασία τοῦ Μιχάλη Λαφαζάνη στὰ *Πρακτικά 2ου συνεδρίου Λαρισσαϊκῶν σπουδῶν*, Λάρισα 1994, σσ. 135-154.

Εἰσαγωγή - Θεμελιώδης φιλοσοφία. Ἐκδοση κειμένου: Σοφία Γ. Τσακουρλή - Νίκου Κ. Ψημμένου. Ἐκδόσεις Ἀρμός, σειρά: Μοῦσες, Ἀθήνα 1997.

Βιβλιοκρισία τοῦ Κ.Β. Ἀργύρη στὸ περιοδικὸ *Σύναξη*, τχ. 66, Ἀπρίλιος - Ἰούνιος 1998, σ. 109.

"Τρεῖς ἐπιστολές τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα". Εἰσαγωγή - Μεταγραφή: Εὐαγγελία Παπαδημητρίου. *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.*, τχ. 3, Ἰωάννινα Ἐνοιξη

1999, σσ. 8-11.

“Δύο επιστολές του Κων. Κούμα από την Τεργέστη προς τον Μελέτιο της Λάρισας και τον Γρ. Κωνσταντά (1836)”. Στην ομότιτλη έργασία τῆς Χρυσούλας Χρ. Μότσιου στὸ Θεσσαλικὸ ἡμερολόγιο 37/2000, σσ. 177-192.

Ἀπὸ τὰ μελετήματα γιὰ τὸν Κ.Μ. Κούμα

Μιχ. Ἀθ. Ἀναστασιάδη, “Ἐνας καινοτόμος φυσικὸς τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ - Κωνσταντῖνος Μιχαήλ Κούμας (1777-1836) - (Ἰδρυτὴς τοῦ Φιλολογικοῦ Γυμνασίου τῆς Σμύρνης)”. *Μικρασιατικὰ χρονικά* 17/1980, σσ. 9-56.

Δαυῖδ Ἀντωνίου, “Ἀναζητώντας καθηγητὲς γιὰ τὸ Πανεπιστήμιο - Ἡ περίπτωσις τοῦ Κωνσταντῖνου Κούμα”. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸν 13ο τόμο τοῦ περιοδικοῦ *Μνήμων*, Ἀθήνα 1991 (σσ. 279-296).

Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, “Ο W.T. Krug καὶ οἱ Ἕλληνες - Ἡ ἑλληνικὴ μετάφρασις τοῦ *Griechenlands Wiedergeburt*”. *Ὁ ἔραμιστὴς* 10/1972-1973, σσ. 267-273.

Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, “Ο Κωνσταντῖνος Μιχαήλ Κούμας ὡς φιλόσοφος”. Ἀνάτυπο ἀπὸ τὴν ἐπανεκδόσιν τῆς *Συνόψεως τῆς ἱστορίας τῆς φιλοσοφίας* τοῦ W.G. Tennemann. *Ὁ.π.*, σσ. 225-242.

Ρωξάνης Ἀργυροπούλου - Λουγγῆ, “Ἡ ἠθικὴ τοῦ Κ.Μ. Κούμα καὶ τὸ Σύστημα τῆς πρακτικῆς φιλοσοφίας τοῦ W.T. Krug”. *Φιλοσοφία* 7/1977, σσ. 455-467.

Ρωξάνης Ἀργυροπούλου, “Γλῶσσα καὶ πραγματικότητα στὸν Κ.Μ. Κούμα”. Πρακτικὰ συμποσίου *Γλῶσσα καὶ πραγματικότητα στὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία*, Ἀθήνα 1985, σσ. 270-274.

Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, “Ἡ πορεία τῆς θεοσέβειας ἀπὸ τὸν Κ.Μ. Κούμα στὸν Θεόφιλο Καῖρη”. Πρακτικὰ Πανελληνίου συμποσίου *Θεόφιλος Καῖρης*, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. - Ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1988, σσ. 207-210.

Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, “Τὸ πρότυπο τοῦ Ἀγάθωνα στὴ διάνοησις τοῦ Κ.Μ. Κούμα”. *Φιλοσοφία* 23-24/1993-1994, σσ. 224-231.

Ρωξάνης Δ. Ἀργυροπούλου, “Ἡ ἐλευθερία στὴν ἀναζήτησιν τῆς ἀρετῆς κατὰ τὸν Κ.Μ. Κούμα”. Στὸν δεῦτερο ἡμίτομο τοῦ συλλογικοῦ ἔργου *Ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας στὸν νεοελληνικὸ στοχασμὸ*, Κ.Ε.Ε.Φ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθήνα

1997, σσ. 11-31.

Sp. Veludos, *Alcuni cenni biografici intorno Constantino Cuma*. Venezia 1858.

Ἀθανασίας Γλυκοφρύδη-Λεοντσίνη, “Ἡ αἰσθητικὴ θεωρία τοῦ Κ.Μ. Κούμα”. *Χρονικὰ αἰσθητικῆς* 27-28/1988-1989, σσ. 129-156.

Ἀναστασίου Ν. Γούδα, “Κωνσταντῖνος Μιχαήλ Κούμας”. *Βίοι παράλληλοι τῶν ἐπὶ τῆς ἀναγεννήσεως τῆς Ἑλλάδος διαπρεψάντων ἀνδρῶν*, τ. Β': Παιδεία, Ἀθήνα 1870, σσ. 255-284.

Ἀλεξάνδρου Ι. Δεσποτοπούλου, *Ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους Κωνσταντῖνος Μιχαήλ Κούμας (1777-1836)*. Ἀθήνα 1968.

Πολυχρόνη Κ. Ἐνεπεκίδη, *Κοραῆς - Κούμας - Κάλβος*. Ἄν. Γαζῆς, *Οὐγος Φώσκολος*, Ἄν. Δάνδολος, Β. Κόπιταρ - *Ἑλληνικὸς τύπος καὶ τυπογραφεία τῆς Βιέννης 1790-1821 - Ἐρευναι εἰς εὐρωπαϊκὰ ἀρχεῖα καὶ εἰς χειρογράφους συλλογὰς*, Ἔστια, Ἀθήνα 1967.

Ἰωάννου Ἐρ. Ζεγκίνη, “Κωνσταντῖνος Κούμας, ἓνας διδάσκαλος τοῦ Γένους”. *Παρνασσός* ΚΒ'/1980, σσ. 227-231.

Πιπίτσας Χ. Ζητρίδου, *Κωνσταντῖνος Κούμας - Ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο του*. Διάλεξη. Ἐκδ. Ἱστορικῆς καὶ λαογραφικῆς ἐταιρείας τῶν Θεσσαλῶν ἐν Ἀθήναις (τ. Γ', τχ. Γ'), Ἀθήνα 1959.

Γεωργίου Θ. Ζώρα, “Ἄγνωστος ἐπιστολὴ Κομμητᾶ πρὸς Κούμαν περὶ γλώσσης”. *Rivista di studi bizantini e neoellenici*, N.S. 4 (XIV), Roma 1967.

Βάσου Καλογιάννη, “Ἡ μεταθανάτια ἀνακομιδὴ τοῦ Κ.Μ. Κούμα στὴν πατρίδα γῆ τῆς Λάρισας”. Πρ. συν. Θεσσαλοὶ φιλόσοφοι, Τρίκαλα 1998, σσ. 106-118.

Γιάννη Καρᾶ, *Θεόφιλος Καΐρης - Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας*. Δυὸ πρωτοπόροι δάσκαλοι τοῦ Γένους. Ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1977.

Γιάννη Καρᾶ, “Ἐνα ἀθησαύριστο ἔντυπο - Ἡ “Ἐπιστολὴ τινος Γραικοῦ περὶ τοῦ εἰς Σμύρνην Γυμνασίου” - Προσθήκη στὴν Ἑλληνικὴ βιβλιογραφία καὶ σχόλιο. Ὁ ἔραμιστῆς 14/1977, σσ. 69-76.

Γιάννη Καρᾶ, “Κωνσταντῖνος Μιχαήλ Κούμας - Ὁ φιλόσοφος, ὁ ἐπιστήμονας”, *Τομές*, περ. Β', τχ. 16, Σεπτέμβριος 1977, σσ. 7-12.

Γ.Σ. Καραγιάννη, “Ἡ ἔννοια τῆς συνειδήσεως στὴ φιλοσοφία τοῦ Κωνσταντῖνου Κούμα”. Πρ. συν. *Νεοελληνικὴ φιλοσοφία*, ἔκδ. Ἑλληνικὰ γράμματα, Ἀθήνα 2000, σσ. 119-126.

Γρηγόρη Καραφύλλη, “Ἡ ἔννοια τῆς ‘Παιδαγωγίας’ καὶ τῆς ‘παιδαγωγικῆς’

στὸν Κ.Μ. Κούμα”. Πρακτικά 2ου συνεδρίου Λαρισσαϊκῶν σπουδῶν, Λάρισα 1994, σσ. 171-184.

Παντ. Κοντογιάννη, “Κωνσταντῖνος Μιχαήλ Κούμας”. Ἡ μελέτη, τχ. Ἰανουαρίου-Δεκεμβρίου, Ἀθήνα 1909, σσ. 3-11.

Χρίστου Θ. Ξενάκη, “Τὰ Μαθηματικά καὶ τὸ πείραμα ὡς γνωσιολογικὲς συνιστώσες στὸ ἔργο τοῦ Κ.Μ. Κούμα”. *Εὐκλείδης Γ΄*, τχ. 40-41, Μάϊος-Δεκέμβριος 1994, σσ. 32-40.

Βασιλείου Παπαῖ, “Ἡ Σύνοψις Φυσικῆς τοῦ Κούμα”. Πρ. συν. Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες στὴν Ἑλλάδα καὶ ἰδιαίτερα στὴ Θεσσαλία πρὶν τὴν Ἐπανάσταση, Λάρισα 1986, σσ. 57-64.

Ἀλέκου Παπαδημητρίου, “Κωνσταντῖνος Κούμας, ὁ πρωτοπόρος δάσκαλος των φυσικῶν ἐπιστημῶν”. *Ο.π.*, σσ. 131-141.

Ἄλ. Παπαδημητρίου, “Ἡ εἰσαγωγή των νέων ιδεῶν τῆς Χημείας στον ἐλληνικό πνευματικό χώρο στις ἀρχές του 19ου αἰῶνα - Ἡ περίπτωση τῆς Χημείας τοῦ Κούμα”. Πρ. συν. Οἱ ἐπιστῆμες στὸν ἐλληνικό χώρο, Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε. - Τροχαλία, Ἀθήνα 1997, σσ. 279-287.

Εὐαγγελίας Παπαδημητρίου, “Ἡ πρόσληψη τῆς φιλοσοφίας τοῦ W.T. ἀπὸ τὸν Κούμα - Μία πρώτη προσέγγιση”. Πρ. συν. Ἡ ἐπιστημονικὴ σκέψη στὸν ἐλληνικό χώρο, 18ος-19ος αἰ., Τροχαλία, Ἀθήνα 1998, σσ. 87-93.

Εὐαγγελίας Παπαδημητρίου, “Ο Κ. Μ. Κούμας για τον Ρήγα”. *Δωδώνη Γ΄*, τ. ΚΗ΄/1999, σσ. 71-77.

Εὐαγγελίας Παπαδημητρίου, *Ἡ σχέση τοῦ Κωνσταντῖνου Μιχαήλ Κούμα με τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία καὶ εἰδικότερα με τὸ ἔργο τοῦ Wilhelm Traugott Krug - “Κρηπὶς φιλοσοφίας” καὶ Fundamentalphilosophie*. Διδ. δ. Παν. Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα 2000. Περίληψή τῆς: *Τὰ νέα τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.*, τχ. 4, Ἰωάννινα Φθινόπωρο 1999, σσ. 22-25.

Ἀνδρέα Πούλου, “Τὸ Μαθηματικὸ ἔργο τοῦ Κων/νου Κούμα (1777-1836)”. *Ζητήματα ἱστορίας των Μαθηματικῶν* αρ. 45, χ.τ., Νοέμβριος 1990.

Σὲ ἀναθεωρημένη καὶ συντομευμένη μορφή δημοσιεύτηκε καὶ στὰ Πρ. τῆς ἡμερίδας *Οἱ Μαθηματικὲς ἐπιστῆμες στὴν Τουρκοκρατία*, Ἑλλην. ἐτ. ἱστορίας ἐπιστημῶν καὶ τεχνολογίας - Κ.Ν.Ε./Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα χ.χ., σσ. 49-68.

Maria A. Stassinopoulou, *Weltgeschichte im Denken eines griechischen Aufklärers-Konstantinos Michail Koumas als Historiograph*. Peter Lang, Studien zur Geschichte Südosteuropas Bd. 9, Frankfurt/ M. - Berlin - Bern - New

York - Paris - Wien 1992.

Βιβλιοκρισιες τῆς Ὀλγας Κατσιαρδῆ-Hering στὸ *Ἐῶνα καὶ ἑσπερία* (1/1993, σσ. 241-246) καὶ τοῦ Νίκου Κ. Ψημμένου στὴ *Δωδώνη Γ'*, τ. ΚΒ'/1993, σσ. 343-350.

Μαρίας Α. Στασινοπούλου, "Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα". Ἀνάτυπο ἀπὸ τὸ *Ἀφιέρωμα στὸν πανεπιστημιακὸ δάσκαλο Βασ. Βλ. Σφυρόερα*, ἐκδ. Λύχνος, Ἀθήνα 1992, σσ. 169-200.

Νίκου Συννεφάκη, "Ὁ Κωνσταντῖνος Μιχ. Κούμας (1777-1836) - Ὁ μεγάλος Λαρισαῖος δάσκαλος τοῦ Γένους". *Θεσσαλικὸ ἡμερολόγιο* 5/1983, σσ. 73-75.

Σοφίας Γ. Τακουρλῆ, "Ἐνα χειρόγραφο τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα - Εἰσαγωγή". *Ἀγιώτικα νέα*, τχ. 9, Ἀγία Δεκέμβριος 1996, σσ. 27-30.

Σοφίας Γ. Τακουρλῆ, "Ἡ φιλολογία τῶν Γάλλων τοῦ 18ου αἰώνα στὴ θεώρηση τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα". *Ἐνημερωτικὸ δελτίο τοῦ Λαογραφικοῦ - Ἱστορικοῦ Μουσείου Λάρισας - Παράρτημα*, Λάρισα 1998, σσ. 31-39.

Φωτεινῆς Τσιρίκογλου-Λαγούδα, *Ὁ Θεσσαλὸς λόγιος - παιδαγωγὸς τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας. Ἡ ζωὴ - τὸ ἔργο του - οἱ ιδέες του*. Ἱστορικὸ ἀρχεῖο νεοελληνικῆς ἐκπαίδευσης ἀρ. 2, ἐκδ. Κυριακίδη, Θεσσαλονίκη 1997.

Νίκου Κ. Ψημμένου, "Ἡ αὐτοβιογραφία τοῦ Κωνσταντίνου Κούμα ὡς φιλοσοφικὴ μαρτυρία". *Μνήμη Εὐαγγέλου Παπανούτσου*, Ἀθήνα 1983, σσ. 271-284.

Νίκου Κ. Ψημμένου, "Ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας ὡς ἱστορικὸς τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας", *Φιλοσοφία* 15-16/1985-1986, σσ. 376-397.

Νίκου Κ. Ψημμένου, "Ἡ Φυσικὴ καὶ τὰ Μαθηματικὰ στὴ θεώρηση τοῦ Κ. Μ. Κούμα". Πρ. συν. *Οἱ φυσικὲς ἐπιστῆμες στὴν Ἑλλάδα*, ὅ.π., σσ. 72-79.

Νίκου Κ. Ψημμένου, "Ἡ μαρτυρία τοῦ Κωνσταντίνου Μ. Κούμα γιὰ τὸν δάσκαλό του Ἰωάννη Δημητριάδη-Πέζαρο". *Πρακτικὰ πρώτου συνεδρίου τυρναβίτικων σπουδῶν*, Τύρναβος 1991, σσ. 179-184.

ΑΠΟΔΕΛΤΙΩΣΕΙΣ ΠΕΡΙΟΔΙΚΩΝ

Στέφανου Δ. Τσιάλου:

Τὰ φιλοσοφικά κείμενα τοῦ περιοδικοῦ “Αναγέννηση” (1926-1928)

Τὸ περιοδικὸ “Αναγέννηση” ἐκδιόταν στὴν Ἀθήνα ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ ἔτους 1926 μέχρι τὸν Αὐγούστο τοῦ ἔτους 1928 σὲ πέντε χιλιάδες ἀντίτυπα ἀπὸ τὴν ἐκδοτικὴ ἑταιρεία “Ἀθηνα” καὶ μὲ διευθυντὴ τοῦ τὸν παιδαγωγό, δάσκαλο καὶ φιλόσοφο Δημήτρη Γληνό. Συνολικὰ κυκλοφόρησαν 21 φυλλάδια, στῶν ὁποίων τὰ ἐξώφυλλα ἐκτὸς ἀπὸ τὸν τίτλο τοῦ περιοδικοῦ ἀποτυπωνόταν “ὡς σύμβολο τοῦ ἀγώνα” Μυκηναϊκὸς σφραγιδόλιθος. Στὸ πρῶτο φυλλάδιο (σ. 54) ὁ Γληνὸς παρατηροῦσε σχετικὰ: “Ἡ παράσταση εἰκονίζει τὴν πάλη ἐνὸς ταύρου μὲ ἓνα λιοντάρι. Τὸ λιοντάρι ἔχει χουμήσει καὶ ἔχει χώσει τὰ νύχια τοῦ στὴ ράχη τοῦ ταύρου. Ἄξιθαύμαστη ἢ ζωντάνια καὶ ἢ δύναμη ποὺ ζωγραφίζεται στὴν ὅλη κίνηση. Τὸ θέτουμε στὴν προμετωπίδα τῆς Ἀναγέννησης ὡς σύμβολο τοῦ ἀγώνα ποὺ ἀποτελεῖ τὸν προοδευτικὸ νόμο τῆς τάξης.”

Κύριος στόχος τοῦ περιοδικοῦ, ὅπως αὐτὸς καταγράφεται ἀπὸ τὸν Γληνὸ στὴν ἐφημερίδα “Διδασκαλικὸν βῆμα” τῆς 13ης Ἰουνίου 1926 (σ. 4), ἦταν: “Νὰ βοηθήσῃ τὴν προοδευτικὴ, τὴ συγχρονιστικὴ, τὴ δημιουργικὴ κίνηση. Θέλει νὰ τὴν ἐκφράσῃ καὶ νὰ τὴν καθοδηγήσῃ μὲ ὅλη τῆς τὴ δύναμη. Ἰδιαίτερα θέλει νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν ἀναπλαστικὴ κίνηση μέσα στὴν Ἑλληνικὴ Παιδεία, θέλει νὰ σταθῇ δίπλα στὸν Ἕλληνα δάσκαλο καὶ νὰ τοῦ χορηγήσῃ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφημένης σκέψης τὰ μέσα. Καλώντας σὲ συνεργασία ὅλους ἐκείνους ποὺ δουλεύουν γιὰ τὸν ἴδιο ὑψηλὸ σκοπὸ, ζητώντας ὑποστήριξη καὶ καλὴ θέληση ἀπὸ ὅλους ἐκείνους ποὺ τοὺς συγκινεῖ ὁ ἴδιος πόθος, θὰ βαδίσῃ σταθερὰ στὸ δύσκολο δρόμο. Τὴν ἐμπνέει μία πίστη ἀκλόνητη στὴ ζωτικότητα καὶ στὸ μέλλον τοῦ λαοῦ μας, μία πίστη στὴ δυνατότητα ἐνὸς νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ.” Καὶ καταλήγει: “Ὅσοι πιστεύουν στὸ ἴδιο ἰδανικὸ ἄς ἔλθουν μαζί μας.”

Ἡ “Αναγέννηση” ἦταν ἓνας προμαχῶνας τοῦ κοινωνικοῦ δημοτικισμοῦ γιὰ

τὴν πνευματικὴν ἀνάπλασιν τοῦ ἔθνους, προπύργιον γὰρ τῆ λαϊκῆς ἐκπαιδευτικῆς μεταρρύθμισθαι καὶ ἀπὸ τῶν σελίδων τῆς πέρασαν πολλὰ ἀπὸ τὰ νέα ρεύματα, πολλὰς νέας ἐπιστημονικὰς θεωρίας καὶ πνευματικὰς διεργασίας τῆς ἐποχῆς. Τὰ φιλοσοφικὰ καὶ ἱστοριοφιλοσοφικὰ κείμενά τῆς διαθλοῦν γι' αὐτὸ τῶν ζυμώσεων καὶ ἀντιπαραθέσεις τοῦ ἑλληνικοῦ γίνεσθαι τοῦ μεσοπολέμου. Ἡ βιβλιογραφικὴ ἀποδελτίωσίς τους κρίνεται ὡς ἐκ τούτου ἀναγκαία.

Στὴ συνέχεια καταγράφουμε τὰ κείμενα φιλοσοφικοῦ ἐνδιαφέροντος, ποὺ δημοσιεύτηκαν στὴν "Ἀναγέννησις", ἀνά τόμον καὶ κατ' ἀλφαβητικὴν σειράν τῶν ὀνομάτων τῶν συγγραφέων τους. Σὲ παράρτημα καταγράφουμε μὲ χρονολογικὴν σειράν τῶν συμβολῶν ἐκπροσώπων τῆς τότε πνευματικῆς ζωῆς τοῦ τόπου στὴ φιλοσοφικὴ συζήτησιν γὰρ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους, ἣ ὅποια διεξήχθη ἀπὸ τῶν στηλῶν τῆς Ἀναγέννησις μετὰ τῆ δημοσίευσιν δύο ἄρθρων τοῦ Νίκου Καζαντζάκη στὰ δύο πρῶτα φυλλάδιά τῆς.

Τόμος Α'

Σεπτέμβριος 1926-Αὐγούστος 1927

Κ. Γεωργούλη, "Ὁ κ. Κορδάτος καὶ ἡ μαρξικὴ ἐπιστήμη". Φυλλάδιον 8, Ἀπρίλιος 1927, σελ. 485.

Χ. Θεοδωρίδης, Ἐλισαίου Γιαννίδη: Τὸ μεγάλο πρόβλημα - Δοκίμιον κριτικῆς τοῦ ὕλισμου. Ἀθήνα 1925. Βιβλιοκρισία. Φυλλάδιον 5, Ἰανουάριος 1927, σσ. 305-306.

Ν. Καζαντζάκη, "Salvatores Dei - Ἀσκητικὴ", Φυλλάδιον 11-12, Ἰούλιος-Αὐγούστος 1927, σσ. 599-631.

Ἄγγ. Καστανάκη, "Τὰ σύγχρονα φιλοσοφικὰ ρεύματα". Φυλλάδιον 5, Ἰανουάριος 1927, σσ. 253-259· φυλλάδιον 6, Φεβρουάριος 1927, σσ. 327-335.

Ἰ. Κορδάτου, "Φυσικοὶ καὶ κοινωνικοὶ νόμοι". Φυλλάδιον 4, Δεκέμβριος 1926, σσ. 199-203.

Ἰ. Κ. Κορδάτου, "Οἱ ἐπικριτὲς τοῦ μαρξισμοῦ". Φυλλάδιον 5, Ἰανουάριος 1927, σσ. 259-264.

Ἑλλης Λαμπρίδης, "Φιλοσοφικὰς δοκιμασίας I: Ποιὸς μᾶς δίνει τὸ σκοπὸν τῆς ζωῆς μας". Φυλλάδιον 1, Σεπτέμβριος 1926, σσ. 14-19· φυλλάδιον 2, Ὀκτώβριος 1926, σσ. 88-95.

Ἑλλης Λαμπρίδης, "Κριτικὰς παρατηρήσεις εἰς τὸ σύγχρονον φεμινισμόν". Φυλλάδιον 5, Ἰανουάριος 1927, σσ. 278-284.

“Ελλης Λαμπρίδη, “Από τήν ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας”. Φυλλάδιο 8, Ἀπρίλιος 1927, σσ. 468-473· φυλλάδιο 9-10, Μάϊος - Ἰούνιος 1927, σσ. 505-514.

A. Deborin, “Ἡ διαλεκτικὴ φιλοσοφία τοῦ Λένιν”. Φυλλάδιο 8, Ἀπρίλιος 1927, σσ. 445-452· φυλλάδιο 9-10, Μάϊος - Ἰούνιος 1927, σσ. 500-505.

Σημείωση: Στὸ τέλος τῶν δύο συνεχειῶν τοῦ κειμένου ἀναγράφονται τὰ ἀρχικά τοῦ ὀνόματος τοῦ μεταφραστῆ: Κ.Ν.

Ed. Spranger, “Ἡ αἰώνια ἀναγέννηση”. Φυλλάδιο 1, Σεπτέμβριος 1926, σσ. 3-7· φυλλάδιο 2, Ὀκτώβριος 1926, σσ. 71-76· φυλλάδιο 3, Νοέμβριος 1926, σσ. 142-150.

Σημείωση: Στὸ τέλος τῆς πρώτης καὶ τῆς τρίτης συνέχειας ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ: Π. Παϊδούσης. Ὁ Παϊδούσης ἦταν ὑποδιευθυντὴς στὸ Μαράσλειο Διδασκαλεῖο.

Τόμος Β΄

Σεπτέμβριος 1927 - Αὐγούστος 1928

Κ. Βάρναλη, “Τρία βιβλία - Α΄: Παπανούτσου, Ἡ τριλογία τοῦ πνεύματος”. Βιβλιοκρισία. Φυλλάδιο 11-12, Ἰούλιος - Αὐγούστος 1928, σσ. 482-488.

Σημείωση: Ὁ Κώστας Βάρναλης κρίνει στὴ συνέχεια τὸ βιβλίο τοῦ Ἄλκη Θρύλου Στοχασμοὶ γιὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι (σσ. 488-494) καὶ τὸ βιβλίο Χριστὸς τοῦ Νίκου Καζαντζάκη (σσ. 494-499).

Κ. Γεωργούλη, “Οἱ γνωσιολογικὲς προϋποθέσεις τοῦ μαρξισμοῦ”. Φυλλάδιο 6, Φεβρουάριος 1928, σσ. 245-255.

Ἀγγέλας Θρ. Καστανάκη, “Ἀνάμεσα στοὺς ἐγκυκλοπαιδικούς καὶ στὸ ρωμαντισμὸ ὁ Ζάν-Ζάκ Ρουσώ”. Φυλλάδιο 3, Νοέμβριος 1927, σσ. 100-108.

Γιάννη Κορδάτου, “Ἐνας νέος ‘κριτικὸς’ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμοῦ”. Φυλλάδιο 11-12, Ἰούλιος - Αὐγούστος 1928, σσ. 525-530.

Σημείωση: Ὁ νέος “κριτικὸς”, στὸν ὁποῖο ἀναφέρεται ὁ Κορδάτος, εἶναι ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος.

Α. Ντεμπόριν, “Benedictus Spinoza (1632-1877)”. Φυλλάδιο 9, Μάϊος 1928, σσ. 389-394.

Σημείωση: Δὲν ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ.

Ε.Π.Π., Ed. Spranger: Ψυχολογία τῆς ἐφηβικῆς ἡλικίας. Μετάφραση Ν. Ι. Λούβαρι. Ἀθήνα 1927. Βιβλιοκρισία. Φυλλάδιο 9-10, Μάϊος - Ἰούνιος 1927, σσ.

550-562.

Σημείωση: Ὁ συγγραφέας τῆς βιβλιοκρισίας εἶναι ὁ Ε.Π. Παπανοῦτσος.

Π. Πρεβελάκη, “Δύο ἔργα τοῦ Νίκου Καζαντζάκη”. Παρουσίαση. Φυλλάδιο 4, Δεκέμβριος 1927, σσ. 177-180.

Σημείωση: Ἐνα ἀπὸ τὰ δύο ἔργα, πὺ παρουσιάζει ὁ Πρεβελάκης, εἶναι τὸ φιλοσοφικὸ δοκίμιον Ἀσκητικὴ, τὸ ἄλλο τὸ θεατρικὸ ἔργο Νυκτοφόρος Φωκᾶς.

Λ. Σκλαβούνου, Bertrand Russell: *Icarus, or the Future of Science*. (Ἴκαρος, ἢ τὸ μέλλον τῆς ἐπιστήμης). Βιβλιοκρισία. Ὁ.π., σσ. 181-183.

Λ. Σκλαβούνου, Bertrand Russell, *What I believe* (Τὶ πιστέβω). Βιβλιοκρισία. Φυλλάδιο 6, Φεβρουάριος 1928, σσ. 282-285· φυλλάδιο 7, Μάρτιος 1928, σσ. 331-333.

Bertrand Russell, “Εἶναι ἡ ἐπιστήμη ἀπροκατάληπτη;” Φυλλάδιο 10, Ἰούλιος 1928, σσ. 432-437.

Σημείωση: Μεταφραστὴς τοῦ κειμένου ἦταν ὁ Λ. Σκλαβούνος. Στὸ τέλος τοῦ κειμένου παρατηρεῖται ἐκ μέρους τῆς Ἀναγέννησης; “Τὸ συμπέρασμα, πὺ βγαίνει ἀπὸ τὸ σοβαρότατο αὐτὸ κριτικὸ σημεῖωμα τοῦ Russell εἶναι α) ὅτι ἡ ἐπιστήμη δὲ μπορεῖ παρὰ νὰ ἐφαρμόζεται καὶ στὴ διερεύνηση τῆς ἀνθρώπινης βούλησης καὶ ἐνέργειας, ἄρα δέχεται τὴ δυνατότητα κοινωνικῆς ἐπιστήμης καὶ κοινωνικῶν νόμων καὶ β) ὅτι ὅσο καὶ ἂν νομίζει, πὺς δὲ βρέθηκε ἀκόμη ἡ ἀπόλυτη λογικὴ δικαίωση τοῦ ἑνεργοῦ αἰτίου καὶ τῆς ἐπαγωγῆς, πιστέβει στὴν ὑπαρξὴ τῆς, ἄρα στὴ νίκη τῆς ἐπιστήμης ἐνάντια σὲ κάθε ἀντιεπιστημονικὴ φιλοσοφία καὶ σὲ κάθε μυστικισμό.”

Β. Ρώτα, “Ἐνα μετακομμουνιστικὸ ‘πιστέβω’ - Ἀσκητικὴ”. Φυλλάδιο 4, Δεκέμβριος 1927, σσ. 172-176.

Karl Schröder, “Μεταφυσικὴ τῆς ἱστορίας - (Ἐπίλογος στὸν Ξεπεσμό τῆς Δύσης τοῦ Oswald Spengler)”. Φυλλάδιο 7, Μάρτιος 1928, σσ. 294-303.

Σημείωση: Στὸ τέλος τοῦ κειμένου ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ μεταφραστῆ: Χρῆστος Καστρίτης.

Σ. Σωμερίτη, “Ἱστορικὸς ὕλισμός καὶ κριτικὸς φιλισταιϊσμός”. Φυλλάδιο 11-12, Ἰούλιος - Αὐγούστος 1928, σσ. 509-524.

Σημείωση: Ὁ συγγραφέας ἀναλύει κριτικὰ τρία ἔργα τοῦ Παναγιώτη Κανελλόπουλου. Τὰ ἔργα Κριτικὴ τοῦ ἱστορικοῦ ὕλισμου, Ὁ σοσιαλισμὸς καὶ ἡ κρίσις τῆς ἐποχῆς μας καὶ Ἡ κοινωνιολογία καὶ ἡ μέθοδός της.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Ν. Καζαντζάκη, "Συζήτηση μ' έναν ἀρχηγό". Φυλλάδιο 1, Σεπτέμβριος 1926, σσ. 19-24.

Ν. Καζαντζάκη, "Ἡ νέα Πομπηία". Φυλλάδιο 2, Ὀκτώβριος 1926, σσ. 76-80.

Ν. Καζαντζάκη, "Προεισαγωγικὸ σημεῖωμα". Φυλλάδιο 3, Νοέμβριος 1926, σσ. 136-137.

Χρ. Καρούζου, "Ἀπάντηση στὸν κ. Καζαντζάκη". *Ὁ.π.*, σσ. 137-142.

Ν. Καζαντζάκη, "Δεύτερο σημεῖωμα". Φυλλάδιο 4, Δεκέμβριος 1926, σσ. 203-204.

"Ἡ συζήτηση γιὰ τοὺς κοινωνικοὺς νόμους":

Ἐλλης Λαμπρίδης, "Προϋποθέσεις". Φυλλάδιο 5, Ἰανουάριος 1927, σσ. 265-266.

Κ. Γεωργούλη, "Καὶ πάλι οἱ κοινωνικοὶ νόμοι". *Ὁ.π.*, σσ. 266-267.

Χ. Καρούζου, "Δευτερολογία". *Ὁ.π.*, σσ. 267-271.

Κ. Γεωργούλη, "Ἡ δευτερολογία τοῦ κ. Καρούζου". Φυλλάδιο 6, Φεβρουάριος 1927, σσ. 365-366.

Ἰ. Κορδάτου, "Καὶ ἄλλη ἀπάντηση". Φυλλάδιο 7, Μάρτιος 1927, σσ. 437-438.

Ἡλία Λαγάκου, "Ἀπάντηση στὸν κ. Καζαντζάκη". Φυλλάδιο 9-10, Μαῖος-Ἰούνιος 1927, σσ. 552-555.

Σημείωση: Στὸ φυλλάδιο 4 (Δεκέμβριος 1926, σσ. 204-205) παρεμβάλλεται ἐκτενὴς σημείωση τῆς Ἀναγέννησης, τὸ κείμενο τῆς ὁποίας προέρχεται μᾶλλον ἀπὸ τὴ γραφίδα τοῦ Γληνοῦ.

ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΕΙΣ ΕΡΕΥΝΩΝ

Εὐανθίας Κύρκου

Η ΕΡΕΥΝΑ ΓΙΑ ΤΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΤΑΡΤΖΗ

Ἡ σύγχρονη ἔρευνα γιὰ τὸν Δημήτριο Καταρτζῆ-Φωτιάδη [Κωνσταντινούπολη (;) 1730 - Βουκουρέστι 1807] συνδέεται κατὰ κύριο λόγο μὲ τὴν προσπάθεια τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ νὰ διερευνήσῃ τὶς ἰδέες, τὰ πρόσωπα, τὰ ἔργα καὶ τοὺς συλλογικούς φορεῖς τοῦ κινήματος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Δημαρᾶς δὲν εἶναι μόνον ὁ πρῶτος¹, πὺ ἀσχολήθηκε ἐρευνητικὰ μὲ τὸν Φαναριώτη λόγιο, ἀλλὰ καὶ ὁ πλέον ἐπίμονος μελετητῆς τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου του. Τὸ ἐνδιαφέρον του γιὰ τὸν Καταρτζῆ παρέμεινε σταθερὸ ἐπὶ τριανταπέντε περίπου χρόνια.

Τὸ πρῶτο μελέτημα τοῦ Δημαρᾶ γιὰ τὸν Μεγάλου Κλουτζιάρη τοῦ Βουκουρεστίου δημοσιεύτηκε στὸν 50ὸ τόμο τῆς Ἀθηναῶς (1940, σελ. 197-234) μὲ τὸν τίτλο “Ἡ γλωσσικὴ θεωρία τοῦ Δ. Καταρτζῆ - Ἀνέκδοτα κείμενά του”. Τὸ μελέτημα ἀποτελεῖται ἀπὸ τρία μέρη: Στὸ πρῶτο τεκμηριώνεται ἡ ἀπόδοση στὸν Καταρτζῆ τοῦ κειμένου ἑνὸς χειρογράφου τῆς βιβλιοθήκης Μηλεῶν (τοῦ ὑπ’ ἀρ. 16 τοῦ καταλόγου Ἀ. Παπαδοπούλου)· στὸ δεύτερο ἐκδίδονται δύο κείμενα τοῦ χειρογράφου - ἡ ἀφιερωτικὴ ἐπιστολὴ στὸν “Ἵψηλότατο καὶ εὐμενέστατο... Αὐθέντη” Μιχαὴλ Σοῦτσο (σελ. 202-203) καὶ ὁ πρόλογος “Πρὸς τὸν ἀναγιγνώσκοντα” στὴ μετάφραση τοῦ Καταρτζῆ ἀπὸ τὰ Πολιτικά “τοῦ μουσιοῦ Ρεάλ” (σελ. 204-222)· στὸ τρίτο μέρος (σελ. 223-234) ἀνασυγκροτοῦνται οἱ γλωσσικὲς θεωρίες τοῦ Καταρτζῆ, πὺ κατὰ τὸν Δημαρᾶ “παρουσιάζουν ἕνα ἀκέραιο σύστημα γλωσσικό, μὲ τὴν ἱστορικὴ καὶ τὴ διαλεκτικὴ του θεμελίωση καὶ τὸ τμήμα του τὸ κανονικό” (σελ. 225).

Ἀπὸ τρία μέρη ἀποτελεῖται καὶ τὸ δεύτερο μελέτημα τοῦ Δημαρᾶ γιὰ τὸν Καταρτζῆ. Τὸ μελέτημα ἐπιγράφεται “Ἐνα ἀνέκδοτο ἔργο τοῦ Δ. Καταρτζῆ” καὶ δημοσιεύτηκε τὸ 1947 σὲ τρία συνεχῆ τεύχη τοῦ περιοδικοῦ Παιδεία: Στὸ τεῦχος 7 (15ης Ἀπριλίου, σσ. 383-387), στὸ τεῦχος 8 (15ης Μαΐου, σσ. 430-435) καὶ στὸ τεῦχος 9 (15ης Ἰουνίου, σσ. 482-488). Στὸ πρῶτο μέρος (σσ. 383-386) σκιαγραφεῖται μὲ ἀδρές γραμμὲς ἡ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Φαναριώτη λογίου,

στο δεύτερο (σσ. 386-387, 430-435 και 482-484) εκδίδεται ο Λόγος προτρεπτικός εις τὸ νὰ κάμωμεν διδασκάλους εις τὰ ρωμαϊκὰ εις κάθε ἐπιστήμην, ἢ ἐλευθέραν τέχνην, ἢ ἀναγκαίαν ξενικὴν γλῶσσαν καὶ στὸ τρίτο (σσ. 484-488) διατυπώνονται κάποιες παρατηρήσεις πὺ “ἐξαντλοῦν τὰ κύρια σημεῖα τοῦ Λόγου ἀπὸ τὴν πραγματικὴν τοῦ ἀποψη” (σ. 487).

Τρία χρόνια ἀργότερα ἐκδηλώνεται γιὰ πρώτη φορά τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἐρευνητῶν γιὰ τὴ νομικὴ σκέψη τοῦ Καταρτζῆ: Ὁ μετέπειτα καθηγητὴς Πανεπιστημίου Δημητρίος Β. Οἰκονομίδης δημοσιεύει στὸ τρίτο τεῦχος τῆς Ἐπετηρίδος τοῦ ἀρχείου τῆς ἱστορίας τοῦ ἐλληνικοῦ δικαίου (Ἀθήνα 1950, σσ. 17-59) τὸ μελέτημά του “Ἡ Δικανικὴ τέχνη τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ-Φωτιάδου”, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσερα μέρη - τὴν εἰσαγωγὴν στὸ ἔργο τοῦ Καταρτζῆ (σσ. 2-20), τὴν καταγραφὴν νέων στοιχείων γιὰ τὴ ζωὴ του (σσ. 20-24), τὴν ἐκδοσὴν τοῦ κειμένου τῆς Δικανικῆς τέχνης (σσ. 24-54) καὶ τὴν προβολὴν τοῦ κειμένου αὐτοῦ ὡς “εὐγλωττον δεῖγμα τῆς νομικῆς εὐφυΐας” (σσ. 55-59, τὸ παράθεμα ἀπὸ τὴ σ. 59). Ἐπισημαίνουμε ὅτι ὁ Οἰκονομίδης ἐπανῆλθε ὀκτὼ χρόνια ἀργότερα στὰ τοῦ βίου τοῦ Καταρτζῆ μὲ σημείωμά του στὴν Ἀθηνᾶ (62/1958 σσ. 22-27: “Δημητρίου Καταρτζῆ βιογραφικά”) σχολιάζοντας ἐπικριτικὰ τὶς ἀντίστοιχες ἀπόψεις τοῦ Δημαρᾶ.

Ἄν ἐξαιρέσουμε τὸ σημείωμα τοῦ Οἰκονομίδη καὶ δύο μελετήματα τοῦ Παναγιώτη Ζέπου γιὰ τὴ Δικανικὴ τέχνη, ὁ Δημαρᾶς εἶναι ὁ μόνος πὺ ἀσχολεῖται ἀπὸ τὸ 1955 ὡς τὸ 1974 μὲ τὴν ἐκδοσὴν ἔργων καὶ τὴν ἐμνηνευτικὴν ἀποτίμησιν τῆς συνεισφορᾶς τοῦ Καταρτζῆ στὴ διαμόρφωσιν τοῦ κινήματος τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ: Τὸ 1955 ἐκδίδει τὸ δοκίμιον Ἐγκώμιον τοῦ φιλόσοφου, μακαρισμοῦ τοῦ ὀρθόδοξου, ψόγος τοῦ ἄθεου, ταλάνισμα τοῦ δεισιδαίμων [στὴν Ἀγγλοελληνικὴν ἐπιθεώρησιν (τχ. 8, σσ. 311-330) καὶ αὐτοτελῶς] καὶ τὸ 1957 τὴ Γραμματικὴν τῆς φυσικῆς γλώσσας [στὴ Νέα ἐστία (τ. ΞΑ', σσ. 51-54, 96-103, 266-269, 343-346, 394-399, 481-483, 551-556, 622-627 καὶ 682-690) καὶ αὐτοτελῶς].

Τὸ 1963 ἀναπτύσσει στὸ πρῶτον διεθνὲς συνέδριον γιὰ τὸν Διαφωτισμὸν τὴν εἰσήγησίν του “D. Catargi, ‘philosophe’ grec”, πὺ δημοσιεύτηκε στὰ πρακτικὰ του (περ. *Studies on Voltaire and the Eighteenth* 24-27/1963, σσ. 509-518, ἀλλὰ καὶ στὸν τόμον μελετημάτων τοῦ Δημαρᾶ *La Grèce au temps des Lumières*, Genève 1969, σσ. 26-36) καὶ ἕνα χρόνο ἀργότερα προσεγγίζει τὴν ἔννοιαν τοῦ φιλελευθερισμοῦ στὸν Καταρτζῆ βασισμένος κυρίως στὸ δοκίμιον Λόγος προτρεπτικός στὸ Γνωθὶ σαυτὸν καὶ στὴν κοινὴν παιδαγωγίαν τοῦ ἔθνους ἢ σοφός, ἡμμαθής, ἀμα-

θής, τοῦ ὁποίου μάλιστα ἐκτενῆ ἀποσπάσματα δὲν παρέλειψε νὰ ἐκδώσει (Ἐποχές, τχ. 12, Ἀπρίλιος 1964, σσ. 88-104 καὶ αὐτοτελῶς).

Ἡ συμβολὴ τοῦ Δημαρᾶ στὴν ἔρευνα τοῦ ἔργου τοῦ Καταρτζῆ συνεχίζεται στὰ 1965 μὲ τὸ ἄρθρο του γιὰ τὸν Φαναριώτη λόγιο στὴν Ἐγκυκλοπαίδεια Πάπυρος - Λαρούς, πὺ συμπληρωμένο μὲ βιβλιογραφία καὶ παραπομπές κυκλοφορεῖ καὶ αὐτοτελῶς τὸν ἴδιο χρόνο μὲ τὸν τίτλο Δημήτριος Καταρτζῆς - (Σχεδιάσμα Βιογραφίας) καὶ ὀλοκληρώνεται στὰ 1970 μὲ τὴν ἐκδόση ἀπὸ τὸν "Ὁμιλο Μελέτης τοῦ Ἑλληνικοῦ Διαφωτισμοῦ καὶ τὶς ἐκδόσεις "Ἐρμῆς" τῶν Εὕρισκομένων, μέρος τῶν ὁποίων ἐπανεκδίδεται στὰ 1974 στὴ σειρά Νέα Ἑλληνικὴ Βιβλιοθήκη τοῦ ἴδιου ἐκδοτικοῦ οἴκου μὲ τὸν τίτλο Δοκίμια. Τῶν Δοκμιῶν προτάσσεται ἐποπτικὸ χρονοδιάγραμμα "Ὁ Δ. Καταρτζῆς καὶ ἡ ἐποχὴ του" καὶ ἐκτενέστατη εἰσαγωγὴ γιὰ τὴ ζωὴ (σσ. θ' - λζ'), γιὰ τὸ ἔργο (σσ. λζ' - νγ') καὶ γιὰ τὴ θεωρία τοῦ Καταρτζῆ (σσ. νγ' - πζ'), ἡ ὁποία ἀναδημοσιεύτηκε στὸν τόμο μελετημάτων τοῦ συγγραφέα τῆς Νεοελληνικὸς Διαφωτισμός (ἐκδ. Ἐρμῆς, Νεοελληνικὰ μελετήματα ἀρ. 2, Ἀθήνα 1985⁴, σσ. 177-243 καὶ 486-503).

Ὁ ἴδιος ὁ Δημαρᾶς θέλοντας νὰ ὑπογραμμίσει τὴν ἀνάγκη μελέτης τοῦ ἔργου τοῦ Καταρτζῆ ἐπισημαίνει στὸν πρόλογο (σ. θ') τῶν Εὕρισκομένων - τὰ ὁποῖα, ὡς σημειωθεῖ, εἶναι τὰ μόνια "ἅπαντα" ἐκπροσώπου τοῦ Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, πὺ ἔχουν ἐκδοθεῖ - τὰ ἐξῆς: "... λόγοι ὑποκειμενικοὶ καὶ ἀντικειμενικοὶ μὲ πείθουν ὅτι ἐπιβάλλεται νὰ παραδώσω τὸ ταχύτερον στὸ λόγιο ἑλληνικὸ κοινὸ τὴν πνευματικὴ κληρονομία τοῦ Καταρτζῆ... Ἀπὸ ἐκεῖ καὶ πέρα, εἴτε ἐγὼ εἴτε ἄλλοι, εἴτε καὶ ἄλλοι καὶ ἐγὼ, θὰ μπορούμε ἀνετα νὰ ἐπιχειρήσουμε τὴν ἐξέταση τοῦ στοχασμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφοῦ θὰ ὑπάρχει τὸ καίριο, τὸ ἔργο τὸ ἴδιο, στὴ διάθεση ὅσων θέλουν νὰ τὸ μελετήσουν."

Ἡ "ἐξέταση τοῦ στοχασμοῦ καὶ τοῦ ἀνθρώπου" Καταρτζῆ, πὺ φαίνεται πὺς ἀνέμενε ὁ Δημαρᾶς, δὲν ἀκολούθησε μὲ γρήγορους ρυθμοὺς τὴν ἐκδόση τῶν Εὕρισκομένων. Κι αὐτὸ παρὰ τὸ ὅτι ὁ ἐκδότης τους φρόντισε ὅχι μόνον νὰ κατατάξει τὰ ἔργα ἀνάλογα μὲ τὴ σημασία τους σὲ ἐνόητες καὶ μέρη, ἀλλὰ καὶ νὰ τὰ συνοδεύσει μὲ φιλολογικὸ ὑπόμνημα (σσ. 437-363), εὔρετήριον (σσ. 467-478) καὶ πολῦτιμο λεξιλόγιον (σσ. 479-496). Σύμφωνα μὲ τὴν κατάταξη τοῦ Δημαρᾶ τὰ ἔργα τοῦ Καταρτζῆ μπορούν νὰ χωρισθοῦν ἀνάλογα μὲ τὴ σημασία τους σὲ δύο μέρη τριῶν ἐνοτήτων: Στὸ πρῶτον μέρος περιλαμβάνονται τὰ "σχέδια" καὶ οἱ "λόγοι" (σσ. 5-254), τὰ "μεθοδικὰ ἔργα" (σσ. 215-307) καὶ δύο πρόλογοι (σσ. 309-335)· στὸ δεύτερον μέρος τὸ "Γνώθι σαυτὸν σὲ αἰρετὴ γλῶσσα" (σσ. 339-413),

δείγματα από τή μετάφραση τοῦ Ρεάλ (σσ. 415-426) καί “ἔνια παραλειπόμενα” (σ. ι’), δηλαδή ἐπιστολές καί ἀμφίβολα (σσ. 427-436).

Ἡ ἔκδοση τῶν *Εὕρισκομένων* χαιρετίστηκε, βέβαια, ὡς ἡ ἀφετηρία τόσο γιά τόν “φωτισμό τῆς προσωπικότητας” τοῦ Καταρτζῆ ὅσο καί γιά τήν “ἐνδελεχή μελέτη τῆς ἐποχῆς του” (Γ. Βελουδῆς στίς *Südost-Forschungen* 19/1970, σ. 492), ὅμως, ὅπως ἤδη σημειώσαμε, ἡ ἔρευνα δέν ἀκολούθησε μέ γρήγορους ρυθμούς. Ἀπό τὸ ἔτος 1971, πού ὁ καθηγητής τοῦ Ἀστικοῦ Δικαίου Παναγιώτης Ζέπος σχολίασε σέ συλλογικό τόμο τοῦ ἐξωτερικοῦ τῆ *Δικανική Τέχνη* (“A “scholium” of D. Katargis in his ‘Ars Juridica’ Bucarest 1793” στόν τόμο *Flores legum H.J. Scheltema Antecessori Croningano oblatis*, Cronigen 1971, σσ. 211-215) καί ἀνέλυσε μέ συντομία στήν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν τὸ περιεχόμενό της [*Πρακτικά τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν* 46/1971, σσ. 85-101: “Ἡ *Δικανική Τέχνη* τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ (Βουκουρέστιον, 1793)”] ὡς τὸ ἔτος 1991, πού ἡ Lucia Marcheselli Lukas ἔστρεψε τὸ ἐνδιαφέρον της στὰ προβλήματα ὕφους τοῦ ἔργου τοῦ Καταρτζῆ (“Ἐννοια τῆς προσωδίας καί ὕφος τοῦ Δ. Καταρτζῆ” στόν τόμο *Μελέτες γιά τήν ἐλληνική γλῶσσα - Πρακτικά τῆς 12ης ετήσιας συνάντησης τοῦ Τομέα Γλωσσολογίας τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Ἀριστοτέλειου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης 18-20 Ἀπριλίου 1991*, Θεσσαλονίκη 1992, σσ. 397-411), οἱ ἐρευνητές τῶν νεοελληνικῶν γραμμάτων ἀναφέρθηκαν στόν Μεγάλο Κλουτζιάρη μόνο σποραδικά καί μόνο στὰ πλαίσια εὐρύτερων ἐργασιῶν τους.

Τὰ προβλήματα ὕφους τοῦ Καταρτζῆ ἀπασχόλησαν τήν Marcheselli Lukas καί σέ ἓνα δεύτερο μελέτημά της, στὸ ὁποῖο ξεπερνώντας τήν θεματική τῆς προσωδίας διατύπωσε ἐρωτήματα, πού ἔχουν σχέση μέ τή σύγχρονη θεωρία τῆς λογοτεχνίας. Πρόκειται γιά τὸ μελέτημα “Τὸ ὕφος τοῦ Καταρτζῆ καί ἡ τεθλασμένη πορεία τοῦ δημοτικοῦ πεζοῦ λόγου” (*Ζητήματα ἱστορίας τῶν ἐλληνικῶν γραμμάτων - Ἀφιέρωμα στόν Κ.Θ. Δημαρᾶ*, ἐκδ. Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη 1994, σσ. 71-79), στὸ ὁποῖο ἡ συγγραφέας θέτει δύο ἐρωτήματα πού ἀναζητοῦν ἀκόμη τήν ἀπάντησή τους. Τὸ πρῶτο ἐρώτημα εἶναι “πὼς θα’πρεπε νὰ διαπραγματευτεῖ, σέ μια ἱστορία τῆς λογοτεχνίας, τὸ πρόβλημα τῆς διαμόρφωσης μιᾶς πεζογραφικῆς δημοτικῆς παράδοσης, γιά νὰ φανεῖ πιο καθαρά ἡ σπάνια ιδιότητα τῆς νεοελληνικῆς γραμματολογίας” (σ. 74)· τὸ δεύτερο: “Ἀφού ... ουσιαστικά τα ἔργα του (τοῦ Καταρτζῆ) δέν ἀξιώθηκαν δημοσίευσης, οὔτε πρόσληψης στο χώρο καί στο χρόνο τους, τι θέση πρέπει νὰ αναγνωριστεῖ στον Καταρτζῆ στή διαμόρφωση τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, καί γενικότερα τῆς νεοελληνικῆς κουλτούρας;” (σ. 75 κ. ἐ.).

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Ἀθανασίου Π. Ψαλίδα, Πρακτικῆς Φιλοσοφίας Εἰσαγωγή
Τὸ Δίκαιον τῆς Φύσεως ἠθικὴν καὶ Πολιτικὴν περιέχουσα
(ἀπόσπασμα)

Εἰσαγωγή - Μεταγραφή κειμένου: Χρῆστος Π. Μαραζόπουλος

Ἡ νεοελληνικὴ φιλοσοφία κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ὄριμου νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ γνωρίζει μία ἀπὸ τὶς πληρέστερες, ἴσως, ἐκφάνσεις τῆς στῆ διδασκαλικὴ καὶ συγγραφικὴ δραστηριότητα τοῦ Ἀθανασίου Ψαλίδα (Ἰωάννινα, 1767 - Λευκάδα, 1829)¹, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν προγραμματικῆς ὑφῆς δέσμευσή του γιὰ τὴν ἔκδοσιν τῆς ἐργογραφίας του προβάλλει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὴν πολυμέρεια τῶν ἐκπαιδευτικῶν δραματισμῶν του, ἐνῶ ταυτόχρονα συνδηλώνει τὸ ἔντονο ἐνδιαφέρον του γιὰ τὴν θεραπεία τῆς φιλοσοφίας². Ἡ ἀνάληψις, βέβαια, ἀπὸ τὸν Ψαλίδα τῆς συγκεκριμένης ἐκδοτικῆς ὑποχρέωσης, γιὰ διάφορους καὶ ἐν πολλοῖς εὐνόητους λόγους - πολλοὶ ἀπὸ τοὺς ὁποῖους συνυφαίνονται ἀναμφίβολα μὲ τὴν προτεραιότητα ποὺ ὁ ἴδιος ἀπέδιδε στὴν ἐθνικὴ καὶ κοινωνικὴ δράση - δὲν εὐοδώθηκε, ὡς γνωστόν, ποτέ, γεγονός ποὺ, ὡστόσο, δὲν μειώνει τὴ σπουδαιότητα τοῦ πνευματικοῦ ἔργου του καὶ τὴ συνακόλουθη συνεισφορά στὸ φωτισμὸ τοῦ Γένους. Στὴ συνάφεια αὐτὴ καθίσταται, ἐνδεχομένως, κατανοητὴ καὶ ἡ παρουσίαση μέρους τῆς ἀνέκδοτης πραγματείας του, Πρακτικῆς Φιλοσοφίας Εἰσαγωγή, ἢ ὁποῖα, ὅπως ἐπεξηγεῖ ὁ Ἰωαννίτης "ἀρχιδιδάσκαλος", παραδίδει κανόνες "δι' ὧν ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου διευθύνεται

1. Βλ., ἐνδεικτικῶς, Λεάνδρου Βρανούση, "Ἀθανάσιος Ψαλίδας, ὁ διδάσκαλος τοῦ Γένους. Ὁ πατριώτης - Ὁ πολιτικός - Ὁ αγωνιστής", Ἡπειρωτικὴ Ἑστία, τεῦχος τέταρτο - πέμπτο, Αὐγούστος - Σεπτέμβριος/1959, Ἰωάννινα, σσ. 331-470.

2. Βλ. Ἀθανασίου Ψαλίδα, Καλοκινήματα ἤτοι ἐγχειρίδιον κατὰ φθόνου καὶ κατὰ τῆς Λογικῆς τοῦ Εὐγενίου. Συντεθὲν ὑπὸ τοῦ Δ.... Καὶ ἰδίως ἀναλώμασι διὰ τύπων ἐκδοθὲν χάριν τῶν φιλαλληλεστάτων Ἑλλήνων. Ἐν Βιέννῃ τῆς Αὐστρίας 1795. Νέα ἔκδοσιν μὲ τὴν ἐπιμέλεια Ἀλκῆ Ἀγγέλου, χωρὶὸ Πεσταλότσι, Τρόγκεν - Ἑλβετία, 1951, σ. 1.

εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ καλοῦ καὶ τὴν ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ καὶ, θεωρώντας τὸν ἄνθρωπο “καθό” ἄνθρωπος καὶ “καθό” πολίτης, διαλαμβάνει συναφῶς τοῦ Φυσικοῦ Δικαιώματος, τῆς Ἠθικῆς καὶ τῆς Πολιτικῆς³.

3. Βλ. Δημητρίου Κ. Ἀγραφιῶτη, “Οἱ φιλοσοφικὲς ἐνασχολήσεις τοῦ Μιλτιάδη Δάλλα”, ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΥ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ “ΘΕΣΣΑΛΟΙ ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ”, (Λάρισα - Τσαρίτσανη, Μάρτιος 1995). Ἐπιμέλεια: Γ.Σ. Καραγιάννης, Ι.Ν. Ἡλιούδης ΕΚΔΟΣΗ ΔΗΜΟΥ ΤΡΙΚΚΑΙΩΝ, ΤΡΙΚΑΛΑ, 1998, σσ. 190-201 καὶ εἰδικότερα σσ. 197-199, λεπτομερὴ περιγραφή καὶ ἱστοριοδικτικὲς πληροφορίες γιὰ τὸ συγκεκριμένο χειρόγραφο. Πιο συγκεκριμένα: τὸ χειρόγραφο προέρχεται “ἀπὸ βιβλιοθήκη ἰδιώτη κατοικοῦ τῶν Πατρῶν” καὶ τὸ 1930 “δωρήθηκε” στὸν Ἀγνιῶτη δικηγόρο, πολιτικὸ καὶ συγγραφέα Μιλτιάδη Δάλλα (1860-1951), ὁ ὁποῖος τὸ “κατέθεσε” στὴ Βιβλιοθήκη τῶν Δωτιέων στὴ συνέχεια “εἰσῆλθε στὸ ὑλικό” τῆς Κοινοτικῆς Βιβλιοθήκης τῆς Ἀγνιᾶς, ὅπου καὶ ἐλάνθανε μέχρι τὸ 1983, ὅποτε καὶ ἐντοπίζεται ἀπὸ τὸν ὡς ἄνω ἐρευνητὴ. Σήμερα τὸ χειρόγραφο φυλάσσεται στὴ βιβλιοθήκη τῶν Γ.Α.Κ. Ἀγνιᾶς (Ν. Λάρισας) καὶ ἡ ἐκεῖ Διευθύντρια κ. Κατερίνα Παπαδοπούλου εἶχε τὴν εὐγενὴ καλωσύνη νὰ ἀποστείλει φωτοαντίγραφό του στὸ Κ.Ε.ΝΕ.Φ., γεγονός γιὰ τὸ ὁποῖο τὴν εὐχαριστῶ θερμὰ καὶ ἀπὸ τὴ θέση αὐτή. Ἄς σημειωθεῖ, τέλος, ὅτι ἡ πραγματεία τοῦ Ψαλίδα δημοσιεύεται ὡς ἔχει, χωρὶς καμία παρέμβαση στὴ στίξη ἢ στὴν ὀρθογραφία, παρὰ μόνον σιωπηρῶς ἐξομοιώθηκε ἡ γραφή τῶν ἴδιων λέξεων.

(φ. 16)

Προοίμιον

§ 1.

Ἐπειδὴ ἡ Ἠθικὴ Φιλοσοφία ἐρείδεται εἰς τὰς ἀρχὰς τῆς Μεταφυσικῆς, καὶ μάλιστα τῆς Ψυχολογίας, καὶ Θεολογίας· διὰ τοῦτο ἀμέσως πρέπει καὶ αὐτὴ νὰ ἀναπτύσσεται, τὸ ὁποῖον ἀκολουθεῖ ἀπὸ τὴν φυσικὴν τάξιν, ὡς ἐν τῇ ἀρχῇ τῆς Λογικῆς εἴρηται.

§ 2.

Ὅστις λοιπὸν θέλει νὰ ἐννοήσῃ ἐντελῶς τὰ συστατικὰ σημεῖα τῆς Πρακτικῆς, ἤτοι Ἠθικῆς Φιλοσοφίας, ἅς προσέχει εἰς τὰς ἀκολουθούσας προτάσεις.

- α'. ἡ πείρα ὑπερπερισσῶς μᾶς διδάσκει, ὅτι ἡ θέλησίς μας τοῦτο μόνον ἐπιθυμεῖ, τὸ ὁποῖον ὡς ἀγαθὸν ὁ νοῦς μας παριστᾷ καὶ τοῦτο μόνον ἀποφεύγει καὶ ἀποστρέφεται, τὸ ὁποῖον ὡς κακὸν νομίζει· αὕτη / ἡ πρότασις εἰς τὴν Μεταφυσικὴν πλατύτερον ἐρμηνεύθη καὶ ἐστηρίχθη.
- (φ. 2α)
- β'. παρατηροῦμεν πρὸς τούτοις, ὅτι πολλάκις κατὰ πρόληψιν καὶ προκατάληψιν, οὐκ οἶδα πῶς νομίζομεν διὰ ἀγαθὸν τοῦτο, τὸ ὁποῖον τῇ ἀληθείᾳ εἶναι κακόν, καὶ κακὸν ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἶναι ἀγαθόν.
- γ'. ὅθεν συμβαίνει ὅπου ἡ βούλησις νὰ ἐκπίπτῃ ἀπὸ τὴν ὀρθὴν ὁδὸν ἐκκλίνοντας ἀπὸ τὸ ἀληθὲς ἀγαθόν, καὶ φερομένη εἰς τὸ ἀληθὲς κακόν· διὰ τοῦτο λοιπὸν δὲν εἶναι παράδοξον, ἀνίσως βλέπωμεν πολλοὺς ἀνθρώπους εἰς θανατηφόρα ἔργα φερομένους.
- δ'. Ἐνθεν ἀκολουθεῖ, ὅτι ὅσον ὠφελεῖ τοὺς ἀνθρώπους, ὅπου διὰ τὴν εὐδαιμονίαν ἐγεννήθησαν, ἀπὸ τὸ τέλος των νὰ μὴν ἐκπίπτουν, τόσον συμφέρει νὰ παραδίδονται αὐτοὶ καὶ ὁδὸν καὶ λόγον, δι' οὗ νὰ μὴν ἡμποροῦν νὰ διορθώσουν τὴν θέλησιν καὶ νὰ τὴν διευθύνουν ἔτζι, ὥστε ὅπου νὰ μὴ φέρεται, εἰ μὴ εἰς τὸ ἀληθινὸν ἀγαθόν, καὶ νὰ μὴν ἐκκλίνῃ καὶ ἀποστρέφηται, εἰ μὴ τὸ ἀληθινὸν κακόν.
- ε'. Ὅθεν Πρακτικὴ Φιλοσοφία ἐστίν, ἐκεῖνο τὸ μέρος τῆς φιλοσοφίας, τὸ ὁποῖον παραδίδει κανόνας, δι' ὧν ἡ βούλησις τοῦ ἀνθρώπου διευθύνεται
- (φ. 26) εἰς τὴν ἐκλογὴν / τοῦ καλοῦ καὶ ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ.

§ 3.

Προταχθέντος τοίνυν τοῦ τῆς Πρακτικῆς Φιλοσοφίας ὀρισμοῦ εὐκολα ἐννοοῦνται καὶ αἱ ἀκόλουθοι προτάσεις αἱ ὁποῖαι ἐξαρτῶνται ἀπὸ αὐτὸν ἀκριβέστατα.

- α'. ἐπειδὴ ἡ Πρακτικὴ Φιλοσοφία παραδίδει τοιαῦτα παραγγέλματα, μὲ τὰ ὁποῖα ἡ ἀνθρώπινος θέλησις διευθύνεται εἰς τὴν ἐκλογὴν τοῦ καλοῦ, καὶ ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ, ὡς εἴρηται, πρέπει πρῶτον νὰ μᾶς διδάσκει ποῖα εἶναι αὐτὰ τὰ ἀγαθὰ, ὅπου ἡ θέλησις πρέπει νὰ ἐπιθυμῇ, καὶ ποῖα εἶναι τὰ κακὰ ὅπου πρέπει νὰ ἀποστρέφηται.
- β'. εἰς τὴν Πρακτικὴν Φιλοσοφίαν λοιπὸν πρέπει νὰ παραδίδονται ἐκεῖνοι οἱ κανόνες, ὅπου προσδιορίζουν τὸ ἀγαθὸν καὶ κακόν, δηλ: τὸ ἐπιθυμητὸν καὶ φευκτόν.
- γ'. Οἱ κανόνες δ' ἐκεῖνοι ὅπου δείχνουν τὸ ἐπιθυμητὸν καὶ φευκτόν πρέπει νὰ εἶναι προσηρμοσμένοι εἰς τὰς δυνάμεις τοῦ ἀνθρώπου· δηλ: νὰ μὴν ὑπερβαίνουν τὰς φυσικὰς δυνάμεις τῆς ἀνθρωπότητος, αἱ δυνάμεις δέ, ὅπου ἔχει ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἀνθρώπου, συνιστῶσι τὴν φύσιν αὐτοῦ.
- (φ. 3α) ἄρα ἡ Πρακτικὴ Φιλοσοφία παραδίδει κανόνας καὶ νόμους ἀπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου παρηγμένους.
- δ'. Ἐντεῦθεν γεννᾶται καινὴ μάθησις πρακτικὴ, εἰς τὴν ὁποῖαν οἱ φυσικοὶ νόμοι, μὲ τοὺς ὁποίους οἱ ἄνθρωποι εἰς τὸ ἐπιθυμητὸν καὶ φευκτόν ὑποχρεώνονται, ἐρμηνεύονται· καὶ αὕτη ἡ διδασκαλία λέγεται Δίκαιον τῆς Φύσεως, τὸ ὁποῖον εἶναι μία ἐπιστήμη τῶν φυσικῶν νόμων, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ ἄνθρωπος ὑποχρεώνεται.
- ε'. δὲν εἶναι ἀρκετὸν εἰς τὴν στερέωσιν τῆς εὐτυχίας τοῦ ἀνθρώπου διὰ νὰ τοῦ δώσωμεν κανόνας εἰς τὸ νὰ πράττῃ, δηλ: νὰ τὸν προστάζωμεν μόνον τὰ πρακτέα, καὶ νὰ τὸν ἐμποδίζωμεν ἀπὸ τὰ φευκτέα, ἀλλὰ πρέπει ἀκόμη νὰ τοῦ δείξωμεν καὶ τὸν τρόπον, καὶ τὴν ὁδόν, δι' ἧς νὰ ἡμπορέσῃ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν νόμον τῆς φύσεως, καὶ ἀκολούθως τὴν εὐτυχίαν τοῦ τῆ ἐπιταγῆ τούτων νὰ στερεώσῃ.
- στ'. ἀπὸ ἐδῶ προκύπτει ἄλλη διδασκαλία κατὰ πάντα διάφορη τῆς προτέρας, ἡ ὁποῖα παραδίδει παραγγέλματα, εἰς τὰ ὁποῖα δεικνύεται ἡ ὁδός, κατὰ τὴν ὁποῖαν περιπατοῦντες ἡμποροῦμεν νὰ φυλάξωμεν τὸ δίκαιον τῆς φύσεως, καὶ ταύτην τὴν μάθησιν Ἠθικὴν ὀνομάζομεν, ἡ ὁποῖα ἐστὶν ἐπιστήμη δεικνύουσα τὸν τρόπον τοῦ ἀκολουθήσαι τὰ ἐπιθυμητά, καὶ ἀποφυγεῖν τὰ/φευκτά, τὰ ὑπὸ τοῦ Δικαιώματος τοῦ Φυσικοῦ παραγγελάμενα.
- (φ. 36)
- ζ'. Ὁ ἄνθρωπος ἡμπορεῖ νὰ θεωρηθῇ, ἢ ὡς ἄνθρωπος μόνος, ἢ καθὼς ζῆ ἐν τῇ πολιτικῇ κοινωνίᾳ· τί πρέπει ὁ ἄνθρωπος, ὡς ἄνθρωπος θεωρητέος νὰ ἐπιθυμῇ, ἢ νὰ ἀποφεύγῃ τοῦτο τὸ διδάσκει τὸ Δικαίωμα τῆς Φύσεως,

καὶ ἡ Ἠθική· τὶ δὲ καθὸ πολῖται, τοῦτο τὸ διδάσκει ἡ Πολιτική.

- η'. Ὅθεν ἐπιστήμη τις ἐστὶν ἡ Πολιτική εἰς τὴν ὁποίαν παραδίδονται παραγγέλματα, κατὰ τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ διευθύνῃ τὰς πράξεις τοῦ ὁ ἀνθρώπου, ὡς πολίτης.
- θ'. Ὅλα αὐτὰ τὰ μέρη τῆς Πρακτικῆς Φιλοσοφίας δὲν ἔμπορουν νὰ ἐρμηνευθοῦν ὀρθῶς, ἀνίσως δὲ προτάξωμεν κάποιας ἀρχὰς καὶ θεμέλια γενικὰ μεθόδῳ μαθηματικῆ ἀποδεδειγμένα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα αἱ ἀλήθειαι, ὅσον τοῦ Φυσικοῦ Δικαιώματος, τόσον τῆς Ἠθικῆς καὶ Πολιτικῆς ἔμπορουν νὰ ἀποδεικνύωνται μὲ ἀκριβεστάτην ἀκολουθίαν.
- ι'. λοιπὸν εἰς αὐτὰς τὰς γενικὰς ἀρχὰς καταγίνεται ἡ γενικὴ Πρακτικὴ Φιλοσοφία, ἡ ὁποία εἶναι μία ἐπιστήμη, εἰς τὴν ὁποίαν παραδίδονται ἀρχαὶ γενικώταται, ἐξ ὧν τὰ παραγγέλματα τῶν ἡθῶν ἔμπορουν ἀκριβέστατα νὰ ἀποδειχθοῦν./

(φ. 4α)

§ 4.

Ἡ ἀνάπτυξις δὲ τῆς Πρακτικῆς Φιλοσοφίας, πρέπει νὰ γένη κατὰ τὴν φυσικὴν τάξιν, τὴν ὁποίαν αἱ ἀκόλουθοι προτάσεις δεικνύουν.

- α'. πρέπει νὰ προταχθοῦν αἱ γενικώταται ἀρχαὶ χωρὶς τὰς ὁποίας τὰ λοιπὰ μέρη τῆς Πρακτικῆς Φιλοσοφίας δὲν ἔμπορουν νὰ ἐννοηθοῦν.
- β'. πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν τοὺς νόμους ἐκεῖνους, μὲ τοὺς ὁποίους ὁ ἀνθρώπος ὡς ἀνθρώπος θεωρηθεῖς, ὑποχρεώνεται εἰς τὸ νὰ πράξῃ τὸ ἀγαθόν, καὶ εἰς τὸ νὰ φύγῃ τὸ κακόν· καὶ αὐτοὶ οἱ νόμοι ἐπειδὴ παραδίδονται εἰς τὸ Φυσικόν Δικαίωμα, διὰ τοῦτο καὶ αὐτὸ πρέπει νὰ λάβῃ τὰ δευτεραῖα εἰς τὴν ἀνάπτυξιν.
- γ'. πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν καὶ τοὺς τρόπους καθ' οὓς φυλάττεται τὸ Φυσικόν Δικαίωμα, οἱ ὁποῖοι ἐπειδὴ ἀνήκουν εἰς τὴν Ἠθικὴν, διὰ τοῦτο, ἡ Ἠθική πρέπει νὰ ἐπέχη τὸν γον τὸπον.
- δ'. Τέλος πάντων πρέπει νὰ ἐρμηνεύσωμεν ἐκεῖνα, τὰ ὁποῖα ἀνήκουν εἰς τὸν ἀνθρώπον ὡς πολίτην· ὅθεν ἡ Πολιτικὴ εἰς τὸ τέλος ἐρμηνευθήσεται./

(φ. 46)

Κεφάλαιον Α'.

Περὶ ἀνθρωπίνων πράξεων καὶ τῆς αὐτῶν διαφορᾶς.

§ 5.

Ἐπειδὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν τῶν ἡθῶν πρέπει νὰ διατάξωμεν γενικὰς ἀρχὰς, ἧτοι ἰδέας θεμελίου δίκην, ὡς εἴρηται· διὰ τοῦτο πρέπει νὰ ἐκθέ-

σωμεν τὶ ἐστὶ πράξις ἐλευθέρα, τὶ ἀγαθὴ πράξις, τὶ κακὴ, τὶ νόμος, τὶ ὑποχρέωσις, τὶ ποινὴ, τὶ βραβεῖον, τὶ ἀρετὴ, τὶ κακόν, τὶ εὐτυχία, τὶ συνειδήσις, καὶ τὰ λοιπὰ τὰ ὅποια εἶναι αἱ γενικαὶ ἰδέαι.

§ 6.

Διὰ τῆς πείρας ἠξεύρομεν, ὅτι μερικαὶ πράξεις εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, καὶ μερικαὶ ὄχι, καὶ τὰς πρώτας πράξεις ἐλευθέρας, ἥτοι ἠθικάς, τὰς δευτέρας δὲ ἀναγκαίας, ἥτοι φυσικάς· σαφηνίζεσθω τῷ παραδείγματι τῆς νοήσεως τῆς ψυχῆς, τῆς χωνεύσεως τοῦ στομάχου, τῆς ἀναγνώσεως τινὸς αἰσχροῦ βιβλίου, καὶ τῶν παρομοίων.

§ 7. σχόλιον α^{ον}:

(φ. 5α) Μεταξὺ τῶν ἀναγκαίων καὶ ἐλευθέρων πράξεων / ὑποθέτουν μερικοὶ καὶ τὴν μικτὴν πράξιν, ἢ ὅποια ἐλευθέρως μὲν ἀποτελεῖται, ὄχι ὅμως καὶ ἀσμένως δηλ. ὅταν ἀποτελεῖται ἥττον κακόν, ἀναγκαζόμενον ἀπὸ τὸ μείζον κακόν, τὸ ὅποιον δὲν ἤθελε τὸ ἀποτελέσει χωρὶς αὐτὴν τὴν ἀνάγκην. ἄς ἐρμηνευθῇ μὲ τὸ παράδειγμα τοῦ κλυδωνιζομένου πραγματευτοῦ, ὁ ὅποιος ἀπὸ τὸν κλύδωνα ἀναγκάζεται νὰ κάμῃ πλύσιν.

§ 8. σχόλιον β^{ον}:

Τὰ ὑπὸ τινῶν λεπτότερον ἀπὸ τὸ πρέπον λεγόμενα περὶ τῆς διαφορᾶς τῆς ἀνθρωπίνης πράξεως, καὶ τῆς πράξεως τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἄξια νὰ λεπτολογουῦνται. ὅθεν συντόμως ἄς εἰποῦμεν τὶ ἐννοοῦν μὲ τὴν διαφορὰν· πράξις τοιγαροῦν τοῦ ἀνθρώπου λέγεται ἐκείνη, τὴν ὅποιαν ἔχει ὁ ἄνθρωπος κοινήν μὲ τὰ ἄλογα ζῶα, οἷον τὸ κοιμᾶσθαι, τὸ τρώγειν, τὸ πίνειν, τὸ τεκνοποιεῖν κ.τ. πράξις δ' ἀνθρωπίνη λέγεται ἐκείνη, τὴν ὅποιαν μόνος ὁ ἄνθρωπος τὴν ἔχει, καὶ ὄχι τὰ ἄλογα ζῶα καὶ τὰ φυτά· λ: χ: τὸ νὰ διακρίνη τὸ καλὸν ἀπὸ τὸ κακόν, τὸ νὰ συλλογίζηται, καὶ τὸ νὰ ζητῇ συμφώνως μὲ τὸν νόμον, αὐτὴν τὴν διαφορὰν συχνὰ τὴν ἀκούομεν καὶ εἰς τὴν κοινήν ὁμιλίαν περὶ τῆς πράξεως τοῦ βασιλέως καὶ τῆς βασιλικῆς πράξεως./

(φ. 56)

§ 9.

Ἀπὸ τὰ ρηθέντα εὐκόλα ἐννοοῦνται, καὶ αἱ ἐπόμεναι προτάσεις.

α'. Δὲν ἔμπορεῖ καμμία πράξις νὰ λέγηται ἐλευθέρα ἀνίσως δὲν γένη μὲ τὴν ψῆφον τῆς θελήσεως. ἐπειδὴ καθένας δὲν ἔμπορεῖ ἐλευθέρως νὰ ἐνεργήσῃ, ἀνίσως δὲν ἐκλέξῃ ἀπὸ τὰ πολλὰ δυνατά, ἐκεῖνο ὅπου τοῦ ἀρέσει καταπολλά, ἀνίσως δὲν ἐπιθυμήσῃ τὸ ἓνα περισσότερο ἀπὸ τὸ ἄλλο,

κατὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἐκλογῆς· κἀνάνας δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐπιθυμήσῃ τὸ ἓνα περισσότερο ἀπὸ τὸ ἄλλο, ἀνίσως δὲν ψηφίσῃ ἢ θέλησῃ, ἐπειδὴ τὸ ἐπιθυμεῖν ἀπὸ τὸ θέλειν προέρχεται. λοιπὸν κἀνάνας δὲν ἔμπορεῖ ἐλευθέρως νὰ ἐνεργήσῃ, ἂν δὲν κάμῃ αὐτὸ κατὰ τὴν ψῆφον τῆς θελήσεως, καὶ ἀκολούθως κἀμμία πράξις δὲν ἔμπορεῖ νὰ λέγηται ἐλευθέρα, ἔξω μόνον ἐκείνη ὅπου γίνεται κατὰ τὴν ψῆφον τῆς θελήσεως.

- β'. Κἀμμία πράξις δὲν ἔμπορεῖ νὰ λέγηται ἐλευθέρα ἔξω μόνον ἐκείνη ὅπου γίνεται ἀπὸ τὸν λαμπρυνθέντα νοῦν· ἐπειδὴ ἀνίσως ἐλευθέρα πράξις λέγεται ἐκείνη ὅπου προέρχεται ἀπὸ τὴν ἐλευθερίαν, ὡς εἴρηται, ὅπου δὲ τόπον ὁ νοῦς καὶ λόγος οὐκ ἔχει, ἐκεῖ οὐδὲ ἐλευθερία, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* δέδεικται· λοιπὸν κἀμμία πράξις ἐλευθέρα δὲν ἔμπορεῖ νὰ λέγηται, ἔξω μόνον ἐκείνη ὅπου γίνεται ἀπὸ τὸν λαμπρυνθέντα νοῦν καὶ λόγον.
- (φ. 6α) γ'. ἐννοεῖται ἀπὸ τὰ εἰρημένα, ὅτι ὀρθῶς ἀπὸ μερικοὺς φιλοσόφους ὁ νοῦς καὶ ἢ θέλησις ἀρχαὶ τῶν ἐλευθέρων πράξεων λέγονται. ὄρα τὸν *Ἀινέκκιον* ἐν τῷ δικαίωματι τῆς φύσεως καὶ τῶν γενῶν § 30.
- δ'. φανερὸν γίνεται πρὸς τούτοις διατὶ ὁ Πουφτενδόρφιος τὴν ἀνθρώπινον πράξιν, ἐπειδὴ ἔττι ὀνομάζει τὴν ἐλευθέραν πράξιν, ὠρίσατο, ὅτι εἶναι μία κίνησις τοιαύτη, ἢ ὅποια γίνεται ἀπὸ τὸν λαμπρυνθέντα νοῦν, καὶ ἀπὸ τὴν ψῆφον τῆς θελήσεως.
- ε'. ὅθεν αἱ πράξεις τῶν ἀνθρώπων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι εἶναι ἐστερημένοι ἀπὸ χρῆσιν νοῦς δὲν ἔμποροῦν νὰ ἀναφέρωνται εἰς τὰς ἐλευθέρους πράξεις π: χ: τῶν φρενητικῶν, τῶν νυκτοβατῶν, τῶν ἡμεροβατῶν, τῶν ἄκρως μεθυσμένων καὶ τῶν παρομοίων ἀνθρώπων αἱ πράξεις δὲν νομίζονται ἐλεύθεραι.

§ 10.

Κάθε ἐλευθέρα πράξις προάγει εἰς τὸν ἄνθρωπον κἀποιας μεταβολῆς καὶ εἰς τὴν κατάστασίν του, ἢ ἐξωτερικὴν, ἢ ἐσωτερικὴν, τὸ ὅποϊον ἢ καθημερινὴ πείρα τὸ βεβαιώνει· σαφηνισθήτω τῷ παραδείγματι ἀσώτου τινος.

§ 11.

- (φ. 66) Ἐπειδὴ λοιπὸν ἀπὸ κάθε πράξιν ἐλευθέραν μεταβολαὶ τινες ἀκολουθοῦν εὐκολα ἐννοεῖται, ὅτι ἐκεῖναι αἱ μεταβολαί, ἢ εἶναι τοιαῦται, ὅπου συμφωνοῦν μὲ τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ αὐξάνουν τὰς δυνάμεις τοῦ σώματος καὶ τῆς ψυχῆς, τὰς θεόθεν δοθείσας, καὶ ἀκολούθως τὰς φυλάττουν, καὶ αὐτὴ ἢ νέα κατάστασις, ὅπου ἀπὸ τὰς πράξεις προκύπτει συμφωνεῖ μὲ τὴν προηγουμένην κατάστασιν ἢ εἶναι τέτοιαι ὅπου τὴν ἀνθρώ-

πινον φύσιν, καὶ τὰς δυνάμεις αὐτῆς διαφθείρουν, καὶ ἐναντιώνεται εἰς τὴν προηγουμένην κατάστασιν ἢ νέα προκύψασα ἐκ τῶν μεταβολῶν κατάστασις, σαφηνισθήτω τῷ τοῦ σώφρονος καὶ ἀσελγοῦς παραδείγματι.

§ 12.

Ἐπειδὴ ἡ ἐντελέχεια εἶναι συμφωνία εἰς ἓν τέλος ἀποβλέπουσα, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* εἴρηται, ἀκολουθεῖ ὅτι κάθε τι ὅπου προξενεῖ συμφωνίαν εἰς τὰς καταστάσεις μας, τὸ αὐτὸ καὶ ἐντελέχειαν μᾶς φέρει δηλ: μᾶς ἀποκαθιστᾷ ἐντελεστέρους, καὶ ἐπειδὴ ἡ ἀτελειότης εἶναι διαφωνία τῶν διαφόρων εἰς ἓν τέλος, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* εἴρηται, φανερόν, ὅτι κάθε τι ὅπου μὲ τὴν κατάστασίν μας τὴν προηγουμένην, παροῦσαν καὶ μέλλουσαν δὲν συμφωνεῖ, τοῦτο καὶ ἀτελεστέρους μᾶς κάμνει. κατὰ τοῦτο ἐξηγεῖται καὶ τὸ ἐντελὲς καὶ ἀτελὲς τοῦ ἀνθρωπίνου βίου./

(φ. 7α)

§ 13.

Ἐντεῦθεν ἀκολουθεῖ τὸ ἐπόμενον πόρισμα, ὅτι ὅλαι αἱ ἐλεύθεραι πράξεις, ὅπου ἀποτελοῦμεν, μᾶς κατασταίνουν ἐντελεστέρους, ἢ ἀτελεστέρους· ἡ ἀπόδειξις δὲ τούτου γίνεται ἐκ τῶν εἰρημένων παραγράφων.

§ 14.

Τὸ ἀγαθὸν ὠρίσθη εἰς τὴν *Μεταφυσικὴν*, ὅτι εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποιον προξενεῖ τελειότητα εἰς τὴν κατάστασίν μας, ἢτοι ἐκεῖνο ὅπου συμφωνεῖ εἰς τὸν σκοπὸν μας· καὶ κακὸν ἐκεῖνο ὅπου μᾶς φέρει ἀτελειότητα, ἢτοι ἐκεῖνο ὅπου δὲν συμφωνεῖ εἰς τὸν σκοπὸν μας· λοιπὸν πράξις ἀγαθὴ ἐστὶν ἡ συμφωνοῦσα μὲ τὸν σκοπὸν μας δηλ: ἡ φέρουσα εἰς ἡμᾶς τελειότητα, καὶ ἐξ ἐναντίας ἡ κακὴ.

§ 15.

Ἀπὸ τούτους προταχθέντας τοιγαροῦν ὀρισμούς ἐπονται τὰ ἀκόλουθα, ὅτι κάθε ἐλευθέρα πράξις, ἢ τε ἀγαθὴ ἐστὶν, ἢ κακὴ. ἐπειδὴ κάθε ἐλευθέρα πράξις, ἢ ἐντελεστέρους ἡμᾶς ἀποκαθιστᾷ, ἢ ἀτελεστέρους, ὡς εἴρηται, ἢ μὲν λέγεται ἀγαθὴ, ἢ δὲ κακὴ, δῆλον ὅτι κάθε ἐλευθέρα πράξις ἢ ἐντελεστέρους ἡμᾶς ἀποκαθιστᾷ, ἢ ἀτελεστέρους, ὡς εἴρηται, ἢ μὲν λέγεται ἀγαθὴ, ἢ δὲ κακὴ, δῆλον ὅτι / κάθε ἐλευθέρα πράξις, ἢ τε ἀγαθὴ ἐστὶν ἢ κακὴ.

(φ. 7β)

§ 16. σχόλιον α^{ον}:

Τὰς ἀγαθὰς πράξεις ὅπου καὶ σεμνάς αὐτὰς ἂν τὰς εἰπῆς δὲν σφάλλεις, λέγουν μερικοὶ ὅτι εἶναι αἱ συμφωνοῦσαι τῇ φύσει, ἢ τῷ τέλει, ἢ αἱ

ἀφορῶσαι εἰς τὴν συντήρησιν καὶ εὐτυχίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἢ αἰ συνάδουσαι τῷ νόμῳ, κακαὶ δ' ἐξεναντίας τὰς ἐναντίας αὐτῶν. ἀλλὰ καθένας βλέπει, στοχάζομαι, ὅτι ὅλοι αὐτοὶ οἱ ὀρισμοὶ εἶναι ταυτοσήμαντοι, μὲ τὸν ἀποδοθέντα ἡμῖν ὀρισμὸν· πλείω δὲ περὶ τούτων ἐν τῇ ἀναπτύξει θέλομεν εἰπῆ.

§ 17. σχόλιον 6^{ον}:

Εἶναι μερικοὶ ὅπου λέγουν ὅτι μεταξύ τῆς ἀγαθῆς καὶ κακῆς πράξεως εἶναι καὶ τρίτη ἢ καλουμένη ἀδιάφορη πράξις, ἢ ὅποια οὔτε καλὴ εἶναι, οὔτε κακὴ. ἂν λοιπὸν τοιαύτη ἀδιάφορη πράξις ὑπάρχει ἀπολύτως, καὶ ἂν δὲν ἀντιφάσκη ἢ ὑπαρξίς τῆς τοιαύτης πράξεως ἐν τῇ ἀναπτύξει θέλομεν ἀποδείξει σαφέστατα.

§ 18.

- (φ. 8α) Ὁ ἀποχρῶν λόγος, διατὶ ἡ μία πράξις ἐστὶν ἀγαθὴ, / καὶ ἄλλη κακὴ, πρέπει νὰ ζητῆται εἰς τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν αὐτῆς καὶ ἀποτελέσματα· ἐπειδὴ διὰ τοῦτο λέγεται ἀγαθὴ πράξις· ἐπειδὴ τὴν κατάστασιν ἡμῶν τὴν τε ἐξωτερικὴν καὶ ἐσωτερικὴν ἐντελεστέραν ἀποκαθιστᾶ, ὡς εἴρηται, καὶ διὰ τοῦτο κακὴ ἐπειδὴ αὐτὴν ἀτελεστέραν ποιεῖ, δῆλόν ἐστιν, ὅτι ἐκ τῆς τελειότητος καὶ ἀτελειότητος τῆς καταστάσεως, ὅπου ἀπὸ τὰς πράξεις γεννᾶται, πρέπει νὰ ἐννοηθῆ, διατὶ ἡ πράξις εἶναι ἀγαθὴ, ἢ κακὴ. ἄρα διατὶ μία πράξις ἐστὶν ἀγαθὴ, καὶ ἡ ἄλλη κακὴ ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν τῆς πράξεως φύσιν πρέπει νὰ ἐννοῆται. τοῦτο δὲ ἐξ οὗ τί ἄλλο ἐννοεῖται διατὶ ἐστίν, καὶ διατὶ τοιούτῳ τρόπῳ λέγεται λόγος ἀποχρῶν, ὡς ἐν τῇ Μεταφυσικῇ εἴρηται, ἄρα ὁ ἀποχρῶν λόγος διατὶ ἡ μία πράξις ἐστὶν ἀγαθὴ καὶ ἡ ἄλλη κακὴ ἐν τῇ φύσει τῆς πράξεως καὶ ἀποτελέσμασιν εὐρίσκεται σαφηνοσθήτω τῷ τῆς ἐγκρατείας καὶ μέθης παραδείγματι.

§ 19.

Ἀπὸ τὸν εἰρημένον παράγραφον ἐννοεῖται, ὅτι ἡ ἀγαθὴ πράξις ἐστὶ καθ' ἑαυτὴν ἀγαθὴ, καὶ ἡ κακὴ καθ' ἑαυτὴν κακὴ, ἐπειδὴ καὶ ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ κακία ἐν τῇ φύσει αὐτῆς εὐρίσκεται.

§ 20.

- (φ. 86) Ἡ ἀγαθὴ πράξις ἐστὶν ἀναγκαίως ἀγαθὴ, καὶ ἡ κακὴ / ἀναγκαίως κακὴ. ἐπειδὴ ὁ ἀποχρῶν λόγος τῆς ἀγαθότητος καὶ κακίας περιέχεται εἰς αὐτὴν τὴν φύσιν τῆς πράξεως, ἥτοι ὡς ὁ Βόλφιος λέγει εἰς τοὺς οὐσιώδεις προσδιορισμούς, τοῦτο δὲ ὅπου τὸν ἀποχρῶντα λόγον εἰς τινος πράγματος τὴν

οὐσίαν ἔχει, λέγεται ἀναγκαῖον, ὡς ἐν τῇ Ὀντολογία εἴρηται, ἀκολουθεῖ, ὅτι ἡ ἀγαθὴ πράξις ἐστὶν ἀναγκαίως ἀγαθὴ, καὶ ἡ κακὴ ἀναγκαίως κακὴ. αὐτὴ ἡ πρότασις δεικνύεται καὶ ἐπαγωγικῶς. θετέον ὅτι ἡ ἀγαθὴ καὶ κακὴ πράξις δὲν εἶναι ἀναγκαίως ἀγαθὴ καὶ κακὴ. τότε ἡ ἀγαθὴ πράξις, ἡμπορεῖ νὰ εἶναι κακὴ, καὶ ἡ κακὴ ἡμπορεῖ νὰ εἶναι ἀγαθὴ, ἐπειδὴ ἐκεῖνο ὅπου δὲν εἶναι ἀναγκαῖον ἡμπορεῖ ἄλλως νὰ εἶναι, ὡς ἐν τῇ Ὀντολογία εἴρηται· λοιπὸν τὸ σέβας πρὸς τὸν θεόν, ἡ διατήρησις τῆς ζωῆς, ἡ ἐγκράτεια, ἡ ἀγάπη τῶν φίλων ἡμποροῦν νὰ εἶναι κακά. καὶ ἐπομένως ἡ βλασφημία, ἡ ἐπιορκία, ἡ κλοπὴ, ἡ ἀρπαγὴ, ὁ φόνος καὶ ἄλλα παρόμοια ἡμποροῦν νὰ εἶναι καλά, ἀλλαμὴν τοῦτό ἐστὶν ἀτοπώτερον· ἄρα ἡ ἀγαθὴ πράξις ἐστὶν ἀναγκαίως ἀγαθὴ, καὶ ἡ κακὴ ἀναγκαίως κακὴ./

(φ. 9α)

§ 21. Σχόλιον·

Δὲν πρέπει ἐδῶ νὰ ἐννοῆται Σπινοζικὴ τις ἀνάγκη καὶ ἀπόλυτος, ἀλλ' ὑποθετικὴ, δηλ: τεθέντων τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἔπονται καὶ τὰ ἀγαθὰ ἀποτελέσματα καὶ ἀφαιρεθέντων ἀφαιροῦνται, ὡσαύτως καὶ περὶ τῶν κακῶν. ἐπειδὴ ἀπὸ τὴν ἡσυχίαν τῆς ψυχῆς ἔπεται ἡ ἐπιθυμία ἐξ ἀνάγκης, καὶ ἀπὸ τὸν φόνον ἡ ταραχὴ τῆς ψυχῆς, τὰ ὅποια νὰ ἐμποδισθοῦν, τεθέντων τῶν αἰτιῶν ἀδυνατοῦν.

§ 22.

Ἡ ἀγαθότης καὶ ἡ κακία τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων λέγεται ἠθικότης· καὶ ἀνίσως ὁ ἀποχρῶν λόγος, διατὶ αἱ ἐλεύθεραι πράξεις ἢ καλαὶ ἢ κακαὶ εἶναι, ἐν αὐτῇ τῇ ἐσωτερικῇ φύσει τῶν πράξεων εὐρίσκεται, τότε λέγεται ἠθικότης ἀντικειμένως· ἐπειδὴ ὁ λόγος δὲν ζητεῖται ἔξω τῆς πράξεως εἰς κἀνένα ὑποκείμενον, ὅπου αὐτὴν ἢ παραγγέλει, ἢ ἐμποδίζει, ἀλλ' ἐν αὐτῇ τῇ πράξει, ἢτοι ἐν τῷ ἀντικειμένῳ, τὸ ὅποιον, ἢ ὡσπερ ἀγαθὸν παραγγέλεται, ἢ ὡσπερ κακὸν ἐμποδίζεται.

§ 23.

(φ. 96) Ὅθεν ἐννοεῖς, ὅτι πρέπει νὰ ὑπερασπισθῶμεν τὴν γνώμην ἐκείνων, ὅπου λέγουν, ὅτι ἡ ἠθικότης εἶναι / ἀντικειμένως, ἐπειδὴ ἄλλως πρέπει νὰ πέσωμεν εἰς πολλὰ ἄτοπα.

§ 24. Σχόλιον·

Περὶ τῆς ἠθικότητος τῶν πράξεων, καὶ μάλιστα τῆς ἀντικειμένως λεγομένης, διαφόρως οἱ φιλόσοφοι λέγουσι, ἄλλοι μὲν δογματίζουν, ὅτι ὁ λόγος τῆς ἠθικότητος εὐρίσκεται εἰς τὴν φύσιν τῆς πράξεως καὶ εἰς τὰ ἀποτε-

λέσματα καὶ ὁ θεὸς διὰ τοῦτο μερικάς πράξεις παρήγγειλεν, καὶ μερικάς ἠμπόδισεν, ἐπειδὴ αὐταὶ καθ' ἑαυτάς εἶναι ἀγαθαί, ἢ κακαί, ὅχι δέ, ἐπειδὴ τὰς παρήγγειλεν καὶ ἠμπόδισεν εἶναι καλαί, ἢ κακαί· ἄλλοι δ' ἐξεναντίας δοξάζουν, ὅτι διὰ τε τοῦτο εἶναι ἀγαθαί, ἢ κακαί, ἐπειδὴ ὁ θεὸς τὰς παρήγγειλεν καὶ ἠμπόδισεν· ἀλλὰ περὶ τούτων τῶν σχολαστικῶν λήρων νὰ εἰπῇ τινὰς περισσότερα βλάπτει μᾶλλον, ἢ ὠφελεῖ· ἀλλὰ περὶ τούτων ὄρα τὸν Γκρότιον, τὸν Βόλφιον τὸν Πουφτενδόρφιον καὶ ἄλλους.

§ 25.

Ἐκ τῶν ρηθέντων εὐκόλα ἐννοῦνται αἱ ἀκόλουθοι προτάσεις·

(φ. 10α) Μὲ κάθε πράξιν εἶναι συνεζευγμένα κινουῦντα / τοῦ αὐτὴν ἐπιθυμεῖν, ἢ ἀποστρέφεσθαι. ἐπειδὴ μὲ κάθε πράξιν συνεχεῖα φυσικῇ τοιαῦτα ἀποτελέσματα εἶναι συνδεδεμένα, τὰ ὅποια τὴν κατάστασίν μας, ἢ ἐντελεστέραν, ἢ ἀτελεστέραν κατασταίνουν, καὶ τὰ ὅποια εἶναι ἢ καλὰ ἢ κακά· τὸ καλὸν δὲ τὸ ὑφ' ἡμῶν ἐννοούμενον εἶναι κινουῦν τοῦ αὐτὴν ἐπιθυμεῖν, καὶ τὸ κακὸν ἐστὶ κινουῦν τοῦ αὐτὴν ἀποστρέφεσθαι, ὡς ἐν τῇ Μεταφυσικῇ εἴρηται, ἄρα μὲ κάθε πράξιν εἶναι συνδεδεμένα κινουῦντα τοῦ ταύτην ἐπιθυμεῖν ἢ ἀποστρέφεσθαι· σαφηνισθῆτω μὲ τὸ παράδειγμα τῆς ἐγκρατείας καὶ μέθης.

β'. Ἄπο ἐδῶ ἐννοεῖς, διατὶ οἱ φιλόσοφοι λέγουν, ὅτι ἡ ἀγαθὴ πράξις ἐστὶ καθ' ἑαυτὴν ἐφετή, καὶ ἡ κακὴ καθ' ἑαυτὴν μισητή· ἐπειδὴ εἰς κάθε πράγμα λανθάνουσι κινουῦντα τοῦ ταύτην ἐπιθυμεῖν, ἢ ἀποστρέφεσθαι, ὡς ἐν τῇ ρηθείσῃ προτάσει δέδεικται· φανερόν εἶναι, ὅτι κάθε ἀγαθὴ πράξις ἠμπορεῖ νὰ διεγείρῃ ἐπιθυμίαν, φθάνει μόνον νὰ γνωρίζηται καθαρώτερα τὸ ἐν αὐτῇ ἀγαθόν, καὶ κάθε κακὴ πράξις ἠμπορεῖ νὰ προξενήσῃ ἀποστροφὴν, φθάνει μόνον νὰ γινώσκηται ἐναργέστερον τὸ ἐν αὐτῇ κακόν./

(φ. 106)

§ 26. Σχόλιον·

Μ' ὄλον ὅπου βλέπομεν πολλούς, ὅπου ἐπιθυμοῦν κακάς πράξεις καὶ ὁρμοῦν εἰς αὐτάς, μ' ὄλον τοῦτο τὸ παράδειγμα αὐτῶν δὲν ἀναιρεῖ τὴν ρηθεῖσαν πρότασιν· ἐπειδὴ ἂν καὶ αὐτοὶ ἀκολουθοῦν τὰς κακάς πράξεις, παρακινούμενοι ἀπὸ τὰς συγκεκριμένας ἰδέας καὶ ἀπὸ πολλὰς προκαταλήψεις τῶν πραγμάτων, καὶ φέρονται εἰς τὰ φαινόμενα καλά, μ' ὄλον τοῦτο δὲν ἀκολουθεῖ νὰ μὴν εἶναι ἡ ἀγαθὴ πράξις ἐπιθυμητή· ἐπειδὴ ὅταν τὰς κακάς πράξεις κάνουν, ὡς καλὰς τὰς κάνουν, καὶ ὅχι ὡς κακάς.

Κεφάλαιον Β΄.
Περὶ ὑποχρέωσης.

§ 27.

Ἄφ' οὗ ἐθεωρήσαμεν τὴν διαφορὰν τῶν ἀνθρωπίνων πράξεων, πρέπει τώρα νὰ ἐρμηνεύσωμεν καὶ τοὺς νόμους, καθ' οὓς κάθε πράξις διευθύνεται· ἐπειδὴ δ' ὁ νόμος καὶ ἡ δύναμις του δὲν ἔμπορεῖ νὰ ἐννοηθῇ, ἂν δὲν προερμηνευθῇ, τί εἶναι ἡ ὑποχρέωσις, ἡ ὁποία εἶναι ὡσάν ψυχὴ τῶν νόμων.

§ 28.

(φ. 11α) Ἐπιθυμία τοιγαροῦν ἐστὶ συμπλοκὴ κινούντων σὺν ταῖς / πράξεσι ταῖς πρακτέαις, ἢ ταῖς ἐγκαταλειπτέαις, ἐπειδὴ τὰ κινούμενα δὲν εἶναι ἄλλο τι παρὰ παράστασις τοῦ καλοῦ καὶ κακοῦ, αἱ ὁποῖαι τὴν θέλησιν, ἢ εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι τὸ καλόν, ἢ εἰς τὸ ἀποστραφῆναι τὸ κακόν προσδιορίζουν· αὕτη δὲ ἡ ὑποχρέωσις λέγεται ἐνεργητικὴ ἐκ μέρους δηλ: τῶν ἐνεργούντων κινούντων, ἐκ μέρους δὲ τῆς ψυχῆς ὅπου ὑποχρεώνεται νὰ κάμῃ ἢ νὰ μὴ κάμῃ λέγεται παθητικὴ· διὰ νὰ ἐννοηθῇ δ' αὐτὸς ὁ ὀρισμὸς σαφέστερον ἄς ἀναφέρωμεν περιστάσεις τινάς· θεωρεῖ τὴν ἐντολὴν τοῦ δεκαλόγου: Τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα σου ἵνα εὖ σοι γένηται καὶ τ: μαζί μὲ αὐτὸν τὸν νόμον καὶ μὲ αὐτὴν τὴν ἐντολὴν συνεπλέχθη καὶ ἡ ὑποχρέωσις, τὸ ἵνα εὖ σοι γένηται, ἡ ὁποία προσδιορίζεται διὰ νὰ φυλάξῃ αὐτὸν τὸν νόμον.

§ 29.

Ἄπο τὸν εἰρημένον ὀρισμὸν αἱ ἀκόλουθοι προτάσεις προκύπτουν.

- α΄. Ὅσον περισσότερα καὶ ὅσον ἰσχυρότερα κινούμενα συμπλέκονται μὲ τὰς πράξεις τὰς πρακτέας ἢ ἀφετέας, τόσον περισσότερον αὐξάνει καὶ ἡ ὑποχρέωσις. π: χ: τόσον περισσότερον ὑποχρεώνεται ὁ στρατηγὸς εἰς / τὸ νὰ δεῖξῃ ἀνδρείαν εἰς τὸν πόλεμον, ὅσον περισσότερον κινούμενα παριστάνει, τὴν πίστιν ὅπου πρέπει νὰ φυλάξῃ εἰς τὸν βασιλέα, τὸν ἔπαινον καὶ τὴν δόξαν ἀπὸ τὴν νίκην, τὰ βραβεῖα ὑπὸ τοῦ βασιλέως, τὴν εὐχαρίστησιν ἀπὸ τὴν πατρίδα ὅπου κινδυνεύει καὶ τὰ παρόμοια.
- β΄. Ἄνίσως νέα κινούμενα συμπίπτουν εἰς τὴν πρακτέαν ἢ ἀφετέαν πράξιν, νέα ἀπὸ ἐδῶ γεννᾶται ὑποχρέωσις, καὶ ἀνίσως διάφορα κινούμενα συμβαίνουν, διάφοροι καὶ ὑποχρέωσις γίνονται. π: χ: ὁ Πλάτων ὑπόσχεται εἰς τὸν Πελοπίδαν μετὰ τρεῖς ἡμέρας θέλει τοῦ δώσει τὰ ὀφειλόμενα δύο τάλαντα· ὁ Πλάτων λοιπὸν ὑποχρεώθη νὰ φυλάξῃ τὴν ὑπόσχεσίν του.

- ἐπειδὴ ἀλλέως ἤθελαν τοῦ ἀκολουθήσει πολλά κακά, δηλ: ἡ βλάβη τοῦ Πελοπίδα, ἡ ἀτιμία ἢ ἐδική του, καὶ τὰ παρόμοια, τὰ ὅποια κακὰ παρασταίνοντάς τα ὁ Πλάτων προσδιορίζεται· καὶ τρόπον τινα ἀναγκάζεται νὰ φυλάξῃ· ὑπόθεσι δέ, ὅτι ὁ Πλάτων ἔκαμνε καὶ ὄρκον, τότε ἐγείρονται καὶ ἄλλα κινουῦντα, ὅπου τὸν βιάζον νὰ φυλάξῃ τὴν ὑπόσχεσίν του, δηλ: ἡ
- (φ. 12α) ἐπιorkία, ἢ δικαιοσύνη τοῦ θεοῦ καὶ τὰ παρόμοια./
- γ' . Συμβαίνει πολλάκις ὅπου τὰ κινουῦντα ἀλλήλοις μάχονται, τὸ ὅποιον ἐπειδὴ γίνεται, τὰ κινουῦντα ἀλλήλοις συγκρούεσθαι λέγονται, καὶ ἀπὸ τοῦτον τὸν συγκρουσμὸν τῶν κινούντων γεννᾶται ὁ συγκρουσμὸς τῶν ὑποχρεώσεων. αὕτη ἡ πρότασις ἐρμηνευθήτω μὲ τὸ ἱστορικὸν παράδειγμα Ἀτιλίου Ῥεγούλου ὑπάτου τῆς Ῥώμης, ὅστις αἰχμαλωτισθεὶς ἀπὸ τοὺς Καρχηδονίους, ὠρκίσθη, ὅτι ἂν ἀφεθῆ νὰ πηγαίνη εἰς τὴν Ῥώμην νὰ ὁμιλήσῃ περὶ εἰρήνης θέλει ἐπιστρέψῃ ὀπίσω· κ: τ:
- δ' . Κανένας δὲν ὑποχρεώνεται, ἀνίσως δὲν ἔχη χρῆσιν νοός καὶ θελήσεως· ἐπειδὴ ἡ ὑποχρέωσις εἶναι συμπλοκὴ κινούντων μαζί μὲ τὰς φευκτέας, ἢ πρακτέας πράξεις, ἀκολουθεῖ, ὅτι ἐκεῖνος ὑποχρεώνεται ὁ ὅποιος κλίνει εἰς τὴν πράξιν, ἢ ἐκκλίνει διὰ τῶν κινούντων, ἐκεῖνος πρέπει νὰ παρακινῆται ἀπὸ τὴν παράστασι τοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ, ἢ παράστασις δὲ τοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ δὲν ἔμπορεῖ νὰ γένη ἀπὸ ἄλλον, παρὰ ἀπὸ ἐκεῖνον ὅπου ἔχει χρῆσιν νοός, ὡς ἐν τῇ Μεταφυσικῇ εἴρηται, ἄρα δὲν ὑποχρεώνεται κανένας ὅπου δὲν ἔχει χρῆσιν νοός· ὅποιος ὑποχρεώνεται ἐκεῖνος πρέπει νὰ προσδιορίζη-
- (φ. 126) ται εἰς τὸ ἐνεργεῖν μὲ κινουῦντα, τὸ ἐνεργεῖν ὑποτίθησι τὸ / θέλει ἐνεργεῖν· ἄρα ἐκεῖνος ὅπου πρέπει νὰ ὑποχρεώνηται εἰς τὸ νὰ ἐνεργῇ, πρέπει νὰ εἶναι τέτοιος, ὅπου νὰ ἔμπορεῖ νὰ θέλῃ νὰ ἐνεργῇ. λοιπὸν ἐκεῖνος ὅπου ὑποχρεώνεται, πρέπει νὰ ἔχη θέλησιν.
- ε' . ὅσον μεγαλητέρα εἶναι ἡ χρῆσις τοῦ νοός, τόσον μεγαλητέρα εἶναι καὶ ἡ ὑποχρέωσις π: χ: περισσότερον ὑποχρεώνεται ὁ θεολόγος νὰ ὑμνῇ καὶ νὰ δοξάζῃ τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ, ὅπου καὶ τὰ μυστήρια καθαρώτερα καταλαμβάνει καὶ τὰς οὐρανίους ἀληθείας, παρὰ ὁ συρφετώδης λαός· ὅθεν καὶ ὁ σωτῆρ εἰς τοὺς τοιούτους μείζονα καὶ ποινὴν ἐπαπειλεῖ.
- στ' . ἐπειδὴ οἱ μαινόμενοι, τὰ νήπια, τὰ θηρία, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ μεταξὺ τῶν θηρίων ἀνατεθραμμένοι χρῆσιν νοός δὲν ἔχουν, ὅθεν οὐδ' ὑποχρεώνονται.
- ζ' . Δὲν ὑποχρεώνεται τινὰς εἰς ἐκεῖνα τὰ ὅποια δὲν ἔμποροῦν νὰ γένουν δηλ: εἰς τὰ ἀδύνατα, ἐπειδὴ ὅσάκις μᾶς ὑποχρεώνει τινὰς, τοσάκις συμπλέκει

κινουῦν μὲ τὴν πρακτέαν ἢ φευκτέαν πράξιν, ἄρα ὅστις μᾶς ὑποχρεώνει θέλει τὴν ὑπαρξίν τῆς πράξεως, ἐπειδὴ δὲν ἔμπορεῖ νὰ ὑπάρξῃ τὶ τὸ (φ. 13α) ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* εἴρηται. εὐκόλα ἐννοεῖται, ὅτι οὐδὲ ἡ ὑπαρξίς τῆς πράξεως ἔμπορεῖ νὰ γένη, ἂν δὲν εἶναι δυνατὴ· ἄρα εἰς τὰ ἀδύνατα κἀνέννας δὲν ὑποχρεώνεται· τοῦτο τὸ θεώρημα ἀπ' ὅλους ἔτζι ἐκφράζεται· ὑπὲρ τὸ δύνασθαι κἀνέννας δὲν ὑποχρεώνεται· δὲν πρέπει ὅμως ἐδῶ νὰ ἐννοοῦνται καὶ τὰ ὀπωσοῦν δύσκολα ἀδύνατα, ἢ ἐκεῖνα ὅπου ἔμποροῦν νὰ ἐκτελεστοῦν κατ' ὀλίγον ὀλίγον· καὶ ἀκολούθως νὰ νομίζουν, ὅτι ὑποχρεώνονται εἰς αὐτά, ὡς ἐν τῇ ἀναπτύξει θέλομεν εἰπῆ.

η'. Ἀπὸ ἐδῶ φανερόν γίνεται, ὅτι δὲν ὑποχρεώνεται κἀνέννας εἰς ἐκεῖνα, ὅπου δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἄλλ' [ἐκεῖνα] μόνον ὅπου εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν αὐτὰ νὰ τὰ ἐπιχειρησῇ ἢ νὰ τὰ ἀφήσῃ· ἐπειδὴ εἰς τὰ ἀδύνατα κἀνέννας δὲν ὑποχρεώνεται, ὡς δέδεικται.

θ'. Εἰς τὰς φυσικὰς πράξεις δὲν ὑποχρεώνεται κἀνέννας, ἀλλ' εἰς τὰς ἐλευθέραι· ἐπειδὴ φυσικὴ πράξις εἶναι ἐκείνη, ὅπου δὲν εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, ὡς εἴρηται, καὶ εἰς αὐτὰς δὲν ὑποχρεωνόμεθα, ὡς δέδεικται, ἐννοεῖται ὅτι εἰς τὰς φυσικὰς πράξεις δὲν ὑποχρεωνόμεθα· ἐπειδὴ δ' ἐλευθέραι (φ. 136) πράξις λέγεται ἐκείνη, ὅπου εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, ὡς ἐρρέθη, / εἰς ἐκεῖνα δὲ μόνον ἔμποροῦμεν νὰ ὑποχρεωθῶμεν, ὅπου εἶναι εἰς τὴν ἐξουσίαν μας, ὡς ἐδείχθη, ἀκολουθεῖ, ὅτι μόνον εἰς τὰς ἐλευθέραις πράξεις ὑποχρεωνόμεθα.

§ 30.

Ἀνάγκη ἠθικὴ λέγεται ὅπου τὸ ἐναντίον ἠθικῶς εἶναι ἀδύνατον· ἠθικῶς δὲ ἀδύνατον λέγεται ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν ἑαυτῷ δὲν περικλείει ἀντίφασιν· φέρει ὅμως κάποιαν μάχην, εἰς τοῦτο τὸ ὑποκείμενον, διὰ τὰς ἠθικὰς του προηγουμένας τελειότητας, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* εἴρηται.

§ 31.

Ἡ ἠθικὴ δὲ ἀνάγκη ἔχει τόπον τότε, ὅταν ἡ θέλησις τῆς ψυχῆς παρακινῆται ἀπὸ τὰ κινουῦντα δηλ: ἀπὸ τὰς παραστάσεις τοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ εἰς τὸ πράξαι καὶ μὴ· ἐπειδὴ ἡ θέλησις τῆς ψυχῆς ἀπὸ τὰ κινουῦντα κλίνει εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι, ὅθεν δὲν ἔμπορεῖ νὰ μὴν ἀκολουθήσῃ ἐπιθυμία εἰς τὴν θέλησιν· δοθέντος γὰρ τοῦ προσδιορίζοντος, ὅπου εἶναι τὰ κινουῦντα, τίθεται (φ. 14α) καὶ τὸ προσδιοριζόμενον ὅπου εἶναι ἡ ἐπιθυμία, ὅθεν τὸ μὴ / ἐπιθυμεῖν

τόπον οὐκ ἔχει, διὰ τὰς προηγουμένας δηλ: παραστάσεις, μὲ τὰς ὁποίας ἡ θέλησις προσδιορίζεται εἰς τὸ ἐπιθυμεῖν· τὸ μὴ ἐπιθυμεῖν λοιπὸν τεθέντων τῶν κινούντων τοῦ ἐπιθυμεῖν, εἶναι ἠθικῶς ἀδύνατον, ὡς δέδεικται, ἄρα ἡ ἐπιθυμία τεθέντων τῶν κινούντων εἶναι ἠθικῶς ἀναγκαία· λοιπὸν ἡ ἠθικὴ ἀνάγκη ἔχει τόπον τότε, ὅταν ἡ ψυχὴ παρακινῆται ἀπὸ τὰ κινούντα εἰς τὸ ἐνεργῆσαι καὶ μὴ.

§ 32. Σχόλιον·

Δὲν ἀναγκάζεται ἡ θέλησις μας ἀπὸ φυσικὴν ἀνάγκην, ἢ ἀπὸ δυναστείαν ἐξωτερικὴν εἰς τὸ νὰ ἐπιθυμῆ ἢ νὰ ἀποστρέφηται, τὸ ὁποῖον εἰς τὴν ψυχὴν μας ὡς εὐγενέστατον πνεῦμα, ἤθελεν εἶναι παντελῶς ἄτοπον, ἀλλ' ὑπ' ἀνάγκην ἠθικὴν δηλ: ἀπὸ ἰδίαν τῆς θελήσεως κλίσιν, ἡ ὁποία ἐκτελεῖται ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ καλοῦ, ἢ κακοῦ, ἤγουν ἀπὸ τὰ κινούντα, αὐτὰ δὲ τὰ κινούντα δὲν ἀντίκεινται εἰς τὴν ἐλευθερίαν, οὐδὲ τὴν ἀναιρουῖν, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* εἴρηται.

§ 33.

(φ. 146) Ἐκεῖνος ὅπου ὑποχρεώνεται εἰς τὸ νὰ πράττη, ἢ εἰς/ τὸ νὰ ἀποφύγη ὑποχρεώνεται ἀπὸ ἀνάγκην ἠθικὴν, ἐπειδὴ πάντοτε εἰς τὸ νὰ πράξῃ τί τινας, ἢ νὰ ἀποφύγη ἀπαιτοῦνται κινούντα ἢ παραστάσεις τοῦ ἀγαθοῦ καὶ κακοῦ, καὶ εἰς τὴν συμπλοκὴν αὐτῶν στέκεται ἡ ἠθικὴ ἀνάγκη. ἄρα ὁ: ἔ: ἀ.

§ 34.

Ἡ κατάστασις λοιπὸν ἐκείνη ἀπὸ τὴν ὁποίαν ὑποχρεώνεταιί τινας, ἢτοι ἡ παθητικὴ ὑποχρέωσις, δὲν εἶναι ἄλλο τι, παρὰ ἀνάγκη ἠθικὴ εἰς τὸ νὰ πράξῃ τι ἢ νὰ ἀποφύγη.

§ 35.

Ὅποιος ὑποχρεώνεται ἢ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα ἢ ἀπὸ τὸν φόβον ὑποχρεώνεται ἐπειδὴ ὅποιος ὑποχρεώνεται αὐτὸς προσδιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐνεργῇ ἀπὸ τὰ κινούντα ἤγουν ἀπὸ τὰς παραστάσεις τοῦ καλοῦ ἢ κακοῦ· ὅποιος προσδιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐνεργῇ ἀπὸ τὰ κινούντα, ἐκεῖνος προσδιορίζεται ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῶν τελειότητων, ἢ τῶν ἀτελειότητων, ἐπειδὴ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ περιέχεται ἡ ἰδέα τῆς τελειότητος καὶ εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ κακοῦ ἡ ἰδέα τῆς ἀτελειότητος, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* δέδεικται· ὅποιος προσδιορίζεται εἰς τὸ νὰ ἐνεργῇ ἀπὸ τὰς παραστάσεις τῆς ἀτελειότητος / (φ. 15α) καὶ τελειότητος, αὐτὸς προσδιορίζεται ἀπὸ τὴν ἡδονὴν καὶ ἄλγος, ἐπειδὴ ἡ ἡδονὴ γεννᾶται ἀπὸ τὴν παράστασιν τῆς τελειότητος, καὶ τὸ ἄλγος ἀπὸ

τὴν τῆς ἀτελειότητος, ὡς ἐν τῇ *Ψυχολογία* δέδεικται· ἐπειδὴ δὲ τὸ ἀγαθὸν καὶ κακὸν ὅπου μᾶς ὑποχρεώνει εἶναι μέλλοντα (διὰ τῆς πείρας) ἀκολουθεῖ, ὅτι ἐκεῖνος ὅπου ὑποχρεώνεται, ὑποχρεώνεται ἀπὸ τὴν παράστασιν τῆς ἡδονῆς τοῦ μέλλοντος ἀγαθοῦ, ἢ ἀπὸ τὸ ἄλγος τοῦ μέλλοντος κακοῦ· ἢ ἡδονὴ ἀπὸ τὴν παράστασιν τοῦ μέλλοντος ἀγαθοῦ ἐλπίς λέγεται, ὡς ἐν τῇ *Ψυχολογία* εἴρηται, καὶ τὸ ἄλγος ἐκ τῆς παραστάσεως τοῦ μέλλοντος κακοῦ λέγεται φόβος· ἄρα ὅποιος ὑποχρεώνεται ἢ ἀπὸ τὴν ἐλπίδα, ἢ ἀπὸ τὸν φόβον ὑποχρεώνεται.

§ 36.

Ἀπὸ τὴν φύσιν τῶν ἐλευθέρων πράξεων ὑποχρεωνόμεθα εἰς τὸ νὰ ἀποφύγωμεν τὰς κακὰς καὶ νὰ ἐκτελέσωμεν τὰς καλὰς, ἐπειδὴ μὲ τὰς ἐλευθέραις πράξεις συμπλέκονται κινουῦντα τοῦ ἐπιθυμεῖν τὰς ἀγαθὰς, ἢ ἀποφεύγειν τὰς κακὰς, ὡς εἴρηται, τὰ δὲ κινουῦντα συμπλέκει μὲ τὰς πράξεις τὰς πρακτέας, ἢ ἀφετέας εἶναι τὸ νὰ ὑποχρεώσης τινα, ἀκολουθεῖ, ὅτι ἀπὸ τὴν ἐσωτερικὴν φύσιν τῶν πράξεων / ὑποχρεωνόμεθα εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσωμεν τὰς καλὰς καὶ νὰ ἀποφύγωμεν τὰς κακὰς.

§ 37.

Ἀπὸ ἐδῶ ἀκολουθεῖ ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις, ἢ ὅποια δὲν εἶναι ἄλλο τι, παρά συμπλοκὴ κινουόντων ὅπου ἡμπορεῖ νὰ ἐννοηθῇ ἀπὸ τὴν φύσιν τὴν ἐδική μας, καὶ τῶν πράξεών μας, ἃς ἐρμηνευθῇ μὲ τὸ παράδειγμα τῆς σωφροσύνης καὶ ἀκολασίας.

§ 38.

Ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις εἶναι ἀναγκαία. ἐπειδὴ ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις συμπλέκει τέτοια κινουῦντα μὲ τὰς πράξεις τὰς ἐπιχειρηστέας, ἢ ἀφαιρετέας, τὰ ὅποια ἀπὸ αὐτὴν τὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῶν πράξεών του ἀπαιτοῦνται, ἀκολουθεῖ, ὅτι τεθείσης τῆς οὐσίας καὶ φύσεως τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τῶν πράξεων, τίθεται καὶ ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις· ὅθεν δὲν ἡμπορεῖ ἀλλέως νὰ γένη ἐν ὅσῳ ὁ ἀνθρώπος ἔχει τὴν οὐσίαν τοῦ ἀνθρώπου, ἐν τοσοῦτω καὶ ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις ἔχει τὸν τόπον τῆς, ἄρα ἀναγκαία εἶναι ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις, ἐπειδὴ εἰς τὴν οὐσίαν καὶ φύσιν τοῦ / ἀνθρώπου ἐπακουμβίζει, ἢ ὅποια εἶναι ἀναγκαία, ὡς ἐν τῇ *Μεταφυσικῇ* ἐδείχθη.

§ 39. Σχόλιον·

Ἐδῶ δὲν ἐννοοῦμεν ἀνάγκην ἀπόλυτον, ἀλλ' ἀνάγκην ὑποθετικὴν, καὶ

τῷ λόγῳ συμφωνοῦσαν, δηλ: ἐν ὅσῳ ὁ ἄνθρωπος ἔχει τοιοῦτον ὀργανισμόν, καὶ τοιαύτην ψυχὴν, ἐν τοσοῦτῳ καὶ αἱ πράξεις αὐταί, εἶναι ἀναγκαῖαι, καὶ ἐπομένως ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις εἶναι ἀναγκαία· ὑπόθεσις δὲ ὅτι ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις δὲν εἶναι ἀναγκαία, τότε τὸ ἐναντίον αὐτῆς εἶναι δυνατόν, καὶ ἀκολούθως ἡ ἀκολασία ἢ ἀνομοσύνη, καὶ ἀνάπαλιν, τὸ ὅποιον ὅτι εἶναι ἄτοπον φανερόν εἰς ὅλους.

§ 40.

Ἡ φυσικὴ ὑποχρέωσις λέγεται καὶ ἐσωτερικὴ, ἀνίσως δὲ κἀνενα ὄν ἐξῶ ἀπὸ ἡμᾶς συμπλέκει κινουῦντα ἐνεργειῶν εἰς τὴν ψυχὴν μας, τότε αὐτὴ ἡ ὑποχρέωσις λέγεται ἐξωτερικὴ καὶ θετικὴ. ἐπειδὴ δὲ κάθε ὄν ὁποῦ εὐρίσκειται ἐξῶ ἀπὸ ἡμᾶς εἶναι ἢ θεὸς ἢ ἄνθρωπος ἀνώτερος ἀπὸ ἡμᾶς, ἐννοεῖται, ὅτι ἡ θετικὴ ὑποχρέωσις διαιρεῖται εἰς θεϊαν καὶ ἀνθρώπινον· πρὸς (φ. 166) τούτοις ἡ ὑποχρέωσις ἡ ἐξωτερικὴ διαιρεῖται εἰς ἐντελῆ / καὶ ἀτελῆ, καὶ ἐντελής μὲν λέγεται, ὅταν ἡμπορεῖ τὸ ἐξῶ ἡμῶν ὄν νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ νὰ ἐκτελέσωμεν ἐκείνην τὴν πράξιν· οἷον π: χ: ἐντελῶς ὑποχρεωνόμεθα νὰ πληρώσωμεν εἰς τὸν ἄλλον τὴν ζημίαν ὁποῦ ἐκάμαμεν· ἀτελής δὲ λέγεται, ὅταν δὲν ἡμπορεῖ νὰ μᾶς ἀναγκάσῃ τὸ ἐξῶ ἡμῶν ὄν τοῦ ὁποίου τὴν ἐξουσίαν γινώσκομεν εἰς τὸ νὰ ἐκτελέσωμεν ἐκείνην τὴν πράξιν. ἤγουν νὰ εὐεργετήσωμέν τινα, νὰ στοχαζώμεθα καλῶς περὶ τινος, καὶ τὰ παρόμοια, δὲν ὑποχρεωνόμεθα ἐντελῶς.

ΔΕΙΓΜΑΤΑ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΦΙΛΟΣΟΦΙΚΟΥ ΛΟΓΟΥ

Νικολάου Κοτζιά

Σχελλίγγιος, ἤτοι ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ.

Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Δ. Ἀθ. Μαυρομμάτη
(Ὁδὸς Αἰόλου ἀριθ. 337), 1855. Σελ. 6-16.

ΔΕΥΤΕΡΑ ΠΕΡΙΟΔΟΣ,

καθ' ἣν ὁ Σχελλίγγιος ἦν ὅλως τοῦ Φίχθιου
ἀνεξάρτητος

Τὸ δὲ δεύτερον βῆμα, ὅπερ ὁ Σχελλίγγιος ἐποιήσατο, ἦτο τὸ νὰ καθαρῖσθαι τὸ κοινὸν τοῦτο ἐγὼ ἀπὸ παντὸς φυσικοῦ, καὶ οὕτω ν' ἀποδείξῃ αὐτὸ ἄπειρον, μάλιστα δὲ θετικῶς ἄπειρον, τούτέστι τοιοῦτον, τὸ ὁποῖον εἰς τὸ πεπερασμένον μεταβαῖνον δὲν ἀπόλλυται ἐν αὐτῷ ὡς ἡ Σπινόζου οὐσία, ἀλλ' ἐξέρχεται πάσης ἀντικειμενικότητος, καὶ εἰς ἀνωτέραν ἀποσυρόμενον ὑποκειμενικότητα, μέχρι τῆς τελευταίας, μένει, ὡς ὑπὲρ ταῦτα, νικηφόρον· (Σχελλίγγιου πρόλογος εἰς τὴν ὑπὸ Βεκκέρου περὶ Γερμανικῆς τοῦ Κουσίνου φιλοσοφίας μετάφρασιν σελ. XIII).

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑποκείμενον τοῦτο τίθησιν ἑαυτὸ ὡς ἀντικείμενον, ὡς ἕτερον, ὑπάρχει ἐν δυσὶ μορφαῖς, ὡς ἰδανικὸν (ὑποκείμενον) καὶ ὡς φυσικὸν (ἀντικείμενον)· καὶ ὡς ἀντικείμενον μὲν εἶναι ἡ ὕλη, ὡς ὑποκείμενον δὲ τὸ φῶς· ἐπειδὴ δὲ τὸ ὑποκείμενον εἶναι τὸ ἐσωτερικόν, ἡ ψυχὴ τοῦ ἀντικειμένου, φανερόν ὅτι καὶ τὸ φῶς εἶναι τῆς ὕλης ὑποκείμενον· οὕτω δ' ἀποδείξας ὁ Σχελλίγγιος ὅτι τὸ φῶς εἶναι τῆς ὕλης ὑποκείμενον, ἐπομένως, ὅτι ἡ φύσις δὲν εἶναι ἀπλῶς μὴ ἐγώ, ὡς ὁ Φίχθιος ἰσχυρίζετο, ἀλλὰ ὑποκείμενον, ἀνῆρσε τὸν Φίχθιον.

Ἐπειδὴ δὲ πρῶται δυνάμεις τῷ Σχελλίγγιῳ ἦσαν ἡ ὕλη καὶ τὸ φῶς, ἐθεωρεῖτο ὑπ' αὐτοῦ ἡ μὲν ὕλη ἔκφρασις τοῦ πρώτου περιορισμοῦ, τὸ δὲ φῶς ἔκφρασις τῆς πρώτης ἀπ' αὐτοῦ ἐλευθερώσεως τοῦ ὑποκειμένου. Ἐντεῦθεν δὲ προῆλθεν ἡ μέθοδος, δι' ἣς γίγνεται ἀντικείμενον, ὅπερ ἦν ἐπὶ προτέρας βαθμίδος ὑποκείμενον ἀντικείμενον δὲ γιγνόμενον γίνεται ὕλη, καταβολὴ τῆς ἀνωτέρας, ὅταν δὲ ἡ ὕλη

ἀπολέσει τὴν αὐτῆς ἀνεξαρτησίαν, τότε ἐμφανίζεται ἀνώτερον τι ὑποκείμενον, τὸ πνεῦμα τῆς ὀργανικῆς φύσεως· ἀλλὰ ἅμα καὶ τοῦτο εἰς ἀντικείμενον μεταβληθῆ, ἀμέσως ἐμφανίζεται ἄλλο τι ἀνώτερον, ἡ γέννησις τοῦ ἀνθρώπου, ὡς τέλος τῆς φύσεως. Τοῦτο ὅμως τὸ ὑποκείμενον, τοῦτέστιν ὁ ἄνθρωπος, εἶναι γνῶσις καθαρὰ, ὡς τοιαύτη δὲ πνεῦμα, ὡς πνεῦμα δὲ αἶλον, ὡς αἶλον δὲ ἀθάνατον.

Τὸ ὑποκείμενον δὲ τοῦτο, τὸ ὑπὲρ τὴν φύσιν ὑψωθέν, εἶναι γνῶσις καθαρὰ, ὡς τοιαύτη δὲ ἄπειρος, ὡς ἄπειρος δὲ παντὸς ὑλικοῦ ἐλευθέρη.

Καὶ ἂν τοιοῦτον ἦ, ἴσταται ὅμως εἰς ἄμεσον ἀναφορὰν πρὸς τὸ ἀνθρώπινον, καὶ διὰ τὴν ἀναφορὰν ταύτην γίνεται πεπερασμένον, ὡς τοιοῦτον δὲ αἰσθάνεται ἑαυτὸ δεσμευμένον, καὶ διὰ τοῦτο ἀγωνίζεται ὑπὲρ τῆς ἐλευθερώσεως αὐτοῦ ἀπὸ ταύτης τῆς δεσμεύσεως, καὶ εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐπανόδου. Τὸ ἀκαταμάχητον τοῦτο ὑποκείμενον εἰς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ἐπανερχόμενον τίθησιν ἑαυτὸ ὡς ἐλεύθερον, ὡς κύριον τῆς ἀναγκαιότητος. Ἐνταῦθα δὲ λαμβάνει χώραν ἡ μεγίστη ἀντίθεσις τοῦ φυσικοῦ καὶ ἰδανικοῦ, τῆς ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας· ἡ ἀναγκαιότης ἀναγκάζει τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ θεωρίᾳ, ἐν δὲ τῇ πράξει ποιῶν ὁ ἄνθρωπος τὴν ἰδίαν αὐτοῦ γνῶσιν ἀντικείμενον ὑψοῖ ἑαυτὸν ὑπὲρ αὐτήν. Ἐντεῦθεν μεταβαίνει αὐθις τὸ ὑποκείμενον εἰς τὸ ἀντικείμενον, καὶ διὰ τῆς ἀνυψώσεως ταύτης ἐλευθεροῦται τὸ ὑποκείμενον, καὶ γινώσκει ἑαυτὸ, ὡς πρᾶκτον, ἐλεύθερον· ἄρα ἡ ἀντίθεσις αὕτη οὐ μόνον δὲν ἀναιρεῖ, ἀλλ' ἐπαυξάνει μᾶλλον, καὶ ἐκτείνεται καὶ εἰς αὐτὴν τὴν ἱστορίαν· διότι ἐν αὐτῇ πράττει τὸ ἀνθρώπινον γένος, καὶ ἐν τῇ πράξει διευκρινίζεται τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακὸν· ἡ πολιτεία δεικνυομένη μεταξὺ ἀναγκαιότητος καὶ ἐλευθερίας εἶναι γέννημα ἀμφοτέρων· ἄρα ἡ ἱστορία ἀπεδείχθη νέον γέννημα, ἡ φιλοσοφία τῆς φύσεως φιλοσοφία τῆς ἱστορίας· ἐν τῇ ἱστορίᾳ λοιπὸν ἀπαιτεῖται ἀναγκαιότης, ἣτις ὅμως δὲν εἶναι τυφλή, διότι ἐστὶν ὑπὲρ τὴν ἀντίφασιν, ὡς τοιαύτη δὲ εἶναι αὐτὸ τὸ ἄπειρον ὑποκείμενον, τὸ ὁποῖον ὀφείλει ὁ ἄνθρωπος νὰ ἀναγνωρίσῃ ὑπὲρ πάντα καὶ ὑπὲρ ἑαυτὸν, καὶ τοῦτο ἐπὶ τέλος ἐξηγεῖ ὡς πρόνοιαν.

Ἐπειδὴ δὲ τὸ ὄν τοῦτο, ὡς ἓν, δύναται ὑπὸ δύο καὶ τρεῖς ἐπόψεις νὰ νοηθῆ, πάντα δὲ εἰσὶν ὑπ' αὐτό, ἐστὶ τὸ ὄν τοῦτο πρῶτον μὲν τὸ παράγον τὴν φύσιν, δεύτερον δὲ τὸ ἄρχον ἐν τῷ ἰδανικῷ κόσμῳ, καὶ τρίτον τὸ ἀμφοτέρα συνδέον· ὡς τὸ παράγον δείκνυται δι' ἰσχύος· ἐν τῇ τέχνῃ τὸ ὑποκείμενον ἀναγκάζει τὴν φύσιν νὰ γίνηται ἔκφρασις τοῦ ὑψίστου· ἐν τῇ ποιήσει τὸ πνεῦμα δημιουργεῖ τὴν ὕλην ἐσωτερικῶς· ἐν τῇ τραγωδίᾳ, ἐν μέσῳ τρικυμιῶν τυφλῶν παθῶν, τὰ πάντα μεταβάλλονται εἰς ἀνίκητον ἀναγκαιότητα, ἐν αὐτῇ ἐμφανίζεται μόνον τὸ πνεῦμα τοῦ ποιητοῦ ὑπὲρ πάντα, ὡς τὸ μόνον φωτίζον φῶς, ὡς σοφὴ πρόνοια, εἰς ἔκβασιν τὰς

ἀντιφάσεις φέρουσα.

Ἐπειδὴ δὲ ἡ μὲν τέχνη εἶναι ἐξ ἀντικειμένου, ἡ δὲ θρησκεία ἐνέργεια ἐξ ὑποκειμένου, ὡς μὴ ἀποβλέπουσα εἰς τὸ νὰ θέσῃ τι ὄν, ἀλλὰ εἰς τὴν σχέσιν πρὸς τὸ ὕψιστον, ὅφ' ὃ πάντα ἐπὶ τέλους ὑποτάσσονται ὡς μὴ ὄντα· ἄρα ἡ θρησκεία τίθησι πάντα ὡς μὴ ὄντα· ἡ τρίτη δὲ τέλος ἐνέργεια, ἡ συνδέουσα τὴν ἐξ ἀντικειμένου ἐνέργειαν, τοῦτέστι τὴν τέχνην, καὶ τὴν ἐξ ὑποκειμένου, τοῦτέστι τὴν θρησκείαν, εἶναι ἡ φιλοσοφία, ἡ ὁποία τὴν ὁδὸν τοῦ ὕψιστου δεικνύουσα παρέχει τὸ μέγα τῆς δημιουργίας νόημα· ἐν ταύταις δὲ ταῖς τρισὶν ἐνεργείαις, ἡγουν τῇ τέχνῃ, τῇ θρησκείᾳ καὶ τῇ φιλοσοφίᾳ, ἀποκαλύπτεται τὸ ἀπόλυτον πνεῦμα, τὸ ὁποῖον θεὸς δύναται νὰ κληθῇ, ὡς τὸ μόνον τὸ ὁποῖον διαμένει.

Τοιαύτη τις ἤθελεν εἶναι ἡ πορεία τοῦ συστήματος, εἰάν ἐντελῶς ἀνεπτύσσετο.

Ποίαν ὅμως εἶχε τὸ πρότερον τοῦτο σύστημα τοῦ Σχελλίγγιου ἀξίαν ὡς πρὸς τὴν φιλοσοφίαν ἐν γένει, καὶ ποίας ἐλλείψεις;

Τὸ σύστημα τοῦτο ἀπέδειξεν ὅτι τὸ ἐν ἐμοὶ γινώσκον καὶ τὸ ἐκτὸς ἐμοῦ γινώσκόμενον (ἡγουν ὑποκείμενον καὶ ἀντικείμενον) εἰσὶν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ὄν· διότι ἂν ταῦτα ἦσαν διάφορα ἀλλήλων, ἂν ἀλλήλων ἡ ψυχὴ καὶ τὸ σῶμα διέφερον, οὐδεὶς ἠδύνατο τὴν σύμπραξιν νὰ ἐννοήσῃ καὶ τὴν ἔνωσιν αὐτῶν εἰς ἐν ὄν, καὶ ἡ ἰδέα αὕτη ἔφερε τὸν Σχελλίγγιον εἰς τὴν ταυτότητα.

Τοῦτο δὲ τὸ σύστημα τῆς ταυτότητος συμπεριέλαβε πρῶτον μὲν τὸν ὅλον πραγματικὸν κόσμον, ὃν τοῦ Φιχθίου τὸ σύστημα ἀπέκλειε, δεύτερον δὲ ἐπενήργησεν εἰς ὅλας τὰς ἐπιστήμας· διὰ τοῦ συστήματος τούτου, ἐλκύσαντος τὴν προσοχὴν τῆς ἐποχῆς εἰς τὴν φύσιν καὶ τὰς ἄλλας ἐπιστήμας, ἤρξαντο αἱ φυσικαὶ ἐπιστήμαι νὰ ἀναπτύσσωνται, ἡ ἱστορία, ἡ ὁποία ἐθεωρεῖτο ἔργον τῆς τύχης καὶ τῆς αὐθαιρεσίας, ἤρξατο νὰ θεωρῆται ἔργον τῆς προνοίας. Πανταχοῦ εἰς νόμος ἐγνωρίσθη· τὸ ζήτημα τῆς ἐποχῆς ἐλύθη.

Καὶ ἐκ μέρους δὲ τῆς μεθόδου εἶχε ἐπίσης τὸ σύστημα τοῦτο ἀξίαν, ὡς μεταβολὸν τὴν ἐξ ὑποκειμένου τοῦ Φιχθίου μέθοδον εἰς ἐξ ἀντικειμένου. Διότι τὸ ὄν αὐτὸ ἐκινεῖτο κατὰ νόμον ἐσωτερικόν· τὸ δὲ περιεχόμενον τοῦ συστήματος ἦτον ἡ ἱστορία τοῦ ὄντος, τὸ ὁποῖον περανθὲν ὑψώθη αὐθις ἐκ τοῦ πεπερασμένου εἰς τὸ ἄπειρον, εἰς ἐκεῖνο, ὅπερ ὅλας τὰς αὐτοῦ βαθμίδας γεννῆσαν μένει ἐπὶ τέλους ὡς πρόνοια ὑπὲρ πᾶσαν τυφλὴν ἀναγκαιότητα· τὸ σύστημα δὲ τοῦτο, τὸ ὁποῖον δὲν ἦτον οὔτε ὕλισμός ἀπλῶς οὔτε ἰδανισμός, ἀλλ' ἀμφότερα ὁμοῦ, ἦτον ἄξιον λόγου, καὶ διότι ὅλας ἐμπεριεῖχε τὰς ἀντιθέσεις τῶν προτέρων συστημάτων, καὶ αὐτὰς συνεβίβαζεν· ὁ Σχελλίγγιος λοιπὸν παρήγαγε νέαν θεωρίαν, θεωρίαν τῶν προτέρων

άνωτέραν μετ' αὐτῆς δὲ συνεγεννήθη νέον γένος μετὰ νέου ὀργανισμοῦ καὶ νέων ἀπαιτήσεων· ἡ φύσις δὲν ἐθεωρεῖτο πλέον, ὡς τὸ πρότερον, ὑλική, ἀλλ' ὡς τι πνευματοειδές· ἡ ἱστορία δὲν ἦτον ἔργον ἀσκόπου αὐθαιρεσίας, ἀλλ' ἔργον τῆς προνοίας· ἐν μὲν τῇ φύσει ἐγνωρίσθη εἶδος ἐλευθερίας, ἐν δὲ τῇ ἱστορίᾳ νόμος τις. Ταῦτα δὲ πάντα ἦσαν προβλήματα, τῶν ὁποίων τὴν λύσιν νὰ δώσωσιν ἐζήτουν οἱ καλλίτεροι νόες τῆς ἐποχῆς.

Ἀλλὰ τὸ σύστημα τοῦτο, τὸ ὁποῖον ἡ ὄλη σχεδὸν ἐποχὴ ἠσπάσθη, δὲν ἐστερεῖτο, δι' ἃς εἶχεν ἐλλείψεις, καὶ κατηγοριῶν, ὧν μία ἦν, ὅτι τὸ σύστημα τοῦτο ἠρνεῖτο ὅλας τὰς μεταξὺ ὕλης καὶ πνεύματος διαφοράς· ἡ κατηγορία δὲ αὕτη δὲν ἦτον ὅλως ἀνυπόστατος, διότι τὸ σύστημα τοῦτο ἀναιροῦν πᾶσαν εἰδικὴν αὐτῶν διαφορὰν συναντρεῖ καὶ πᾶσαν πραγματικὴν βάσιν τῆς φύσεως· ἑτέρα δὲ κατηγορία ἦν ὅτι ἡ φιλοσοφία αὕτη δὲν ἦτον ἄλλη ἢ νέα ἀπλῶς τοῦ Σπινόζου θεωρία· (Jacobus Schrift von den göttlichen Dingen tom. 3 II).

Τὸ σύστημα ὅμως τοῦ Σχελλιγγίου διακρίνεται τῆς Σπινόζου φιλοσοφίας διὰ τὸ πλήρες τῆς ἀναπτύξεως, καὶ διὰ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐξ ἀντικειμένου αὐταναπτύξεως, τῆς ἀνυψώσεως τοῦ αὐταιτίου εἰς πνεῦμα, καθότι ἡ Σπινόζου οὐσία εἶναι νεκρά, ὅλως ἀκίνητος· αἱ τροποποιήσεις τῷ Σπινόζᾳ ἦσαν, ὡς τὸ αὐταίτιον αὐτοῦ, νεκραί, τῷ δὲ Σχελλιγγίῳ ἐπιβάσεις εἰς τὸ ζῆν· διακρίνεται δὲ τὸ σύστημα τοῦ Σχελλιγγίου τοῦ συστήματος τοῦ Σπινόζου, καὶ καθότι ὁ μὲν Σπινόζας τὴν οὐσίαν δὲν ἀναγνωρίζει ὑπὲρ τὸν κόσμον, ὁ δὲ Σχελλίγγιος ὑποθέμενος τὸ ὑποκείμενον πάντα διερχόμενον, εἰς πάντα εἰσερχόμενον καὶ ἐξερχόμενον πάντων, παρίστησιν αὐτὸ ἐπὶ τέλους ὡς πρόνοιαν, ὑπὲρ τὸν κόσμον.

Τρίτη δὲ κατηγορία ἦν, ὅτι τοῦ Σχελλιγγίου τὸ σύστημα ἦτο πανθεϊσμός· πανθεϊσμόν δὲ λέγοντες ἐνόουν, ὅτι τὰ καθ' ἕκαστα, ὁ κόσμος, εἶναι ὁ Θεός· ἀλλὰ κατὰ τὸ νόημα τοῦτο τὸ σύστημα τοῦ Σχελλιγγίου δὲν ἦτο πανθεϊσμός, διότι αὐτὸ διακρίνει τὸ μὲν Θεὸν ὡς τὸ πρότερον, τὸν δὲ κόσμον ὡς τὸ ὕστερον, καὶ ὅτι ὁ Θεός ἐστιν ἄπειρος, ὁ κόσμος πεπερασμένος· ἐὰν δὲ κατὰ τὸ νόημα τοῦτο τὸ σύστημα τοῦ Σχελλιγγίου δὲν εἶναι πανθεϊσμός, κατὰ ποῖον ἄλλο νόημα εἶναι πανθεϊσμός; διότι ὁ Σχελλίγγιος τὸν Θεὸν ὑποτίθησι γιγνόμενον, ὡς τοιοῦτον δὲ ἀπρόσωπον, ὡς ἀπρόσωπον δὲ οὐσίαν. Ἐπειδὴ δὲ αὐτὸν οὐσίαν, ὑποτίθησι καὶ τὴν σχέσιν αὐτοῦ πρὸς τὸν κόσμον οὐσιώδη, τούτέστι λογικὴν· καὶ εἰς τοῦτο συμφωνεῖ τὸ σύστημα τοῦ Σχελλιγγίου τῷ Σπινόζου.

Τοῦτον δὲ τὸν λογικὸν χαρακτῆρα τῆς Σχελλιγγίου φιλοσοφίας ὁ Ἐγγελοσ παραλαβὼν ἔταξεν εἰς τόπον τῆς ταυτότητος τὴν ἔννοιαν, καὶ αὐτὴν ὡς τὴν μόνην

ουσίαν υπέλαβεν· ἐπειδὴ δὲ ἡ ἔννοια εἶναι αὐτῷ ἡ μόνη οὐσία, ἐστὶν ἡ κινουσα ἑαυτήν· ἄρα ἡ κίνησις τῷ Ἐγέλω ἐστὶν ἐν τῇ ἐννοίᾳ, καὶ ἡ οὐσία τῆς κινήσεως ἡ ἔννοια, αὐτὸς ὁ Θεός· διὸ κατακρίνει ὁ Ἔγκελος τὸν Σχελλίγγιον, ὅτι ἀρχὴν τῆς αὐτοῦ φιλοσοφίας οὐκ ἐποιήσατο τὸ νοεῖν, ἀλλὰ τὴν ἐποπτεῖαν. (*Hegels Encyclopaedie*, σελ. 86 ἰστ. τῆς φιλοσ. 3 τομ. σελ. 616). Ὁ Ἔγκελος δὲ θεωρῶν τοῦ Σχελλίγγιου τὴν ταυτότητα ἀδικαιολόγητον, ἐπεχείρησεν ἐν τῇ Φαινομενολογίᾳ τοῦ πνεύματος νὰ δικαιολογήσῃ αὐτήν, καὶ ἐπὶ τῷ σκοπῷ τούτῳ συνέγραψε τὸ περὶ οὗ ὁ λόγος σύγγραμμα. Ἐν αὐτῷ τιθέμενον τὸ συνειδὸς ἐν τῷ μέσῳ τῶν ὄντων ἔρχεται, δι' ἀναιρέσεως τῆς ἀντιθέσεως, εἰς ἣν ἐπέπεσεν, εἰς τὴν ταυτότητα τοῦ εἶναι καὶ νοεῖν, καὶ τὴν ταυτότητα ταύτην καθιστῶν ὁ Ἔγκελος ἀρχὴν τοῦ συστήματος αὐτοῦ, ἰσχυρίζεται ὅτι τὸ καθαρὸν νοεῖν γεννᾷ καὶ γινώσκει ἀνυποθέτως ἐξ οἰκείας ἀναγκαιότητος τὰς μορφὰς τοῦ ὄντος. Εἶναι ὅμως δυνατὸν νὰ ὑποτεθῇ τοιαύτη ἀρχή, ἀρχὴ ἀνυπόθετος, τῆς λογικῆς, ἥγουν τὸ καθαρὸν νοεῖν; Ὁ Ἔγκελος ἄρχεται ἐν τῇ λογικῇ (§. 86-88 Encyclop.) ἀπὸ τοῦ καθαρῦ ὄντος καὶ διὰ τοῦ μηδενὸς μεταβαίνει εἰς τὴν γένεσιν. Τὸ καθαρὸν ὄν εἶναι ἡρεμοῦν, τὸ μηδέν, ὡς ὅμοιον αὐτῷ, ἡρεμοῦν· ἄρα καὶ τὸ ἐξ ἀμφοτέρων τρίτον πρέπει νὰ ᾔηται ἡρεμοῦν. Ἐπειδὴ δὲ τὸ νοεῖν γεννᾷ ἕτερον, τὸ ἕτερον τοῦτο εἶναι προσθήκη, καὶ τῷ νοεῖν ὑποβάλλεται ἡ κίνησις· διότι ἐκ τοῦ καθαρῦ ὄντος καὶ τοῦ μηδενός, δύο ὁμολογουμένως ἀφαιρέσεων, δὲν δύναται αἴφνης νὰ προέλθῃ τὸ γίγνεσθαι, ἡ συγκεκριμένη ἐποπτεῖα. Ἐντεῦθεν δὲ δῆλον γίγνεται ὅτι ἡ κίνησις τῆς Ἐγέλου διαλεκτικῆς, ἡ ὁποία δὲν θέλει νὰ ὑποθέσῃ οὐδέν, ὑποτίθησιν ἄνευ ἐξηγήσεως τὴν ἐποπτεῖαν· τὸ καθαρὸν νοεῖν, ὅπερ βούλεται μόνον ἑαυτό, δείκνυται εὐθύς ὅτι ἔχει παράστασιν χρόνου καὶ τόπου, ἄρα τὸ καθαρὸν νοεῖν δὲν εἶναι οὐδόλως κεχωρισμένον τοῦ ἐκτὸς ὄντος· ἐντεῦθεν δὲ δῆλον γίγνεται, ὅτι ὁ Ἔγκελος παρεισήγαγε σιωπηλῶς τὴν κίνησιν μετὰ τοῦ χρόνου καὶ τόπου εἰς τὴν διαλεκτικὴν, καὶ ἀσυνεπῶς εἰς τὴν ἔννοιαν μετέφερε. Trendelenburg *Logische Untersuchungen* I B. ed.

Θέλων δὲ ὁ Ἔγκελος τὸ τέλος τοῦτο τῆς φιλοσοφίας νὰ καταδείξῃ καὶ ὡς ἀρχὴν, τοῦτέστιν ὡς πραγματικόν, περιέπεσεν εἰς τοῦτο τὸ λάθος ὅτι τὴν λογικὴν κίνησιν ἐκλαμβάνει πραγματικὴν· καὶ τοῦτο τὸ λογικὸν βουλόμενος καὶ πραγματικόν, ὑπερπηδᾷ ἐκ τοῦ λογικοῦ εἰς τὸ ἄλογον, καὶ τὴν μετάβασιν ταύτην τοῦ Ἐγέλου ἐκ τοῦ λογικοῦ εἰς τὸ ἄλογον, ἥγουν τὴν φύσιν, προσβάλλει ὁ Σχελλίγγιος ὡς τὸ ἀσθενέστερον τοῦ Ἐγέλου συστήματος. (Προλογ. εἰς τὴν ὑπὸ Βεκκέρου περὶ Γερμ. φιλ. τοῦ Κουσίνου μετάφρασιν XVI).

Ὁ Ἔγκελος (Ἐγκυκλοπ. § 381) ἀναγνωρίζει τὸ μὲν πνεῦμα ὡς τὸ πρότερον

τῆς φύσεως, τὴν δὲ φύσιν ὡς ὑπόθεσιν τοῦ πνεύματος. Ὅριζων ὅμως τὸ πνεῦμα ὡς ταυτότητα δὲν ἐξηγεῖ τὴν ἰδίαν τοῦ πνεύματος φύσιν, τὴν εἰδικὴν αὐτοῦ διαφορὰν λέγων δὲ ὅτι ἐν τῇ τελευταίᾳ ἐννοίᾳ πᾶσα ἀντίθεσις, πᾶς χωρισμός, καὶ πᾶσα συνέχεια ἀναιρεῖται, καὶ εἰς ἐν αἰδῖον καὶ ἀπλοῦν πνεῦμα συνδέονται, ἐννοεῖ ὅτι ὅλαι αἱ διαφοραὶ ἐξαφανίζονται, ὅλα τὰ γεγονότα, τὰ πραγματικά, καὶ καθίστανται μὴ ἀληθῆ, ἀπλᾶ φαινόμενα· ἡ φύσις, ἡ ἱστορία, ἡ πολιτεία, ἡ θρησκεία, ὡς φαινόμενα καὶ ταῦτα, εἰσὶν ἐπιβάσεις, μέσα, εἰς ἐλευθέρωσιν τῆς ἐννοίας παντὸς ἄλλοτρίου.

Εἶναι ἀληθές, ὅτι ὁ Ἔγγελος ἀσπασθεὶς τὸ πρότερον τοῦ Σχελλίγγιου σύστημα ἀνέπτυξεν αὐτὸ καὶ ἐπιστημονικώτερον καὶ τελειότερον ἢ ὁ Σχελλίγγιος, δὲν ὑπερέτηρσεν ὅμως τὸ πρότερον τοῦ Σχελλίγγιου σύστημα, διότι καὶ αὐτοῦ τὸ ἐν ἑαυτῷ δὲν διαφέρει τοῦ δυνάμει ὄντος τοῦ Σχελλίγγιου, καὶ διότι τοῦ Ἐγγέλου τὸ πνεῦμα, εἶναι τὸ αὐτὸ μετὰ τοῦ Σχελλίγγιου τέλος, ὡς τοιοῦτον δὲ μὴ πραγματικόν, καὶ ὡς τοιοῦτον δὲν εἶναι ἀρχή.

Ταύτην δὲ τὴν λογικὴν φιλοσοφίαν ἀποφηνάμενος ὁ Σχελλίγγιος προπαιδευτικὴν καὶ ὠρισμένην εἰς τὸ νὰ φέρῃ τὸ συνειδὸς εἰς τὸ θετικὸν ὄν, ἐξ οὗ ἡ δημιουργία ἐλευθέρως παράγεται, καὶ ἐλευθέρᾳ ἐξηγεῖται πράξις, ἀνυψοῦται ὑπὲρ τὸν Ἔγγelon ἀληθῶς.

Ὁ Σχελλίγγιος συννόησας, ὅτι ὁ λογικὸς οὗτος τῆς προτέρας φιλοσοφίας χαρακτήρ ἐπὶ τέλους ἀναιρεῖται ὅλως, τοῦτέστιν, ὅτι ἡ ἀρχὴ τοῦ συστήματος αὐτοῦ δὲν συνεβιάζετο πρὸς τὸ τέλος αὐτοῦ, ἠναγκάσθη, ἐγκαταλιπὼν τὰς προτέρας αὐτοῦ ἀρχάς, νὰ ἐγκαθιδρύσῃ ἄλλας, τοῦτέστι νὰ εὕρῃ ἄλλην, τὴν νεωτέραν αὐτοῦ φιλοσοφίαν, τὴν ὑπ' αὐτοῦ θετικὴν καλουμένην.

Τὰ συγγράμματά δέ, τὰ ὅποια τῇ νεωτέρᾳ αὐτοῦ φιλοσοφίᾳ συνέχονται, καὶ ἐν οἷς ἡ περὶ τοῦ ἀπολύτου προτέρα αὐτοῦ θεωρία τροπολογουμένη φαίνεται, εἰσὶν ἡ περὶ ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας πραγματεία, τὸ μνημεῖον τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰακώβη περὶ τῶν θείων ὄντων, καὶ ἡ περὶ τῶν θεοτήτων τῆς Σαμοθράκης πραγματεία αὐτοῦ. Ἐν τῇ πραγματείᾳ περὶ τῆς ἠθικῆς τοῦ ἀνθρώπου ἐλευθερίας ἀπέβλεπεν ὁ Σχελλίγγιος εἰς τὸ νὰ ἀποδείξῃ τὴν θετικὴν βάσιν τῆς ἀνθρωπίνης ἐλευθερίας ὡς δύναμιν, τείνουσαν εἰς τὸ κακόν. Ἀλλὰ αὕτη εἶναι ἡ μεγίστη δυσχέρεια ἐν τῇ ὅλῃ θεωρίᾳ περὶ τῆς ἐλευθερίας, καὶ συνεπῶς, ἐπειδὴ ἐλευθερία εἶναι ἡ θετικὴ ἐννοία τοῦ ὄντος αὐτοῦ καθ' αὐτό, ἡ μεγίστη δυσχέρεια ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ· διότι εἶναι ἀκατάληπτον, πῶς ἐκ Θεοῦ, ὡς καθαρᾶς ἀγαθότητος θεωρουμένου, δύναται νὰ προέλθῃ δύναμις τις εἰς τὸ κακόν τείνουσα. Ἐπειδὴ δὲ ἡ ἐλευθερία εἶναι δύναμις τις τείνουσα εἰς τὸ κακόν, πρέπει ἡ δύναμις αὕτη νὰ ᾖ τοῦ Θεοῦ ἀνε-

ξάρτητος.

Ἐάν δὲ τὸ ἀπόλυτον ὑποτεθῆ ὅτι ἐμμένει τοῖς οὖσιν, ἔπεται ἀναγκαίως ἐν ἐκ τῶν δύο, ἢ τὸ κακὸν πρέπει ν' ἀναχθῆ εἰς τὸ ἄπειρον ὄν, τὴν οὐσίαν τοῦ Θεοῦ, τότε ὅμως ἢ ἔννοια τοῦ τελειοτάτου ὄντος ἤθελεν ἀναιρεθῆ, ἢ ἔπρεπε νὰ ἀρνηθῆ τις τὸ πραγματικὸν τοῦ κακοῦ ἐν γένει, ὅπερ ὅμως ἄτοπον, διότι ἀντιφάσκει τῇ πείρᾳ, καὶ ἀναρεῖ τὴν ἐλευθερίαν· τινὲς μὲν δὲν ἀρνοῦνται τὴν ὑπαρξιν τοῦ κακοῦ (φυσικοῦ καὶ ἠθικοῦ) κατ' εὐθείαν, ἐκλαμβάνουσιν ὅμως αὐτὸ στέρησιν τοῦ ἀγαθοῦ· ἀλλὰ οὔτε διὰ τούτου σμικρύνεται ἢ δυσχέρεια, διότι ἢ αἰτία τοιαύτης τινὸς στέρησεως τοῦ ἀγαθοῦ ἐν τοῖς οὖσιν, ἤθελεν αὖθις ἀναχθῆ εἰς τὴν καθόλου καὶ ἀρχικὴν τοῦ κόσμου τάξιν, καὶ συνεπῶς εἰς τὸν δημιουργόν. Ἐντεῦθεν ὑπολαμβάνει ὁ Σχελλίγγιος, ὅτι τὸ μόνον μέσον πρὸς σωτηρίαν τῆς ἐλευθερίας εἶναι τὸ ἔμμονον τοῦ ἀπολύτου ἐν ἡμῖν ἢ ἡμῶν ἐν τῷ ἀπολύτῳ. Ἐξ ἀπάντων ὅμως ὅσα ἀναφέρει ὁ Σχελλίγγιος, ἀποδείκνυται ὅτι δὲν εἶναι ἀδύνατον ὁ ἄνθρωπος νὰ ὑπάρχη ἐν τῷ ἀπολύτῳ καὶ ἐν αὐτῷ ἀνεξάρτητος· ἢ ἀπόδειξις ὅμως, ἣν φέρει περὶ τούτου, δὲν εἶναι ἄμεσος, ἀλλ' ἐπαγωγικὴ, καὶ ἀνάγει διὰ τοῦτο μόνον εἰς τὰς δυσχερείας τῆς συνήθους θεωρίας περὶ ἐλευθερίας, οὐδόλως δὲ καὶ εἰς τὴν λύσιν τῶν ἀντιφάσεων, διότι πρὸς τοῦτο ἀπαιτεῖται ἄλλη τις θεωρία ἢ ἡ μέχρι τοῦδε.

Ὁ Σχελλίγγιος παραδέχεται ὅτι τὸ ἔμμονον τοῦ ἀπολύτου ἐν τοῖς οὖσι δὲν δύναται νὰ ἀναιρεθῆ· τοῦτο δὲ ὅπερ ἐμμένει τοῖς οὖσι δὲν εἶναι τὸ ὅλον ἀπόλυτον, τοὔτέστιν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ἐν τῷ ἀπολύτῳ τὸ θεῖον ἀποτελεῖ· ὁ ἰσχυρισμὸς ὅμως οὗτος, ὅτι, ὅπερ ἐν τῷ Θεῷ ἐστὶ, τοῦτο δὲν εἶναι ὁ Θεός, φέρει εἰς νέαν τροπολογουμένην θεωρίαν τοῦ Σχελλίγγιου περὶ τοῦ ἀπολύτου, προτιθεμένην ν' ἀποδείξῃ, ὅτι τὸ κακὸν δὲν ὑπάρχει ἐν τῷ Θεῷ ἀλλὰ μόνον ἐν τοῖς οὖσι, τὸ δὲ ἠθικὸν μόνον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ. Τοῦτο ὅμως τὸ ἐν τῷ Θεῷ, ὅπερ δὲν εἶναι ὁ Θεός, ἀλλὰ αὐτοῦ διάφορον ὑποκείμενον, παρεδέχθη ὁ Σχελλίγγιος, εἰς τοῦτο ὑπὸ Ἰακώβου τοῦ Βοίμου ἀχθεῖς, ὅπως ἀποδείξῃ τοῦτο τὸ ἕτερον τοῦ Θεοῦ ὡς τὴν θετικὴν τοῦ κακοῦ ἀρχὴν, τὴν ὁποίαν βουλόμενος, καὶ ἐν τῷ μνημείῳ τοῦ συγγράμματος τοῦ Ἰακώβου περὶ τῶν θείων ὄντων, νὰ ἀναφέρῃ, ἀντιτάσσει αὐτὴν τοῖς φιλοσόφοις ἐκείνοις, οἱ ὁποῖοι ὑποτίθενται θεῖον τι νοητὸν καὶ ἠθικὴν βούλησιν ἄνευ πραγματικῆς βάσεως, ἐρωτῶν αὐτούς, ἂν δύναται νοῦς τις νὰ θεμελιωθῆ ἀφ' ἑαυτοῦ· ὅπερ ὅμως εἶναι ἀρχὴ τοῦ νοῦς τοῦτο δὲν δύναται νὰ ἦναι νοητὸν, καὶ αὖθις δὲν δύναται νὰ μὴν ἦναι τοιοῦτον, διότι ἐστὶν ἡ δύναμις τοῦ νοῦς, τοὔτέστι δυνάμει νοῦς· ἄρα ὑπάρχει τι μέσον (μνημεῖον τοῦ συγγράμ. Ἰακ. σελ.34), ὑπάρχει τί μεταξύ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, καὶ ὡς δυνάμει νοῦς δεικνύει τῷ Θεῷ τὸ δυνατόν τῆς δημιουργίας, εἰς ἣν ὁ

Θεός ἔπειτα ἀποφασίζει ἐλευθέρως. Ἡ τροπολογουμένη δὲ αὕτη θεωρία του Σχελλιγγίου περὶ τοῦ ἀπολύτου ποιεῖ τὴν μετάβασιν ἐκ τοῦ προτέρου εἰς τὸ νεώτατον αὐτοῦ σύστημα, τὸ θετικὸν καλούμενον, τὸ ὁποῖον γινώσκομεν μόνον ἐκ τῶν ἀνεκδότων αὐτοῦ παραδόσεων, συμπεριλαμβανουσῶν 1) ἀνάπτυξιν τῶν φιλοσοφικῶν συστημάτων ἀπὸ Καρτεσίου μέχρι Σχελλιγγίου, 2) τὸ ἴδιον αὐτοῦ σύστημα (δυναμολογίαν), 3) τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως, 4) τὴν φιλοσοφίαν τῆς μυθολογίας, 5) τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἀποκαλύψεως, καὶ 6) τὴν φιλοσοφίαν τῆς πολιτικῆς· ἐκ τῶν ἀναφερομένων δὲ τούτων ἀνεκδότων μὲν, ἐκδοθησομένων δὲ συγγραμμάτων μόνην τὴν φιλοσοφίαν τῆς φύσεως καὶ τῆς πολιτικῆς οὐδέποτε παρέδωκεν.

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

Νίκου Μ. Στουπάκη, Γεώργιος Κορέσσιος (1570 ci- 1659/60). *Ἡ ζωή, τὸ ἔργο του καὶ οἱ πνευματικοὶ ἀγῶνες τῆς ἐποχῆς του*. Ἐκδότης: Ὀμηρεῖο Πνευματικὸ Κέντρο Δήμου Χίου, Χίος, 2000, σελ. 652.

Στὸ βιβλίο αὐτὸ ὁ συγγραφέας θέτει ὡς βασικὸ στόχο τὴ “φιλολογικὴ προσέγγιση” (σ. 20) τῶν ἔργων τοῦ Γεωργίου Κορεσσίου καὶ γιὰ τὴν ἐπίτευξή του μελετᾷ τὴ συγγραφικὴ παραγωγὴ τοῦ Χίου λογίου καὶ ταυτόχρονα διερευνᾷ τόσο τὴ ζωὴ καὶ τὴν ὄλη παρουσία του ὅσο καὶ τὸ γενικότερο κοινωνικοπολιτικὸ καὶ ἠθικο-θρησκευτικὸ πλαίσιο μέσα στὸ ὁποῖο αὐτὸς ἔδρασε. Ὑπὸ τίς προϋποθέσεις αὐτὲς ἡ διατριβὴ διαρθρώνεται, ἀντιστοίχως, σὲ δύο μέρη, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὰ ὁποῖα φέρει τὸν δηλωτικὸ τοῦ περιεχομένου του τίτλο, “Ὁ βίος καὶ ἡ δράση τοῦ Κορεσσίου - Ἡ ἐποχὴ του” καὶ ἀπαρτίζεται ἀπὸ πέντε τμήματα, ἐνῶ τὸ δεύτερο μέρος, ποὺ ἐπίσης ἐπιγράφεται εὐγλωττα “Τὸ συγγραφικὸ ἔργο”, ἐπιμερίζεται σὲ τρία τμήματα. Ἡ μελέτη, ἐκτὸς ἀπὸ τὸ σημείωμα τοῦ ἐκδότη (σ. 9), περιλαμβάνει ἀκόμη ἀναλυτικὸ πίνακα περιεχομένων (σσ. 11-13), βραχυγραφίες καὶ σύμβολα (σσ. 15-16), σύντομο ἀλλὰ περιεκτικὸ πρόλογο (σσ. 19-21), στὸν ὁποῖο ὁ ἐρευνητὴς ἐκθέτει τὰ κυριότερα προβλήματα ποὺ ἀντιμετώπισε κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἐρευνᾶς του καὶ εὐσύνοπτη εἰσαγωγὴ (σσ. 23-25), στὴν ὁποῖα ὁ συγγραφέας, ἀφοῦ ἐξηγήσει τὴν ἀποψή του σχετικὰ μὲ τὰ αἷτια ποὺ ὁ Κορέσσιος “εἶχε πέσει σὲ ἀφάνεια” (σ. 23), προβαίνει σὲ κριτικὴ ἐπισκόπηση τῆς προγενέστερης ἔρευνας· ἡ μελέτη συμπληρώνεται ἀπὸ τὸν ἐπίλογο (σσ. 609-617), στὸν ὁποῖο ὁ μελετητὴς ἀναπτύσσει τὰ συμπεράσματά του, τὴν κατατοπιστικὴ βιβλιογραφία (σσ. 618-630), τὸ εὔρετῆριο (σσ. 631-650), τίς τριάντα ὀκτὼ εἰκόνες ποὺ βρίσκονται διάσπαρτες στὶς σελίδες τῆς καὶ ὀλοκληρώνεται μὲ τὴ βραχυλογικὴ περίληψη σὲ τέσσερις ξένες γλῶσσες (σσ. 651-652).

Στὸ πρῶτο μέρος τοῦ ἔργου του (σσ. 27-182) ὁ συγγραφέας ἀρχικὰ ἀναφέρεται στοὺς σημαντικότερους μετὰ τὸν 11ο αἰῶνα σταθμοὺς τῆς ἱστορίας τῆς Χίου καὶ ἐκδιπλώνει τὰ βασικὰ γνωρίσματα τῆς χιακῆς κοινωνίας κατὰ τὴν Λατινοκρατία καὶ τὴν Τουρκοκρατία, γιὰ νὰ ὑπογραμμίσει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, ὅτι ὁ χιακὸς λαὸς μὲ τὴ δραστηριότητά του ἀνέδειξε τὸ νησί του σ’ ἓναν ἀπὸ τοὺς πιὸ ἀνθηροὺς

- οικονομικά και πνευματικά- τόπους του τουρκικού κράτους (σ. 35). Ακολούθως και με περισσή φροντίδα αναδιφᾷ τις πηγές ἀπὸ ὅπου ἀρύεται μαρτυρίες γιὰ τοὺς ἄμεσους προγόνους, τοὺς στενοὺς συγγενεῖς καὶ τὴ χρονολογία γέννησης τοῦ Κορεσσίου, ἐπεξηγεῖ συναφῶς ὅτι ἔλαβε τὴν ἐγκύκλια ἐκπαίδευση στὴ γενέτειρά του καί, ἀφοῦ ἀντιπαρέλθει κριτικὰ τις σχετικὲς μὲ τὰ ζητήματα αὐτὰ συγκεχυμένες ἢ ἀνεπιβεβαίωτες καὶ γι' αὐτὸ ἀναξιόπιστες πληροφορίες, διευρύνει τὸ ἐρευνητικὸ του ἐνδιαφέρον παρακολουθώντας τὸ ἱστορικὸ τῆς γενιᾶς τῶν Κορεσσιῶν. Ἔτσι καταδεικνύει, ἐκτὸς τῶν ἄλλων, τὸν πρωτεύοντα ρόλο ποὺ διαδραμάτισαν οἱ Κορέσσιοι σ' ὅλες τις ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς τῆς Χίου, χωρὶς νὰ παραλείψει νὰ σημειώσῃ τὴν ἐξακτίνωσή τους τόσο στὸν ἑλληνικὸ χῶρο ὅσο καὶ σὲ σημαντικὰ κέντρα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Διασποράς. Στὴν Ἰταλία, ἄλλωστε, συνεχίζει ὁ συγγραφέας, μετέβη καὶ ὁ Γεώργιος Κορέσσιος, ὅπου σπούδασε στὸ φημισμένο Πανεπιστήμιο τῆς Πάδοβας ἰατρικὴ καὶ φιλοσοφία, γεγονὸς ποὺ δικαιολογεῖ τὴν πνευματικὴ του συγκρότηση καὶ καθιστᾷ κατανοητὸ τὸν ἀριστοτελισμὸ του, ἐνῶ παρακολούθησε μαθήματα καὶ στὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας, τὸ ὁποῖο τὸν τίμησε μὲ ἐξάχρονη περίπου καθηγεσία. Στὴν ἴδια συνοχὴ καταγράφει τὴ διαφωνία τοῦ Κορεσσίου μὲ τὸν Γαλιλαῖο ἀναφορικὰ μὲ τὸ πρόβλημα "τῆς πλεύσεως τῶν στερεῶν σωμάτων" (σσ. 68-69), διερευνᾷ τις σχέσεις του μὲ "Ἕλληνες καὶ ξένους λογίους καί, τέλος, ὑπογραμμίζει ὅτι μὲ τὴ γενικότερη δραστηριότητά του, ἔγινε στόχος τῶν θρησκευτικῶν καὶ ὄχι μόνο ἀντιπάλων του καὶ δεδομένου ὅτι ἡ σύμβασή του μὲ τὸ Πανεπιστήμιο τῆς Πίζας ἔληξε χωρὶς νὰ ἀνανεωθεῖ, ἐνῶ ὁ "protettore" Francesco Medici πεθαίνει, ὁ Κορέσσιος ἀποφασίζει νὰ ἐπιστρέψῃ στὴ Χίο.

Γιὰ τὴν πληρέστερη κατανόηση τῆς πολυσχιδοῦς δράσης τοῦ Κορεσσίου στὴ Χίο, ὁ συγγραφέας ἐπισημαίνει κατὰ πρῶτον τὴν ἀνάγκη νὰ ἔχει κανεὶς κατὰ νοῦν τὸ κλίμα καὶ τὴ γενικότερη ἀτμόσφαιρα τῆς ἐποχῆς καὶ ἰδιαίτερα τις πιέσεις ποὺ ὑφίσταντο οἱ Ὀρθόδοξοι ἀπὸ τοὺς Μωμεθανοὺς καθὼς καὶ τις προσπάθειες τῶν Καθολικῶν καὶ τῶν Προτεσταντῶν νὰ προσεγγίσουν τοὺς Ὀρθοδόξους. Στὸ πλαίσιο αὐτῶν τῶν συνθηκῶν ὁ Κορέσσιος ἀναδεικνύεται σὲ ἡγετικὴ θρησκευτικὴ φυσιογνωμία γύρω ἀπὸ τὸν ὁποῖο συσπειρώνεται ἡ Ὀρθοδοξία, ἐνῶ τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο ζητοῦσε τὴ γνώμη του γιὰ διάφορα θέματα, ἀφοῦ, μονολότι ὁ λόγιος κατοικοῦσε στὴ Χίο, παρακολουθοῦσε ἀγρυπνα τὰ ζητήματα τοῦ Γένους. Γενικεύοντας τὴν παρουσίαση τοῦ Κορεσσίου ὁ συγγραφέας μᾶς βεβαιώνει ὅτι ὁ Χίος λόγιος ἀσκοῦσε στὴν πατρίδα του τὴν ἰατρικὴ, ἔγραφε, δίδασκε καὶ παράλληλα ἀνέπτυξε εὐρεῖα κοινωνικὴ καὶ πνευματικὴ δραστηριότητα κορύφωση τῆς ὁποίας φαί-

νεται να αποτελεί ή ανεκτίμητη συμβολή του στην οργάνωση, τή λειτουργία και τήν άνθηση τής Σχολής τῶν Ἀγίων Ἀναργύρων. Μὲ κεντρικὸ σημεῖο ἀναφορᾶς τήν ἀκμὴ τής Σχολῆς αὐτῆς, ὁ συγγραφέας ἐπιχειρεῖ μία ἀναδρομὴ στὴν πνευματικὴ ἱστορία τής Χίου ἐνῶ, ἀφοῦ ἐπισημάνει, μεταξύ τῶν ἄλλων, τὴ μεγάλη διάδοση ποὺ γνώρισε σὲ χειρόγραφη μορφή τὸ ἔργο τοῦ Κορεσσίου ἀναφερόμενος συναφῶς σὲ γνωστούς - λόγω τής πνευματικῆς τους δραστηριότητας- μαθητὲς του, παρακολουθεῖ τὴν παιδευτικὴ παράδοση τής γενέτειρας τοῦ λογίου μέχρι τὰ τέλη τοῦ 19ου αἰῶνα ὀλοκληρώνοντας ἔτσι τὸ πρῶτο μέρος τής ἐργασίας του.

Στὸ δεῦτερο μέρος τής μελέτης του (σσ. 183-608) ὁ συγγραφέας κατὰ πρῶτον παραθέτει ἕναν εἰδικὸ κατάλογο (σσ. 185-253), στὸν ὁποῖο ἔχει συγκεντρώσει τοὺς χειρόγραφους κώδικες ποὺ περιέχουν τὰ συγγράμματα τοῦ Κορεσσίου καὶ ἀποτελεῖ πολύτιμο καρπὸ παλαιογραφικῆς ἐργασίας καὶ συγκριτικῆς ἔρευνας, καθότι ὁ ἐρευνητὴς δὲν παραδίδει ἀπλῶς τοὺς κώδικες, ὅπως τοὺς ἐντόπισε καταγεγραμμένους στοὺς ἤδη δημοσιευμένους καταλόγους, ἀλλὰ ταυτόχρονα προβαίνει στὶς ἀναγκαῖες διορθώσεις καὶ τὶς ἀπαραίτητες συμπληρώσεις. Τὴν προφανέστατη χρησιμότητα αὐτοῦ τοῦ καταλόγου, τόσο σὲ θέματα πρακτικοῦ ὅσο καὶ οὐσιαστικοῦ χαρακτήρα, ποὺ ἀφοροῦν στὴ μελέτη τοῦ ἔργου τοῦ Κορεσσίου, τὴν ἐνισχύει ἡ εὐτακτὴ ταξινόμια σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ὀλόπλευρη παρουσίαση τής ἐργογραφίας τοῦ Χίου λογίου καὶ τὴν ἀρτιώνει ἡ τεκμηριωμένη φιλολογικὴ προσέγγισή της, ἡ ὁποία συνιστᾶ, ἄλλωστε, τὴν κεντρικὴ στοχοθεσία τοῦ ἐρευνητῆ. Μὲ ἄλλους λόγους ὁ συγγραφέας προσκομίζει πληροφορίες γιὰ τὰ στοιχεῖα κάθε ἔργου χωριστά, δηλαδὴ γιὰ τὸν κώδικα στὸν ὁποῖο αὐτὸ παραδίδεται, τὶς σελίδες του, τὸ χρόνο καὶ τὸν τόπο συγγραφῆς του, ὅπου εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξακριβωθοῦν, τὴν ἐνδεχόμενη ἐκδοσὴ ἢ τὴ μετάφρασή του ἀπὸ ἢ σὲ ἄλλη γλῶσσα, τὶς πηγές ποὺ ἴσως χρησιμοποίησε ὁ Κορέσσιος γιὰ τὴν ἐκπόνησή του, ἐνῶ γιὰ κάποια ἔργα συγκροτεῖ τὸν πίνακα περιεχομένων τους ἢ παραθέτει ἐνδεικτικὰ ἀποσπάσματά τους. Κυρίως ὁ συγγραφέας προβαίνει σὲ ἐμπεριστατωμένο σχολιασμὸ τής μορφῆς καὶ τοῦ περιεχομένου τῶν ἔργων τοῦ Κορεσσίου, σημειώνει τὶς κρίσεις ἄλλων λογίων ἢ ἐρευνητῶν γι' αὐτά, ἀνιχνεύει τὶς ἐπιδράσεις ποὺ ἐνδεχομένως ἄσκησε ὁ Χίος λόγιος μέσω τῶν συγγραμμάτων του καὶ τῶν μαθητῶν του στοὺς μεταγενέστερους του, ἐνῶ δὲν παραλείπει νὰ ἀσκήσει κριτικὴ σὲ διάφορους μελετητὲς τοῦ Κορεσσίου μὲ τοὺς ὁποίους διαφωνεῖ. Ἔτσι ὁ συγγραφέας ἐκπληρώνει κατὰ τὸν πληρέστερο δυνατὸ τρόπο τὴ στοχοθεσία του, γεγονὸς ποὺ τοῦ ἐπιτρέπει νὰ προβεῖ ἐπιλογικῶς σὲ κριτικὴ ἀποτίμηση τής γενικότερης παρουσίας τοῦ Χίου λογίου, ἡ ὁποία

συμπυκνώνεται ἐν πολλοῖς στήν ἀποψή του ὅτι ὁ Κορέσσιος “διεκδικεῖ τὴ θέση τοῦ γονιμότερου καὶ ἀξιολογότερου Νεοέλληνα συγγραφέα τοῦ 17ου αἰώνα” (σ. 617).

Μὲ τὴν ἀποψη αὐτὴ μπορεῖ κανεὶς νὰ μὴ συμφωνεῖ ἀπολύτως, ὅπως ἐπίσης ἐνδέχεται νὰ στέκεται κριτικὰ στήν κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον ἀνιστορικὴ ὑπόθεση τοῦ συγγραφέα ὅτι ἂν ὁ Κορέσσιος “ἔδειχνε περισσότερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς θεωρίες τοῦ Κοπέρνικου καὶ τοῦ Γαλιλαίου, θὰ μπορούσε νὰ ἀπαγκιστρωθεῖ ἀπὸ τὴν κυριαρχία τῆς παλαιᾶς Φυσικῆς” (σ. 484), ἀλλὰ αὐτὸ δὲν μειώνει στὸ ἐλάχιστο τὴν ἀνεκτίμητη ἀξία τοῦ βιβλίου του. Ἐξ ἄλλου, οὔτε ἡ παρεῖσφρηση τοῦ “ἠλεκτρονικοῦ δαίμονος” σὲ μερικὲς σημειώσεις (π.χ. σ. 167 - σημ. 102 ἢ σ. 171 - σημ. 126), οὔτε ἡ παρακινδυνευμένη ἐν πολλοῖς θέση τοῦ συγγραφέα νὰ ἀξιολογήσει τὸν Κορέσσιο ὡς “ἰσότιμο συναγωνιστὴ” τοῦ Κορυδαλέα (σ. 617), δεδομένου ὅτι οὔτε ἡ ἐρευνητικὴ συγκομιδὴ οὔτε ἡ ἐρμηνευτικὴ ἀνασυγκρότηση τῶν ἔργων τῶν δύο αὐτῶν λογίων ἔχουν πεῖ τὴν τελευταία λέξη, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀναιρέσουν τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ συγγραφέας ὑπερέβη κατὰ πολὺ τὸ σκοπὸ τῆς διατριβῆς του. Μὲ ἄλλη διατύπωση: ὁ κ. Νίκος Μ. Στουπάκης ὄχι μόνο κατόρθωσε νὰ διεξέλθει μὲ κάθε δυνατὴ πληρότητα τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Γεωργίου Κορεσσίου ἀλλὰ μὲ τὴ διατριβὴ του ἔθεσε τὶς στερεότερες βάσεις γιὰ τὴν ἀνασύστασι τῆς θεολογικῆς καὶ τῆς φιλοσοφικῆς σκέψης τοῦ Χίου λογίου, τὴν ὁποία ἀναμφίβολα κατέχει καλύτερα ἀπὸ ὁποιονδήποτε ἄλλον, διανοίγοντας ταυτόχρονα προοπτικὲς κριτικῆς καὶ συστηματικῆς ὑφῆς.

Χρῆστος Π. Μαραζόπουλος

Στεφάνου Δ. Τσιάλου, *Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ὁ φιλοσοφῶν διαφόρως ἀπὸ τοὺς Ἀριστοτελικούς. Ἀνθρακίτης 2000. Σχ. 8ο, σελ. 80.*

Τὸ μικρὸ βιβλίον προσελκύει τὴν προσοχὴ καὶ τοῦ πλέον δεινοῦ ἐρευνητῆ τῆς ἱστορίας τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης κατὰ τὴν περίοδο τῆς Τουρκοκρατίας γιὰ ποικίλους λόγους: Γιὰ τὸ ὅτι ὡς τόπος ἐκδόσῆς του ἀναγράφεται τὸ ὄνομα τοῦ χωριοῦ, πού γεννήθηκε στὰ 1660 ὁ κατὰ τὸν Κωνσταντῖνο Κούμα (Σειρά 1, 1807, ιε') “τὰ Μαθηματικὰ μετακομίσας ὄργια” στήν Ἑλλάδα Μεθόδιος Ἀνθρακίτης· γιὰ τὸ ὅτι ὁ συγγραφέας του κατάγεται ἀπὸ τὸ ἴδιο χωριὸ κι ἐνῶσε τὴν ἀνάγκη νὰ προβεῖ στὴ σύνθεσι καὶ ἐκδόσι τοῦ βιβλίου του, ὅταν γιὰ πρώτη φορὰ συνέλαβε τὸ μέγεθος τῆς προσφορᾶς στὸ Γένος τοῦ “ἀποβλήτου καὶ γεγυμνωμένου τῆς θείας χάριτος” ἱερομονάχου “κακομεθοδίου” (Κωδὶξ Μητροπόλεως Σισανί-

ου καὶ Σιατίστης, 1974, 125) παρακολουθώντας κάποια ἐκδήλωση στὴ μνήμη του ἕνα χρόνο πιὸ πρὶν· γιὰ τὸ ὅτι συνέλαβε τὴν πηγὴ τοῦ δράματος καὶ ταυτόχρονα τοῦ μεγαλείου τοῦ “ἔν τε Καστορία καὶ Σιατίστη” διδασκάλου τῆς φιλοσοφίας τοῦ “Μαλεβραγγίου, Καρτεσιῶν καὶ ἄλλων τινῶν” (Γ. Ζαβίρας, *Νέα Ἑλλάς*, 1872, 419) προσθέτοντας στὸν κύριο τίτλο καὶ μέρος ἀπὸ τὴν περίφημη φράση του “καταδικάζομαι... ὄχι ὡς κακὸς χριστιανός... ἀλλὰ πὼς φιλοσοφῶ διαφόρως ἀπὸ τοὺς Ἀριστοτελικούς” (Ἄ. Ἀγγέλου, “Ἡ δίκη”, 1955, 172)· γιὰ τὸ ὅτι - προπάντων - δὲν ὑπερέβη ἑαυτὸν καὶ τὴν ὅλη προπαρασκευὴ του ἐπιχειρώντας νὰ παραστήσει τὸν Δῆλιο κολυμβητὴ σὲ θάλασσεσ ἐν μέρει ἄγνωστεσ καὶ σ’ ὅσους ἀνάλωσαν τὴ ζωὴ τους γιὰ τὴν ἐξερεύνησή τους.

Ἔτσι σεμνὸς καὶ μὴ “φιλοσοφῶν ἀπαιδευτῶσ” ἢ “ἀνοηταίνων νεανικῶσ”, ὅπως θὰ ἔλεγε καὶ ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης (*Λογική*, 1766, 49), ἄφησε τίς ἐμβριθεῖσ ἀναλύσεισ καὶ γενικὲσ ἀποτιμήσεισ τοῦ ἔργου τοῦ Ἀνθρακίτη στοὺς εἰδικούς καὶ προσπάθησε νὰ συνθέσει ἕνα εἶδος βιβλιογραφικοῦ κυρίως βοηθήματος γιὰ ὅλους - ἐπαῖοντεσ καὶ μὴ ἐπαῖοντεσ. Μετὰ τὸν λιτὸ πρόλογό του (σσ. 7-8) καὶ ἕνα σύντομο “σχεδιάσμα βιογραφίας” (σσ. 9-17), ὁ κ. Τσιάλοσ παρέθεσε σὲ φωτοτυπικὴ ἀναπαραγωγὴ τίς προμετωπίδεσ καὶ τὴν κάθε φορὰ πρώτη σελίδα τοῦ κειμένου τῶν ἔργων τοῦ Ἀνθρακίτη (σσ. 19-29), ἕνα σχεδὸν πλήρεσ “ἔρανίσμα κρίσεων καὶ μαρτυριῶν γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο” τοῦ ἰδίου (σσ. 31-63) - ἀπὸ τὸ Δημήτριο Προκοπίου (1722) ὡσ τὸν Κώστα Θ. Πέτσιο (1999) - καὶ τὴν, ὅσο γνωρίζω, πληρέστερη σχετικὴ βιβλιογραφία (σσ. 65-80), ἣ ὁποία, ἄσ σημειωθεῖ, περιλαμβάνει ἀκόμη καὶ δημοσιεύματα σὲ ἐφημερίδεσ καὶ περιοδικὰ τοπικοῦ χαρακτήρα, ὅπως ὁ *Ἡπειρωτικὸσ ἀγὼν τῶν Ἰωαννίνων καὶ ἡ Βοϊακὴ ζωὴ τοῦ συλλόγου Βοϊατῶν τῆσ Θεσσαλονίκησ*.

Ἡ πληρότητα τῶν δύο τελευταίων μερῶν - τοῦ “ἔρανίσματος κρίσεων καὶ μαρτυριῶν” καὶ τῆσ βιβλιογραφίας - ἀναδεικνύουν τὸ βιβλίό τοῦ κ. Τσιάλου ὄχι μόνο ὡσ πολύτιμο βοήθημα κάθε ἐνδιαφερόμενου γιὰ τίς πνευματικὲσ διεργασίεσ τοῦ πρώμου Νεοελληνικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ὡσ μία στέρεη ἀφετηρία γιὰ μία πρώτη ἐκτίμηση τῆσ ὡσ τοῦδε ἔρευνασ γιὰ τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ Ἀνθρακίτη, γνωστοῦ στοὺσ περισσότεροσ μόνο ὡσ θύματος τῆσ ἀναξιότητασ ταγῶν τῆσ Ἐκκλησίας, πού ὑπέκυψαν στίσ ἐπιταγέσ ὁμάδων κρούσησ. Κι αὐτό, νομίζω, δὲν εἶναι λίγο.

Νίκοσ Κ. Ψημμένοσ

ΤΑ ΤΟΥ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.

Εὐχαριστίες

Εὐχαριστοῦμε καὶ πάλι θερμὰ ὅσους συνέβαλαν στὸν ἐμπλουτισμὸ τῆς βιβλιοθήκης καὶ τῶν ἀρχείων τοῦ Κέντρου, ἀλλὰ καὶ ὅσους μᾶς ἐνίσχυσαν ἠθικὰ ἀναγνωρίζοντας τὴ σημασία τῆς ὑπαρξῆς του. Ἀναφέρομαι προπάντων στὸν κ. Σπύρο Γ. Μοσχονᾶ, ὁ ὁποῖος στὸ 20ὸ τεῦχος (Ὀκτωβρίου 2000, σσ. 18-19) τοῦ περιοδικοῦ *Φιλοσοφία καὶ παιδεία*, τοῦ ὁποῖου τὴν ἔκδοση ἐπιμελεῖται, κατέγραψε τοὺς σκοποὺς τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ. καὶ σχολίασε θετικὰ τὴν ὅλη προσπάθειά μας. Θερμὰ τὸν εὐχαριστοῦμε.

Βιβλιοθήκη

Ὁ ἀριθμὸς τῶν δημοσιευμάτων, ποὺ φυλάσσονται στὸ Κ.Ε.ΝΕ.Φ., ὑπερβαίνει πλέον τὶς δεκαεπτὰ χιλιάδες. Ἡ εἰσαγωγή δημοσιευμάτων συνεχίζεται μὲ φωτοτυπίες κειμένων, ποὺ φιλοξενήθηκαν σὲ σπάνια περιοδικὰ πολιτικοῦ κυρίως περιεχομένου. Τὰ ἀντίτυπα τῶν περιοδικῶν δανειζόμαστε ἀπὸ τὸ ἀδελφὸ Κέντρο Τεκμηρίωσης καὶ Μελέτης τῆς Ἱστορίας τῶν Κοινωνικῶν καὶ Πολιτικῶν Ἰδεῶν.

Στὴν προσθήκη μας

Συνεχίστηκε ἡ προβολὴ τοῦ ἔργου Νεοελλήνων λογίων καὶ φιλοσόφων μὲ τὴν ἀκόλουθη σειρά: *Ἡ Ἑλλάδα τοῦ 1950: Ἀπόψεις πόλεων τῆς - Δείγματα γραφῆς τῶν φιλοσοφικῶν ἀναζητήσεών τῆς* (Δεκέμβριος 2000)· *Κώστας Παπαϊωάννου (Βόλος 1925 - Παρίσι 1981) - Φιλόσοφος τῆς Διασπορᾶς* (Ἰανουάριος 2001)· *Εὐγένιος Βούλγαρης (1716-1806) - Ὁ φιλόσοφος τοῦ 18ου αἰώνα* (Φεβρουάριος)· *Προγράμματα ἐπιστημονικῶν ἐκδηλώσεων γιὰ Νεοέλληνες φιλοσόφους* (Μάρτιος)· *Ποίησις φιλόσοφος - Ποιητικὲς συλλογὲς διακόνων τῆς φιλοσοφίας* (Ἀπρίλιος)· *Μνήμη Ἄλκη Ἀγγέλου (1917-2001)* (Μάιος).

Ἄλκης Ἀγγέλου

Ὁ θάνατος τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου, δημιουργοῦ, ὅπως ἔχω καὶ ἄλλοτε ἐπισημάνει, τῆς παράδοσης ποὺ ἐπικρατεῖ καὶ ἐπιβάλλει τὴν τεκμηριωμένη προσέγγιση

ἐξειδικευμένων προβλημάτων τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης, συγκλόνισε ὄσους γνώρισαν καὶ ἀναγνώρισαν τὴ συμβολὴ του στὴν ἔρευνα τῆς νεοελληνικῆς γενικῆς γραμματείας. Ἀπὸ τὰ ὅσα γράφτηκαν γιὰ τὸν θάνατό του ξεχωρίσαμε τὸν λιτὸ ἐπικήδειο, πὺ ἔγραψε ὁ κ. Γιώργος Γ. Ἀλισανδράτος καὶ δημοσίευσε ἡ Καθημερινὴ στὶς 6 Μαΐου 2001 (σ. 12): “Μὲ τὸν αἰφνίδιο θάνατο τοῦ Ἄλκη Ἀγγέλου οἱ συνάδελφοι καὶ οἱ φίλοι του ἔγιναν φτωχότεροι: Οἱ συνάδελφοί του ἔχασαν ἕνα ἀκούραστο ὁμότεχνο, πραγματικὰ χαλκέντερο καὶ θαρραλέο, πὺ ἔβλεπε τὰ θέματά του μὲ συνδυαστικὴ προέκταση καὶ τολμηρὴ ἀποψη καὶ τὰ ἐξέθετε στὸ κοινὸ μὲ τὴν ἀνεση καὶ τὸ ὕφος τοῦ προφορικοῦ λόγου, θὰ ἔλεγα ὅτι ‘συνομιλοῦσε’ μὲ τὸν ἀκροατὴ ἢ τὸν ἀναγνώστη του μὲ θερμὴ ἀμεσότητα καὶ πολλὲς φορές μὲ οἰκειότητα. Οἱ φίλοι του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ στέρεη ἐπιστημονικὴ του συγκρότηση, ἔχασαν καὶ ‘τὸ πιὸ τίμιο’ - τὴ μορφὴ του: θέλω νὰ πῶ τὸ χιούμορ του, τὸ γέλιο του, τὴν πληθωρικὴ παρουσία του, τὰ ἀνεξάντλητα ἀνέκδοτά του, πὺ εἶχαν πάντοτε τὴν πνευματώδη δροσιὰ καὶ τὴ σπιρτάδα τους...”.

Ἑλληνικὴ Παλαιογραφικὴ Ἑταιρεία

Λάβαμε ἕνα “ἐνημερωτικὸ σημεῖωμα” τῆς ὡς ἄνω Ἑταιρείας καὶ εὐχαρίστως τὸ ἀναδημοσιεύουμε, ἀφοῦ οἱ σκοποὶ τῆς ταυτίζονται ἐν μέρει μὲ τοὺς σκοποὺς μας.

“Το 1997 ἰδρύθηκε πανελλήνιος ἐπιστημονικὸς σύλλογος, μὲ ἔδρα τὴ Θεσσαλονίκη, μὲ τὴν ἐπωνυμία Ἑλληνικὴ Παλαιογραφικὴ Ἑταιρεία (ΕΛ.Π.Ε.).

Σκοπὸς τῆς Ἑταιρείας εἶναι ἡ μελέτη χειρογράφων καὶ ἡ προβολὴ τῆς σημασίας τους ὡς πολιτιστικῶν ἀγαθῶν· εἰδικότερα, ἡ ἀνεύρεση καὶ συλλογὴ χειρογράφων, ἡ διάσωση, φωτογράφηση, συντήρηση, καταλογογράφηση καὶ ἡ ἀρχειοθέτησή τους, καθὼς καὶ ἡ γενικότερη προώθηση τῶν παλαιογραφικῶν καὶ κωδικολογικῶν ἐρευνῶν.

Στα τρία πρῶτα χρόνια τῆς λειτουργίας τῆς ἡ ΕΛ.Π.Ε. δραστηριοποιήθηκε στὴν οργάνωση διαλέξεων καὶ εκπαιδευτικῶν ἐκδρομῶν. Σε συνεργασία μὲ τὸν σύλλογο ἀποφοίτων τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ. “Ὁ Φιλολόγος”, ἔγιναν τὴν Ἀνοιξὴ τοῦ 1999 ἀπὸ μέλη τῆς Ἑταιρείας οκτὼ δίωρα μαθήματα πὺ ἀφορούσαν σε θέματα τῆς ἐλληνικῆς παλαιογραφίας καὶ κωδικολογίας, τὰ οἱα παρακολούθησαν φιλόλογοι καθηγητὲς τῆς Μέσης Ἐκπαίδευσης καὶ φοιτητὲς τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς. ΓΙΑ το 2001 ἔχουν προγραμματιστεῖ πέντε ἐπιστημονικὲς συναντήσεις.

Ἡ μεγάλη ὁμως πρόκληση τὴν οἱα ἔχει νὰ ἀντιμετωπίσει ἡ ΕΛ.Π.Ε. εἶναι

το 6ο Διεθνές συμπόσιο ελληνικής παλαιογραφίας, που θα γίνει το Φθινόπωρο του 2003 στη Δράμα. Κατά τη διάρκεια του 5ου συμποσίου (Cremona 1998) αποφασίστηκε από την Comité international de paléographie grecque η ανάθεση του επόμενου στον κ. Β. Άτσαλο, ομότιμο καθηγητή του Α.Π.Θ. Ο κ. Άτσαλος, που είναι ο πρόεδρος του Διοικητικού Συμβουλίου της ΕΛ.Π.Ε., διεκδίκησε και πέτυχε την ανάληψη της διοργάνωσης του 6ου συμποσίου με τη σύμφωνη γνώμη της Εταιρείας, τα μέλη της οποίας θεωρείται αυτονόητο ότι θα συμβάλουν στην προσπάθεια για την καλύτερη οργάνωσή του.”

Νέα διδάκτωρ φιλοσοφίας

Στά τέλη του περασμένου χρόνου υπέβαλε τη διδακτορική διατριβή της στην ειδική διατμηματική επιτροπή του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών “Ελληνική φιλοσοφία-Φιλοσοφία τῶν ἐπιστημῶν” ἡ κ. Εὐαγγελία Παπαδημητρίου, ἡ ὁποία μετὰ ἀπὸ τὴν προφορική ἐξέτασή της ἀναγορεύτηκε διδάκτωρ φιλοσοφίας μὲ τὸ βαθμὸ ἄριστα. Ὑπενθυμίζουμε τὸ θέμα τῆς διατριβῆς της, περίληψη τῆς ὁποίας δημοσιεύτηκε στὸ τέταρτο τεύχος *Τῶν νέων τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.* (Φθινόπωρο 1999, σσ. 22-25): Ἡ σχέση τοῦ Κωνσταντίνου Μιχαήλ Κούμα μὲ τὴ γερμανικὴ φιλοσοφία καὶ εἰδικότερα μὲ τὸ ἔργο τοῦ W.T.Krug - *Fundamental-philosophie καὶ Κρητὶς Φιλοσοφίας.*

Ἡ ἐπετηρίδα Δωδώνη

Ὅπως προκύπτει καὶ ἀπὸ τὸ ἀπλὸ φυλλομέτρημα τῶν τελευταίων πέντε τόμων τοῦ τρίτου μέρους τῆς ἐπιστημονικῆς ἐπετηρίδας τοῦ Τμήματος Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικῆς - Ψυχολογίας τοῦ Πανεπιστημίου μας ἡ Δωδώνη φιλοξενεῖ τὶς πρὸ πολλὰ αὐστηρὰ ἐρευνητικὰς ἐργασίες γιὰ προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφικῆς σκέψης. Γιὰ τοῦ λόγου τὸ ἀληθὲς καταγράφουμε στὴ συνέχεια τοὺς τίτλους αὐτῶν τῶν ἐργασιῶν ἀνὰ τόμο.

Τόμος 25ος, Ἰωάννινα 1996:

Πρακτικὰ τῆς ἐπιστημονικῆς ἡμερίδας μὲ θέμα “Ἡ φιλοσοφία στὰ Γιάννινα - 250 χρόνια ἀπὸ τὴν ἔλευση τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη στὴν πόλη μας” (Ἰωάννινα 15 Δεκεμβρίου 1993):

Γεωργίας Ἀποστολοπούλου, “Προσφώνηση. (Μαζὶ μὲ παρατηρήσεις γιὰ τὶς σχολές τῶν Ἰωαννίνων καὶ τὸ πρόβλημα τῆς δημοσιότητας)”. Σελ. 13-16.

Χρήστου Μαραζοπούλου, “Ἡ Εἰσαγωγή λογικῆς τοῦ Γεωργίου Σουγδουρῆ”. Σελ. 19-28.

Νίκου Κ. Ψημμένου, “Η ἐπιστολή τοῦ Μεθοδίου Ἀνθρακίτη Ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας τῶν Ἰωαννίνων” ὡς ἱστοριοφιλοσοφικὴ μαρτυρία”. Σελ. 29-38.

Βασιλείου Κύρκου, “Ἡ ἀφήγησις προεισοδιώδης” στὴ Λογικὴ τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη”. Σελ. 39-48.

Παναγιώτη Νούτσου, “Ἱστοριογραφικὰ προβλήματα τῆς νεοελληνικῆς φιλοσοφίας - Ἡ περίπτωση τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη”. Σελ. 49-56.

Κώστα Θ. Πέτσιου, “Γνωσιολογικὲς συνιστώσες τῆς σκέψης τοῦ Εὐγενίου Βούλγαρη”. Σελ. 57-66.

Χαράλαμπος Νούτσου, “Ἡ κριτικὴ τοῦ Ἰ. Μοισιόδακα στὸν Ε. Βούλγαρη”. Σελ. 67-78.

Πρακτικὰ τῆς ἐπιστημονικῆς συνάντησης στὴ Μνήμη τοῦ Σπύρου Κυριαζόπουλου (Ἰωάννινα 24 Νοεμβρίου 1995):

Παναγιώτη Νούτσου, “Σπύρος Κυριαζόπουλος: Βίου καὶ ἔργου ἐπίσκεψις”. Σελ. 85-92.

Γεωργίας Ἀποστολοπούλου, “Ἡ κρίση τῆς μεταφυσικῆς καὶ τὸ ἐρώτημα περὶ Θεοῦ στὴ θεώρηση τοῦ Σπύρου Κυριαζόπουλου”. Σελ. 93-109.

Χρήστου Ἀ. Τέζα, “Ὁ Σπύρος Κυριαζόπουλος καὶ τὸ ἐρώτημα γιὰ τὴ γένεση τῆς φιλοσοφίας”. Σελ. 111-132.

Βασιλικῆς Σολωμοῦ-Παπανικολάου, “Ὁ Ἡρακλῆς καὶ ὁ Ἀπόλλων στὴ θεώρηση τοῦ Σπύρου Κυριαζόπουλου”. Σελ. 133-148.

Ἐλένης Καραμπατζάκη, “Ὁ Σπύρος Κυριαζόπουλος καὶ ἡ ἀρχαία ἐλληνικὴ φιλοσοφία”. Σελ. 149-156.

Πρακτικὰ ἐπιστημονικῆς Συνάντησης στὴ Μνήμη τοῦ Θεόφιλου Βείκου (Ἰωάννινα 20 Μαρτίου 1996):

Παναγιώτη Νούτσου, “Ἡ σοφιστικὴ ὡς κριτικὴ τῶν ἰδεολογιῶν”. Σελ. 163-172.

Νίκου Κ. Ψημμένου, “Ὁ Θεόφιλος Βείκος γιὰ τὸν Hegel”. Σελ. 173-180.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ 25ου τόμου τῆς Δωδώνης δημοσιεύεται ἐπίσης ἡ ἐργασία τοῦ Χρήστου Ἀ. Τέζα “Ὁ Γιάν(ν)ης Κορδάτος ὡς ἱστορικὸς τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς φιλοσοφίας” (σελ. 233-259).

Τόμος 26ος, Ἰωάννινα 1997:

Χρήστου Μαραζοπούλου, “Ἐρμηνευτικὴ ἀνασυγκρότηση τῆς στοχοθεσίας τοῦ Βικεντίου Δαμοδοῦ στὸ ἔργο του Ἐπίτομος λογικὴ κατ’ Ἀριστοτέλην”. Σελ. 177-188.

Τόμος 27ος, Ίωάννινα 1998:

Κώστα Θ. Πέτσιου, “Ψυχή - σώμα στη φιλοσοφική θεώρηση του Βικεντίου Δαμοδοῦ - Μία πρώιμη αξιοποίηση τῆς καρτεσιανῆς σκέψης. (Παράρτημα: Βικέντιος Δαμοδός, Φυσιολογία. (ἀποσπάσματα)”. Σελ. 169-189.

Τόμος 28ος, Ίωάννινα 1999:

Πρακτικά ἐπιστημονικοῦ συνεδρίου με θέμα “Ρήγας-Γιὰ μιὰ νέα ἐρευνητική συγκομιδή” (Ίωάννινα 28-31 Μαΐου 1998):

Γεωργίου Πλουμίδη, “Ἡ ἰταλική πραγματικότητα κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ρήγα”. Σελ. 25-32.

Ἐρατοσθένη Γ. Καψωμένου, “Τὸ λογοτεχνικὸ ἔργο τοῦ Ρήγα”. Σελ. 33-41.

Νίκου Κ. Ψημμένου, “Δημήτριος Νικολίδης, ἕνας φίλος τοῦ νεαροῦ Hegel”. Σελ. 43-52.

Κώστα Θ. Πέτσιου, Παρατηρήσεις στὴν πολιτικὴ σκέψη τοῦ Ρήγα”. Σελ. 71-78.

Εὐαγγελίας Παπαδημητρίου, “Ὁ Κ. Μ. Κούμας γιὰ τὸν Ρήγα”. Σελ. 71-78.

Παναγιώτη Νούτσου, “Ὁ Ρήγας μετὰ τὸν Ρήγα”. Σελ. 79-84.

Εὐθύμη Παπαδημητρίου, “Ἡ ἐπικαιρότητα τοῦ ὁράματος τοῦ Ρήγα γιὰ τὰ Βαλκάνια”. Σελ. 85-92.

Στὸ ἴδιο τόμο δημοσιεύεται ἐπίσης ἡ ἐργασία τῆς Γεωργίας Ἀποστολοπούλου “The open metaphysics of human existence - Some examples from modern Greek Philosophy” (σελ. 343-365), με ἐκτενὴ περίληψη στὰ ἑλληνικά (σσ. 366-368).

Τόμος 29ος, Ίωάννινα 2000:

Panagiotis Noutsos, The Modern greek enlightenment: The dynamics of an interest in the theory of knowledge”. Σελ. 13-21.

Κώστα Θ. Πέτσιου, “Ἡ “Ἐπιστολὴ” τοῦ Νικολάου Ζερζούλη πρὸς τὸν Μπαλάνο Βασιλόπουλο (1754)”. Σελ. 103-119.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

	Σελ.
<i>Νίκου Κ. Ψημμένου, Ζητήματα τῆς φιλοσοφικῆς ἱστοριογραφίας</i>	1
<i>Ἀθανασίου Σπ. Ζιάγκου (ἐπ.) Ἀπὸ τὰ προσκλήματα</i>	7
Ἀποδελτιώσεις περιοδικῶν:	
<i>Στεφάνου Δ. Τσιάλου, Τὰ φιλοσοφικά κείμενα τοῦ περιοδικοῦ “Ἀναγέννηση” (1926-1928)</i>	13
Ἐπισκοπήσεις ἐρευνῶν:	
<i>Εὐανθίας Κύρκου, Ἡ ἔρευνα γιὰ τὴ ζωὴ καὶ τὸ ἔργο τοῦ Δημητρίου Καταρτζῆ</i>	18
Δείγματα νεοελληνικοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου:	
<i>Ἀθανασίου Π. Ψαλίδα, Πρακτικῆς φιλοσοφίας Εἰσαγωγή. Τὸ Δίκαιον τῆς Φύσεως, ἠθικὴν καὶ Πολιτικὴν περιέχουσα. (Ἀπόσπασμα)</i>	22
<i>Εἰσαγωγή - Μεταγραφή κειμένου: Χρῆστος Π. Μαραζόπουλος</i>	
Δείγματα νεοελληνικοῦ ἱστοριοφιλοσοφικοῦ λόγου:	
<i>Νικολάου Κοτζιά, Σχελλίγγιος, ἦτοι ὀλίγα τινὰ περὶ τοῦ βίου καὶ τῆς φιλοσοφίας αὐτοῦ. Ἐν Ἀθήναις, ἐκ τοῦ τυπογραφείου Δ. Ἀθ. Μαυροματάκη, 1855. Σελ. 6-16</i>	39
<i>Βιβλιοκρισίες</i>	47
<i>Τὰ τοῦ Κ.Ε.ΝΕ.Φ.</i>	52

Εἰκόνα ἐξωφύλλου: Κωνσταντῖνος Μ. Κούμας. Σχέδιο τοῦ Κώστα Ντιό (1980).